

יצחק-יעקב ארליך

אלה תולדות

הכתבים נערכו ויצאו - לאור בידיו:

ישראל ארליך, שדרות סמאטס 11, תל-אביב

„... הנני לעשות רצון בני ובנותי,

שבקשוני פעמים מספר לכתוב

תולדות ימי חיי, ואנסה עד כמה

שידי מגעת — — —”

ר' יצחק יעקב וגיסליה ארליך

הבנים והבנות (זכרצ'ה, תרפ"ג/1923)

הנני לעשות רצון בני ובנותי, שבקשונני פעמים מספר לכתוב תולדות ימי חיי, ואנסה עד כמה שירי מגעת. וזה החילי, בעזה"ת.

בשנת חמשת-אלפים שש-מאות עשרים ושבע, ביום כ"ד בניסן (התרכ"ז) נולדתי בעיר זאלושיץ, פלך קאליש, לאבי הצדוק ר' חיים-משה, זצ"ל, ולאמי הצדקת מרת אסתר, זצ"ל. אבי היה מהעיר בנדיץ; בן להגביר המרום ר' מרדכי-צבי ארליך, זצ"ל, בן הגביר בוצינא קדישא (-כן כתב עליו הרה"ק ר' בער מראדושיץ) מזה"ר הנור, זצ"ל, הנקרא בפי כל: ר' הנזל כנדינער, בן הרב ר' אברהם זצ"ל. אודות ר' אברהם זה לא ידעתי זולת מה ששמעתי מדודי ר' אהרן ארליך מבנדיץ: ר' אברהם זה היה אורח נסה ללון בכפר אחד סמוך לוולברום העיר, וביקש ללון אצל יהודי אחד, הדר בכפר הזה, ולך שם על הקרקע הרפור תבן. ר' אברהם הלזה בא שמה רגלי משיבות החתם-סופר, צוקלל"ה, מפרשבורג. ליהודי הכפרי הזה היו שני בנים שלמדו אצל מלמד מיוחד. ר' אברהם שכב על משכבו והקשיב איך המלמד לומד עם הנערים, ושמע את המלמד מלמד שגיאה. הוא הורה למלמד הדרך הנכונה בגמרא. מאז נתפרסם הבחור ר' אברהם הלזה, עד אשר שמו הטוב הלך להרב מוולברום ויפלפל עמו תמיד. להרב מוולברום היחה בת, וחפץ להשיאה לאורח, הבחור ר' אברהם הלזה. אבל היהודי הכפרי טען שגם לו בת, ולו דינא דבה-מצרא, ועשה כל השתדלות, עד שנשתדך עם היהודי הכפרי הזה. על-שם ר' אברהם זה, נקרא ראש-גולת-אריאל, ראש תפארת משפחתנו, רבשכבה"ג מסוכטשוב, בעל אגלי-סל ושו"ת אבני-נזר, צוקללה"ה. וסוף סיפור המעשה שמעתי גם-כן מדודי ר' אהרן ארליך, ז"ל: היחה אז מלחמה בין פולין לאוסטריה, ותפסו את הרב מוולברום, ונחתם דינו לתליה. נעשתה לו בקשתו האחרונה, לראות את ר' אברהם מהכפר הסמוך. שלחו להביא את ר' אברהם. בתוך זמן זה

באר חיילות השונא, וניצל הרב מתלייה, שהיתה מוכנה כבר. כל זאת היה ביום הכפורים.

כתבתי לעיל, בראש עמוד א', אודות איש אחד, אורח נסה ללון אצל ר' אברהם הדר בכפר סמוך לוולברום, והאורח הזה נהיה לחתן לר' אברהם, והוא ראש משפחתנו. והנה נוסחאות רבות בדבר זה. כי שמעתי אומרים לא כדברי דודי ר' אהרן, ז"ל, ארליך, מבנדין, אלא: ר' אברהם הדר בכפר הוא ראש משפחתנו, והאיש הבא משיבת ה"חתם-סופר" הוא ראש משפחת שפירא בבנדין. הוא היה חתן ר' אברהם הדר בכפר. אם-כן היה גיסו של זקני הבוצינא קדישא הגביר ר' הנדל מבנדין. ותנא דמסייע לנוסחא זו הוא מה שידעתי ושמעתי תמיד, כי משפחת שפירא המה קרובים לנו.

לזקני, ר' מרדכי-צבי ארליך, היו ארבעה בנים וארבע בנות. שם הבכור היה ר' ראובן, ז"ל; משנהו: ר' זאב-וולף מנישטאט, סמוך לקראקא (ונקרא: ר' וולף ספקפלעגער); השלישי: אבי הצדיק ר' חיים-משה, זצ"ל; והרביעי: ר' אהרן מבנדין, הנזכר. ובנותיו - הבכורה: מרת דובריש, זצ"ל, אם קדוש-עליון, גאון העולם, התנא האלקי, אדמו"ר מסוכטשוב, אשת הגאון הצדיק, קדוש-עליון, ר' זאב-נחום, זצוקללה"ה, בעל "אגודת-אזוב", אבד"ק ביאלא גדולה; השניה: מרת מרים, זצ"ל, אשתו של דודנו ר' שלמה"קה פרומר מז'וריק; השלישית: אשתו-רייזל, ז"ל, אם ר' הנדל האמר מזבירצה; והרביעית: שרה"לה, אשתו של דודנו הרב החסיד החרוף הבקי, מוה"ר אברהם-לייבוש ביאלר, זצ"ל.

אבי, זצ"ל, היה חתן הגביר החסיד החכם הכולל, ר' דוד רפפורט מזולושיין. נפטר בשם-טוב ב-כ"ח בתשרי שנת תרמ"ד, ומנוחתו כבוד בזולושיין. גם לו היו ארבעה בנים וארבע בנות. ואלה שמותם: הראשון - ר' יוסף רפפורט מפילץ, אביהם של ר'

יצחק-נטע מפטרקוב ושל ר' צבי-הירש רפופורט מזבירצ'ה, ואהרן
 מז'רנוביץ, שנקרא "ארוך הקודש", וחותנו של ר' מנדל דומב
 מכנדין, ובן-ציון אברבום, בן ר' שמחה אברבום מלודז' ור' אברהם
 ליפשיץ מצ'נסטוכוב; והשני - הרב החכם החסיד החכם מוה"ר רפאל
 מרדומסק, אביהם של החסיד ר' יוסף מצ'נסטוכוב (- וגם עוד לו
 בן שלישי, ושמו ר' בריש, נ"י, רפופורט, סוחר בקמח, גר בבנדין)
 ור' חיים, ור' מנדל, ור' הירש רפופורט, שיחיה בטוב, מרדומסק,
 אביו של רפאל רפופורט, חתן הר' ישראל"קי, מורה-הוראה בזבירצ'ה,
 זוסמן; והשלישי - הרה"ג ר' משה רפופורט, מורה-הוראה בדומברובה,
 - יש תשובה אליו ב"אבני-נזר", בדבר אפיית מצות על-ידי מכונה,
 אביו של דוד רפופורט, בעל בית-חרושת לצבע-שמן, וגם בנות לדוד
 זה, וגרים בדומברובה, האחד ושמו סורק, ואשתו הרבנית הינדא
 דודתי, גם-כן גרה בדומברובה; והרביעי - ר' יצחק רפופורט
 מפטרקוב, זצ"ל, נקרא: ר' יצחק קאווע, והיה האיש אוהב-חורה
 מאד, ובעל-יסודים נוראים, סגי-נהור עד יום-מותו, אביו של פרץ
 רפופורט מפטרקוב, סוכן (-שפילסער)-הצוטע לוארשא. ובנותיו של
 זקני ר' דוד רפופורט - הנה: אמי הבכורה, זצ"ל, אסתר הנ"ל,
 שילדה לאבי, זצ"ל, את אחי יהודה-מנדל שליט"א, ואחי הגאון
 החסיד ר' חנוך-הַנְדֵל, שמת בוינא ביום ג' באלול, תרס"ט, בנתוח
 סרטן, ר"ל, זצ"ל, - ואותי לחיים טובים, יצחק-יעקב, נ"י, ואחותי
 אדל ואחותי שרה-לאה. אחי מנדל נולד בצום גדליה שנת חר"ך, ואחי
 הַנְדֵל, ז"ל, בשנת תרכ"ב; ואני - תרכ"ז, ואחותי אדל - תרכ"ט;
 ואחותי שרה-לאה - תרל"א. יתן ה' לנו אריכות ימים ושנים ונראה
 טובה אצל כל יוצאי חלצינו, - אמן ואמן; והשניה - פרל, אחות
 אמי, ז"ל, מסוסנוביץ, היתה אשתו של דודי ר' איטשע-מאיר זאיוונץ,
 ז"ל, אמו של יוסף זאיוונץ, חתנו של הגאון ר' אברהם-מאיר גיסלר,
 אחיו של חותני היקר, מוה"ר יששכר-דב-ברל גיסלר, אביה של אשתי
 הצדקת הטובה והנעימה גיסלה, זצוקללה"ה, ועוד לפרל הנ"ל בנות

בסוסנוביץ, אחת היא אשתו של אחיו של יהודה-מנדל, נ"י, פאריזר, מזבירצ'ה; השלישית - חוה, ז"ל, אחות אמי, מאיזאד הסמוכה ללודז', - על הדודה הזאת עברו צרות צרורות הרבה מאד, האחת - שמת לה חתנה ביום חופתה, שם חתנה היה אלשר בן ר' ליפמן קליינר מזלושין, ואחר-כך נישאה לאיש אחד, ר' אלימלך, שלא ידעתי, ונחגרשה ממנו בקאליש, אצל הגאון ר' חיים אליעזר ואקס, בעל "נפש חיה", זצוקללה"ה, ואחר-כך נישאה לר' יצחק ברבר מאיזאד, - וחוה זאת הייתה עם כחה לאה בחתונתי בויסקיטנא, בבית חותני המדומם החכם הכהן זצוקללה"ה, לרא אלקים מרביס, מוה"ר ראובן זרומפף, זצוקללה"ה, - וסופה היה מר מאד: בלילה בא שווד לביתם ודפק, והיא חשבה שזה בעלה, ר"י ברבר הנ"ל, ופתחה הדלת, והגזלן הכה אותה בברזל - ומתה, - לה בנים ובנות בעיר לודז', אבל איני מכיר אותם; הרביעית - רייזל מזגרז', אשתו של הדוד אהרן ליפמנוביץ, ולה בנים ובנות בלודז', בן אחד שמו עקיבא-מנדל, ובת - לאה, ובת בקילץ שמה - פרל, אשת ר' אברהם-כר רמבישבסקי, ובת בסוסנוביץ שמה מרים, אשתו של ר' יעקב-לייב אברמז'יק, ז"ל, ועוד בסוסנו-ביץ בת - אשר לא אזכיר שמה.

בניהם של אחי-אבא, זצ"ל, הלוא המה - בני הדוד ר' ראובן, זצ"ל: היה אחד איש קדוש - אליעזר - שמת זה כביר, ארבעים שנה, לערך, והשני מנדל מפיאסקעס, והשלישי גיסי ר' ישראל ארליך מסוסנוביץ, בעלה של אחותי שרה-לאה, תחי', שמת זה עתה, והמופלג ר' אהרן מסוסנוביץ, שליט"א, והוא חולה וצריך לרחמים, השי"ת ישלח לו רפואה בקרוב, ויש לו בן בתל-אביב, והוא מורה עברי, וגם בן באמריקא, שמו יוסף, ואשתו הייתה מילדת בזבירצ'ה, וגר שם חדשים מספר, גיסו של שלום זילברשטיין. ולהדוד החסיד ר' ראובן, זצ"ל, היו גם בנות. ושם האחת - רייזה, נשאה לאיש יקר, ר' משה-שמואל דנציגר, חותן של בנימין-דן מורגנשטרן, ולר' משה-

שמואל זה בן, ושמו מרדכי-הירש, ולו מסחר בחומץ, ולו בן ושמו זאב-וולף, והוא בתל-אביב. ועוד בת להדוד ר' ראובן נשאה לאיש אחד, ושמו קריגר בליטרמרסק, סמוך ללודז', ולקריגר זה בן ושמו ר' בונם, נ"י, קריגר, בזדונסקהוולה, מסחרו במנופסקטורה, והיה במשך שנות המלחמה אצלי בזבירצ'ה, ועבד באריגה אצל ר' לייבל ברגר, ז"ל. ולדוד ר' זאב-וולף מניישטס, ז"ל, לא היו כי-אם בת אחת, ומתה בהקשותה בלדתה, גם-כן בת, זאת-אומרת נכדה להדוד ר' זאב, והיא נישאה להרב החסיד המופלג ר' ירמיה קליינר, שליט"א, בן הגאון ר' שמחה' לה מקזאנז', בעמ"ח מהרשש"ק, זצוק-לה"ה, ולר' ירמיה הלזה בניס ובנות בסוסנוביץ - ר' לייבל, ר' אלימלך, ז"ל, ועוד, ואחת מבנות ר' ירמיה, ושמה אדל, היחה כלתו של אחי מנדל, שליט"א, אשתו של זאב-נחום בן אחי מנדל, היחידי, שמת בערב יום-הכפורים בבית-ההעלה בסוסנוביץ, ונקבר בצל קבר אדוני-אבי, זצ"ל, ממש בחיקו; ולזאב-נחום הלזה יש בן נחמד אחד ובת אחת.

בניו ובנותיו של אבי, זצ"ל, זאת-אומרת אחי ואחותי, שליט"א, הלוא הזכרתי לעיל.

ובניו ובנותיו של הרביעי, הדוד ר' אהרן ארליך, המה: הבכור - איש טוב ומשכיל, ר' יהושע-הנדל, ז"ל, שמת לפני כעשר שנים. ולו בנים כבנדין וגם בנות בארץ-ישראל. והשני ר' מרדכי-הירש, שגם לו בנות בארץ-ישראל, ועכשיו גם הוא עצמו בא. ור' שלמה-מאיר, שמת זה לא כביר בוארשא, וחזתן לר' לייבל ולאליהו ויגודלסקי מזבירצ'ה. ובנותיו של הדוד, ר' אהרן, הגה - אדל-צילקא, אשת ר' יצחק-מאיר לנדא, ז"ל, שיש לה ארבעה בנים וכנות בארץ-ישראל; ואסתר-פריידל, אשת ר' שמואל-גדליה הורוויץ מפטרקוב; ואשתו של ר' דוד גורפינקל, נ"י, מבנדין, בעל-בית-חרושת לסיגריות (-גילזן), שמתה זה עתה.

להדודה שרה'לה, אחות אבי, זצ"ל, אשתו של הדוד החסיד המופלג הלמדן, ר' אברהם-לייבוש ביאלר, זצ"ל, לא היו בנים כי-אם שלוש בנות, ואלה שמותן: מרגלית, על-שם זקנתי אשת הבוצינא קדישא והגביר ר' חנוך, זצ"ל, אשתו של הר' מנחם-מנדל איילנברג, שליט"א, ולמנחם זה היה בן, ושמו אייזע-למדן מופלג ובעל-שכל, ומת בנעוריו, והשאיר שני בנים, האחד - שמעון איילנברג, חתן ר' יעקב-יענקל צ'נסטוכובסקי מזבירצ'ה, והשני - בחור טוב ואינני זוכר שמו; והשניה - יוכבד, אשת ר' יצחק-שלמה וויסמן מבנדין; והשלישית - אדל, אשתו של שאר-בשרי ר' מוסל פרומר, בן-דודנו ר' שלמה מז'וריק. ולמרגלית הנזכרת - בת, ושמה חנה'לה, אשתו של אברהם-שמאל, הדדה יחד עם בתי רחל-לאה בבנדין. ולאחות אבי מרים, אשתו של הדוד ר' שלמה'קה פרומר היו בנים: האחד - ר' מנדל פרומר מקינסק, שמת זה עתה, היה חותנו של ר' יוסף הברמן, בן ר' מרדכי הברמן מזבירצ'ה; ועוד בן, ושמו ישעיה פרומר מזומקוביץ, והוא מת זה כבר, אשתו גרה בבנדין, ולהם בנים ובנות בזומקוביץ; ור' מנדל פרומר מלודז', שמת זה זמן, והוא חותן של שוכר בעל בית-חרושת של ברנס בזבי-רצ'ה. ר' מנדל פרומר זה וגם מרגלית, בתה של הדודה שרה'לה ביאלר - היו בחתונה בויסקיטנא.

בתולדותיו של זקני הזכרתי בקיצור שם בת זקני, ר' מרדכי-צבי - מרת רובריש, אַם גאון-עוזנו, אביר-הרועים מסוכטשוב, זצוקללה'ה, ואכתוב עכשיו כניה ובנותיה: - בנה הבכור היה ר' זלמן, איש תם וירא-אלקים מרבים, איש טוב מאד, שאינו יכול לכעוס, ואין חקר לנועם מדברותיו. מבניו ובנותיו המה - הרב החר"ף החסיד המפורסם מוה"ר מנדל משדליץ, שליט"א, העומד תמיד בביתו של רשכבה"ג מרן אדמו"ר בעל "אבני-נזר", ובנו בעל "שם-משמאל", ולהבדיל לחיים טובים אדמו"ר הקדוש מסוכטשוב בן קדוש-ה' אדמו"ר בעל "שם משמאל", זצוקללה'ה, - ובניו של הר'

מנדל משדליץ המה - החכם הכולל מוה"ר יוסף מפביאניץ, שיחיה,
ור' אהרן בורנשטיין מתל-אביב (רחוב מרכז בעלי-מלאכה מס' 39),
ועוד בנות אשר לא אדע שמותיהן, ועוד בת אף היא בתל-אביב; -
וגם בת היתה להרב ר' זלמן זצ"ל, שהיתה אשתו של הר' מנדל
קרייצר, בנו של הר' החסיד ר' יחיאל קרייצר מלודז', מחבר ספר-
פלפול גדול וטוב, והיה שו"ב בביאלא; והשני הוא האדמו"ר התנא
האלקי, לו דומיה תהלה, דמי לבר-אלהין, שאנכי שמעתי מגאוני
פולין, שלא היה בעולם גאון כזה שש-מאות שנים לערך, וכל העולם
וכל הארצות הוקירו שמו וזכרו, והריצו אליו שאלותיהם, הוא
חתנא גבי נשיאה רבנו הגדול מקוצק, זצוקללה"ה, ונשבה ארון
אלקים, ונצחו אראלים את המצוקים ביום י"א באדר א' תר"ע; ועד
היום, אם מזכירים שם קדשו - מפארים ומעריצים אותו בכל העולם -
הוא אדמו"ר מרן רבי אברהם זצוקללה"ה מסוכטשוב, בעל "אגלי טל"
על מלאכות שבת ובעל שו"ת "אבני נזר" על ד' חלקי שלחן-ערוך.
ואני שמעתי מפי הגאון החסיד ר' משה-נסע, אבד"ק קשונז, שאמר
שהוא שמע מפי האדמו"ר ר' הלל מראדושיץ, זצוקללה"ה, שאמר,
שבכל יום מכריזים בשמים: הזהרו בתורתו של האדמו"ר מסוכטשוב,
שהלכה כמותו בכל-מקום! - והמעשה ידוע, ולנפלאות ולמופתים
שמספרים אודותיו אין קצה. בזכותו יגן עלינו ועל- כל-ישראל,
אמן. ולו, להאדמו"ר הזקן מסוכטשוב, היו רק בן ובת: האדמו"ר
בעל "שם משמאל", זי"ע, ובתו אסתר"ל, אשת אחיו, ר' מאיר;
זצוקללה"ה - שנפטרה בחיי האדמו"ר הזקן, אביה, זצוקללה"ה;
ובן שלישי של הגאון האדיר דודנו, ר' זאב-נחום מביאלא, היה
זה ר' מאיר, זצ"ל, חתנו של אחיו בעל "אגלי-טל" ו"אבני-נזר".
ר' מאיר, זצ"ל, היה איש חכם להפליא וירא-אלקים, אהוב ונחמד
לכל העולם, וגאון גדול. יש לו חשבות מספר ב"אבני נזר",
וב"אגודת-אזוב", מאביו דודנו הגאון האדיר, זצ"ל, ואשר אדמו"ר
מקוצק אמר לו בבואו אחר פורים, שהיה חד-בדרא בעולם העליון

עם תורה לשמה. בפורים הלזה ובשנה זאת - נולד אדמו"ר, זצ"ל. בנו של ר' מאיר - הוא ר' מנדל, בעל בית-מסחר לייץ בלודז', ור' מנדל הוא אביו של ר' אהרן בורנשטיין מזבירצ'ה, ואביו של הרב הגדול ר' שבתי מירושלים, שליט"א, וחתנו הוא האיש המצויין ר' לייבל אלבינגר מוארשא. ועוד בנות לרב הגאון ר' מאיר, אחת היא מרת אדל, אשת הרה"ג ר' צבי פרנקל, שליט"א, אבד"ק סוכטשוב, ואשת ר' יוסף מדווארס גם היא בתו.

בנותיו של דודנו הגאון, בעל "אגודת אזור", הנה -

הרבנית מרגלית, אשת הגאון האדיר החסיד וכו', ר' יצחק"ל

רפופורט, שהיה אבד"ק אוסטרובה, ואחר גרוש האוסטרים מפולין,

בשנת תרמ"ח, קבע דירתו בקראקא. ובניו המה, הרה"ג ר' שבתי

רפופורט, שליט"א, מורה-הוראה בקראקא, למדן גדול וירא-שמים

ואיש טוב מאד, והרה"ג ר' אהרן, בקראקא, מכובד מאד, - ובתו,

מרת רחל"י כרמל, אשה חכמת-לב מאד וגבירה, בעלה זה נעדר, -

ולה בנים ובנות רופאים ומהנדסים, אנשים טובים מאד-מאד, ויש

לה בית מסחר גדול לברזל (רחוב יוזף מספר 1); ועוד בת אחת

לגאון דודנו, בעל "אגודת אזור", ושמה מרים, אשת ר' יוסף,

זצ"ל, בן הגביר החסיד ר' אליהו מפרשדבורז', ולר' יוסף זה

יש חשוכה ב"אבני-נזר" וב"אגודת-איזור". לר' יוסף זה בנים

ובנות בפישטקוב. וחתנה של מרים זו - הוא הרב הגאון ר' יעקב

אורנר, אבד"ק נאשלוסק, חיבר ספרים חשובים, ובתוכם "טהרת-איזור".

על "אגודת-איזור" והגהות הרבה על "נפש יהונתן" למורנו הרבי

ר' יהונתן, זצ"ל, אייבשיץ, ויש לו תשובות ב"אבני-נזר", והיה

גאון וקדוש וחסיד, זצוקללה"ה; והוא אביו של שבתי אורנר

מזבירצ'ה, ואביו של ר' נחום-אברהם אורנר מבגדץ, נ"י, ונעדר

בחצי ימיו, זצ"ל, ושל ר' פנחס אורנר, שהנהו בתל-אביב, ושהיה

חתנה של בתי רחל-לאה מבגדץ, תחיה.

והנה, אסתר-רייזל, שכתבתי אודותיה לעיל, אם הנדל האמר מזבירצ"ה - היו לה עוד בנים ובת אחת. הבת היתה אשתו של דודי ר' יהודה האמר מעיר-חדש, ליד קראקא, שמת זה מכבר בגעוריו, ואני לא הכרתינו. ובניו - הבכור: ר' אהרן-יוסף מלודז', ז"ל. יש לו בנים, ואני מכיר רק אחד מהם, ושמו יעקב-לייב, והוא סוכן בלודז'. הוא חתן מהעיר קילץ. אהרן-יוסף זה היה איש טוב, ובעל לב טוב - אבל כל ימיו בדכאון. ועוד בן אחד להודדה אסתר-רייזל, ושמו זלמן האמר מבגדין. גם לו שם בנים ובנות, ואני איני מכירם, בלתי את חתנו מואדומסק, ושמו קלמן לנדא, בעל בית-מסחר לצבעים. ועוד בן לה - ושמו משה האמר מלודז', וגם לו בנים ובנות שם, אחד מהם מכיר אני עוד מילדותי, ושמו שמשון. כמדומה ששמשון זה הוא חתן דודו זלמן האמר מבגדין. והואיל ומשה האמר זה בא לירד - אספר מעשה:

בשנת תרנ"א ואני בחג השבועות בסוכסשוב. שם פגשתי את ר' משה הנ"ל, והוא התנצל בפני מאד, באשר אשתו יוכבד חולה מאד-מאד, לא תוכל לאכול ולעכל. והוא בא לסוכסשוב לשאול עצת אדמו"ר זצוקללה"ה: מה לעשות? - אנכי גרתי אז ביער סקמפא, סמוך לעיר ליפנא. היער היה עצי אורן, והאוויר היה טוב מאד. יעצתי את ר' משה: - אל תשאל על זאת, אלא שמע בקולי: תבוא אשתך אלינו ליער, ומבטיחך אני כי במשך ארבעה שבועות תהא בריאה. האיש שמע בקולי... יום אחד נפתחה הדלת בביתי, ובאה אשה נבריה, כי אני לא הכרתיה, והיתה בביתי ארבעה שבועות, בלי כל תשלום, ואכלה לחם יבש, כי לא תמיד היה לנו ביער לחם טרי, ורק חלב פרה טרי וחלב עזים לא חסר. והאשה נסעה לביתה בריאה, והיא בריאה ושלמה עד היום הזה. ומאז, זאת אומרת, משנת תרנ"א, לא ראיתי את זה האיש משה ולא את אשתו. - גם בת אחת היה לה, לדודה אסתר-רייזל, ושמה פרל, ולא היתה חכמה מאד,

וצרות רבות עברו עליה. ובנה של פרל זו הוא ר' לייבסשע
הרצברג מבנדין.

והנה לעיל כתבתי מאבי ואמי, זצ"ל, אבל לא כתבתי מי
היה אביו של זקני, הרב החכם החסיד הגביר ר' דוד רפופורט
מזלושין, ומי אשתו - אמה של אמי, ז"ל. וכן לא כתבתי מי היתה
אמו של אבי, זצ"ל, לכן הנני לבאר:

וראשית: זוכר אני, כי בהיותי ילד קטן, אמר עלי זקני
ר' דוד, זצ"ל, רפופורט, שהנני ילד חן - אַ פֿאַן"ט קינד.

זקני ר' חיים-דוד רפופורט היה בנו של הרב החסיד ר'
יוסף מפלאוונה, אשר עליו אמר הרה"ק היהודי והרה"ק ר' דוד
מללוב, כי מצעדי רגליו מספרים בשמים. אשתו של ר' יוסף מפל-
אוונע - שמה היה פרל. פדל זו - אשתו של אבי-זקני מפלאוונע,
ומשם אמה של זקנתי - פרימט-חנה. ואולי פרל זו, היתה אמה של
זקנתי אם-אמי, ז"ל, אשת ר' חיים-דוד רפופורט, מרת פרימט-חנה.
על פרימט-חנה זו - מספרים גפלאות על טוב-לבבה ויראת-שמים
שלה, כי חמיד עסקה בצדקות. וזוכר אני יום שמת בו זקני -
בעלה - ר' חיים-דוד רפופורט. היה זה ביום שבת-קודש. וכנהוג,
הרבו בגיו ובנותיו לבכות. והיא - רצה בבית מאחד לשני ולא
הניחה להם לבכות: "שבת היום!" וישבה עם בניה ובנותיו לשולחן,
ערכה שלחן של שבת, כאילו לא קרה מאומה. אביה של זקנתי פרימט-
חנה היה גביר בזלושין. שמו היה ר' הירש הגדול (דער גרויסער
ר' הירש), ונקרא גם: ר' הירש דייך, וגם: ר' הירש מלאך - זצ"ל.
על שמו נקראו כל ההירשלים שבמשפחתנו, - מלבד בני צבי-דוד,
שליט"א, שנקרא על-שם שני זקניו: ר' מרדכי-הירש מבנדין, ור'
דוד רפופורט מזלושין - זצ"ל. ושניהם היו גבירים אדירים.
הנני זוכר שזקני ר' דוד רפופורט מכר כפר אחד, סמוך לזלושין,

שם הכפר היה: מיערזיסץ, וקיבל תמורתו מיליון אחד זהובים פולניים, זאת-אומרת: מאה וחמישים אלף רובל. בסוף ימיו נעשה סגי-נהור. אני נסעתי עמו לפריצים אדוני-ארץ סביבות זלושין. נעשה לו נחוח בעיניו אצל הרופא יאנא בברסלאו, אבל אך מעט הוטב לו. אמרתי לפניו פרקי גמרא, והוא פירש בטוב טעם. - יהי זכרו ברוך לדור דור.

שם אס-אבי, ר' חיים-משה, ז"ל, היה אדל. אשה גדולה וצדקנית. עד היום מספרים בבנדין ובסביבותיה אודות גודל צדקה. כמדרמה, היא היתה ממשפחת ברונר, ובתו של ר' זלמן ברונר טומקוביצר, שדר בכפר סמוך לבנדין - טומקוביץ. מספרים, כי נמאסה עליו ישיבת הכפר, ובא לבנדין כעשיר גדול, כשברשותו תשע חביות זהב. אני הכרתי את אחיו. איש זקן מאד. שמו היה: ר' איששע ברונר, זצ"ל. הוא בא פעם מבנדין לזלושין, לבית אבי, זצ"ל. היה מחסידי וורקא. לר' איששע זה בנים בבנדין. אשתו היתה צדקה גדולה, ושמה מרים'ל.

לזקני ר' מרדכי-הירש ארליך היה אח, ושמו ר' דוד ארליך. הוא אביו של הגביר ר' יוסלה ארליך, שבנה את בית-המדרש ברחוב ברק יוסלביץ בבנדין, בו מתפללים עתה חסידי גור. ר' יוסלה מת בלי בנים. ר' דוד היה גם אביו של החסיד הגביר ר' אברהם-מרדכי מוולברום, ז"ל, שהיה לו בית-מסחר גדול בוולברום. ממנו נפוצו כל משפחות ארליך בוולברום, קשונז, שצ'קוצ'ין ובשפרוב.

ב

ועתה אתחיל לכתוב את שהנני זוכר מימי חיי.

נולדתי ב-כ"ד בניסן, לשנח חמשת אלפים ושש מאות ועשרים ושבע, לבריאח העולם. הדבר הראשון שאני זוכר מחיי ילדותי הוא - יום הולדתה של אחותי אדל, בשנת ה'תרס"ט, ביום קודם הפסח. אני אז פחות מבן שתי שנים, וזוכר אני הידם בסוב, איך כרעה אמי ללדת, ותחל כחבליה, והיה זה בטרם תבוא המילדת, כי היה זה בבוקר, ואני כבר ער בכתנתי. פתאום ראיחי והנה אשה נצבת ליד מסת אמי, ואמי צועקת כחבליה. אני דמיתי כי האשה הזאת מכה ומצערת את אמי, ז"ל, ומסוס זה היא צועקת. עשיתי לי שוט מהמסאטא, וקשרתי חוט בראש המטה, חבל דק, ורצתי מאחורי האשה הנצבת, והכיתי אותה - למען תחדל להכות את אמי... שם האשה הנצבת היה כמדומה צביה, אשת ר' משה-אהרן'ס, שהיתה לו בטן שמנה... וכל-זכרון זה הוא פליאה, כי עדיין לא הייתי אז בן שתי שנים, ובשעת אותו מעשה זוכר אני כי רצתי אל הכסא, וזוכר אני בסוב איך שפתי פי לא הגיעו אל מושב הכסא...

כבן שלוש נכנסתי ל"חדר".

זוכר אני היטב איך ישבתי בין הנערים, באחד הזויות של ה"חדר", ושחקנו ב"אטליס-באטליס" (זהו שחוק: כל נער מניח שתי אצבעות על רגל אחת, ואחד מונה "אטליס-באטליס, שינדל נעגעל..."). וכו', ומתחיל מונה האצבעות, ובמי שמכלה המספר שהסכימו עליו החבריה - עושה את חסמו אדומה). וזוכר אני כאשר נקרא נקראתי ללמוד אל"ף-בי"ת, קמץ-אלף... אחר-כך נכנסתי לחדרו של מלמד גדול מהראשון, ושמו היה שבתי-שפסיל, וקראו לו: "שפסיל קריכער"; ואחר-כך לר' דוד בזס, וקראו לו: דוד בלוז; ואחר-כך

למלמד המומחה אהרן-וולף, ז"ל. אהרן-וולף זה היה אצלי פעם בזבירצ'ה, בנסעו לאדמו"ר ר' מגדלי לפילץ. מחדרו של ר' אהרן-וולף הנני זוכר עוד כהיום, מה שלמדנו: "שנים אוחזין..." "ארבעה שומרים..."

מימי למדי בחדרו של אהרן-וולף זוכר אני עוד מעשיה: ר' אהרן-וולף זה היה קפדן, והיה מכה הוערים בלי רחמנות. יתחל לו ה', יתברך, כי היה איש טוב וירא אלקים, וכוונתו לסובה. וזוכר אני, כי בהשתובבי עם נער אחד, לא בעת הלמו-דים ב"חדר", והנה פצע אחד את אזני מאד. ויהי בערב-שבת קודש, מצוה היחה על כל אָם לסרק ראש בניה, ואמי, זצ"ל, סרקה את ראשי-וראתה את פצע אזני. שאלה אותי: מי הזיק אותך כך? אנכי לא חפצתי לאמר כי השתובבתי, אמרתי לתומי: הרבי! - ואמי, בלי דעתי, רצה אל המלמד, והוכיחתו: איך עושים כן לאזנו של ילד הלומד אצלו! המלמד נשבע בפיואוחיו ובזקנו, שאינו יודע מאומה. ויהי ביום הראשון בבוקר, כאשר באתי ה"חדרה", אך התחלתי ללמוד - והרבי הוציאני ממקומי, שהיה תמיד הראשון אצל המלמד, והכני ופצעני דרך על בסני בתוך הבית על רצפת ה"חדר", וחלש באזני באמרו בניגון "שלשלת": "אור חדש"... "אור חדש"... ואז, אך אז, נודעתי מה נהיחה. כי כל זאת צמח לי, מסוב לבה של אמי, זצ"ל.

ועירנו זלושיץ - על נהר דווארטא מוצאה מקרימילוב יושבת. ומגדל אחי - בחור כהלכה וכארז - היה ראש המשוטטים בנהר, ואנכי אחיו הצעיר למדתי ממנו מלאכה זו. הייתי המשוטט הסוב ביותר מכל בחורי זלושיץ. "מלך המשוטטים" הייתי. ומאורעות רבים מספרים עוד היום אודותי בזלושיץ, אשר באמת הנני חייב שעשיתי כזאת.

ומעשים שהיו כך היו:

- בעיר זלושין היו סוחרים עצים. יערות עבותים היו בסביבות העיר, והביאו אנשים את העצים הגדולים ועשו רפסודות, למאיתים או שלש-מאות מסר לאורך, ורוחב כחמישים מסר, והוכילו העצים על המים לדאנציג. ואנכי התערבתי עם אחד הבחורים, אם אוכל לשוט במצולות מתחת הרפסודות דרך רב. כך עשיתי, והגלים היו מכים מזה ומזה. וב"ה, יצאתי בשלוש. ויהי בהודע הדבר בעיר, ואף לאבי, זצ"ל, נודע מזה, אמר להכות אותי ולהוכיחני. ואני המיד חמקתי ועברתי, ועשיתי כן שלא ראה פני במשך כל השבוע, עד אשר עבר הכעס, ונחרצה לי, כי הוא איש טוב מאין כמוהו. הא חדא.

- בעיר זלושין נחו קוזאקים מחיל רוסיא. הם עמדו ולמדו סיף בחברותיהם, והיו מניפים חרבותיהם מעל לראשיהם. ואנכי - בין חרבותיהם של חמישים-שישים קוזאקים עובר מתחת, ובטחם תנוח החרב מתחת, בעוד החרב מונפת - אני עובר מתחת. כן קל הייתי (מעשה נערות זה הזכירני אחי מנרל, על-ידי בני צבי-דוד שליט"א).

- בעיר זלושין עברו קוזאקים על סוסיהם. אותו יום עברו כחמישים-ששים קוזאקים, ואני רצתי כצבי בינות לרגלי הסוסים מתחת, בחלל שבין רגליהם לבטנם, ולא בעט בי סוס. כן קל הייתי. ממש לא יאומן כי יסופר.

- בעיר זלושין, מנהר דווארסא, הוצאו דגים לכל הסביבה. ודגי הנהר ההוא טובים מאוד. צדים את הדגים בהרבה דרכים. הדרך הכדאית ביותר היא בחומר-נפץ, בגפרית: עושים באופן זה חומר שטוח עבה, מגלגלים השטח לעיגול, כעין סיגריה, ובתוך-ממלאים בגפרית ובחומר-נפץ אחר, מן העיגול יוצאת פתילה, חוט-עבה

מצופה חומר בוער; מדליקים הפתילה ומשליחים החפץ למים, ועד שמגיע החפץ למים בוער החוט ומגיע למקום הגפרית שבחפץ - ומתפוצץ בקול אדיר ונורא, והוא לחרדת אלקים; כל המים העל-יונים והתחתונים מתנשאים. והדגים - מרוב חרדה - שוטטים על גבי המים נדהמים, ואז מלקטים אותם אחד-אחד, ואחר-כך שבים הדגים וחיים, כי אך נראים כמתים היו, ובאמת חיו, רק נחרדו ונשתוממו. ויקר המקרה כי השליך המשליך את חפץ-הפצצה, כלי זעמו, לתוך המים - אבל ככה האש שבחוט-הפתילה, ולא נשמע קול יריה. ואני - בלי כל מחשבה קודם מעשה - שוטטתי במים האדירים בעומק, ובידי וברגלי חפשתי את החפץ, וראיתי החפץ במעמקי המים, ולקחתי הפצצה בידי, ועליתי לקרקע... רק עתה הנני מבין גודל הסכנה אז, כי יכלה הפצצה לידות ולהתפוצץ. אכן, אתה אל מסתחרר רוב להושיעו... והמעשה הזה נעשה בקהל, נגד כל בחורי-חמד ולעיני בחורי בית-המדרש בזלושין, ומן השמים - נסים שנשארתי בחיים, כי צריך הייתי להעמיד כל אותן התולדות, שליס"א, ולסבול כל הצרות והתלאות שסבלתי עד היום: צרת לאה, צרות פרנקא, צרות גיטלה - הסובה במין האנושי, וצרות גיטל הגבוהה לא פעם...

ואזכור:

- פעם באתי לבית-החסידים לחסידי גור. שם התפללנו, אך לא היו בתוכם אף אחד מחסידי סוכטשוב, רק אבי, זצ"ל, ובניו. התפללו כדרך שנים-עשר או שלשה-עשר מנינים. חסידי גור כיבדו מאד-מאד את אבי הצדיק, זצלה"ה; במשך שנים הרבה היה אבי שם בעל-תוקע בראש-השנה. וזוכר אני כי עמדתי לימין אבי בשעה שחקע. - פעם באתי לבית-החסידים ולחם-חלה בידי. אני אז ילד כבן חמש או ארבע שנים. שאלוני: איך תוכל להביא את פרוסת-

"מוציא" חלה, הלוא שבת היום, ואסור להוציא מרשות לרשות?
 תיכף עניתי כי אין אסור באופן זה שחסר מהחלה מדי רגע ורגע,
 כי הנני אוכל ממנה... השומעים השתוממו לסברה נאה זו. שאלוני:
 מדוע נקרא לחם זה "חלה", ולא סתם "לחם"? עניתי תוך כדי דבור:
 יען שעושה את הלחם השחור-חולין, כי מי ירצה לאכול לחם שחור
 כשיש לו לחם לבן. זוכר אני, שלקחוני בידי וברגלי והגביהוני
 מרוב התפעלות...

ואזכור:

- הייתי כבר כבן אחת-עשרה, או שתיים-עשרה; היתה אז איזו
 שמחה בבית-החסידים - סיום מסכת, או יאהרצייט, - ואני ועוד
 בחור אחד, אדמה כי ידידי משה בוכנר, שנמצא עתה בסוסנוביץ -
 לקחנו את כל העצמות מהאווזים ואת יתר השיירים, והלכנו לבית-
 החסידים לחסידי ביאלא, שהיו אז עוינים לחסידי גור. הפכנו שם
 השולחנות והספסלים, ופזרנו את עצמו האווזים שהבאנו... עשינו
 זאת בשעה שתיים בלילה. ויהי בוקר - ותתפעם ותהום כל העיר
 למעשה: חסידי ביאלא טענו כי למען הרעימם עשו זאת חסידי גור.
 והדבר הגיע לכלל צעקות, מחלוקת, חרמות... אבל הדבר נשאר בסוד
 ולא ידעו כי מעשי ידי להתפאר היתה זאת, ואף כי אני-זקני זצ"ל,
 ר' דוד רפופורט, הנכבד מכל העיר, וגם דודי ר' משה ור' אהרן
 ליפמנוביץ החפלו בבית חסידי ביאלא. וגם לאבי ולאמי, לאחי
 ולאחותי - לא גליתי כי אנכי בעל העובדה הזאת. אבל ראיתי כי
 חסידי גור נהנו מכך, ושבעו רצון...

ועם כל היותי בחור בעל מרץ עז, ואיש להתרועע - מתמיד
 בלמוד לא הייתי. אבל לעתים יכולתי לישב כשש ושבע שעות ביחוד
 - וללמוד. זוכר אני חורף אחד מימי חיי שהשכמתי קום בכל ליל
 שבת-קודש בשעה אחת-עשרה, ולמדתי עד שעה שמונה בבוקר. כן זוכר

אני כי ביום חמישי בלילה למדנו כל הלילה - אני ושלמה יעקבוביץ, חתן ר' ישעיה אייזנמן מוארשא, ור' משה בוכנר מסוסנוביץ; ובשעה ארבע לפנות-בוקר קנינו יי"ש, עם עוגות, ואווזים צלויים - ואכלנו, אני לבד אכלתי אור ומחצה, - אבל קודם-לכן למדנו כל הלילה. גר אז בזלושין איש אחד, ושמו יעקלה, ז"ל; הוא סיפק לבחורי בית-המדרש כל דבר מאכל. גם איש אחד ושמו חיים קייזר, בן להחסיד המפורסם ר' פייביש קייזר מבנדזין, גם הוא סיפק כל דבר-מאכל: ביצים, מלוחים, עוגות, יי"ש...

כשהגעתי לשנתי השלש-עשרה נסע אתי אבי, זצ"ל, לעיר הסמוכה רויטלון, ושילם בעדי עשרים וחמשה רובל שכר-למוד למשך חורף שנת תר"ם, אצל מורה-הוראה ושמו ר' אהרן, זצ"ל. למדנו מסכת נדרים עם הר"ן. הוא לימד אותי בנגוז נעים מאד, אשר אזכור בחיבה עד היום. אכלתי "ימים" - זאת-אומרת: בכל-יום אצל אחר, ובשבת-קודש - אצל אברך אחד מבנדזין, אשר אחר-כך נעשה גיסי, כי הוא היה אחיה של פֶּרְנָקא. עוד טעם מאכליו הערבים בפי.

אחרי-זה שהיתי בקיץ בזלושין, ולחורף נסעתי ללמוד לבנדזין, עיר מולדת אבותי. עיקר הלמוד היה אצל דודי החסיד הלמדן, מוה"ר אברהם-לייבוש, זצ"ל, ביאלר, וגם פעמים מספר אצל הגאון המובהק ר' יוסף אנגל, זצ"ל. וארוחתי - שלשה ימים אצל דודי ר' אהרן ארליך, ושלשה ימים אצל מו"ר דודי ר' אברהם-לייבוש, זצ"ל; ובשבת-קודש - אצל דודי החסיד מוה"ר ראובן ארליך, זצ"ל.

מבנדזין זוכר אני עובדה: פעם אחת שלח אותי חסיד טוכטשוב להביא להם יי"ש, בלילה אחר הלימוד. וחוק רוסיא אז: איסור לסחור ביי"ש, פרט לאנשים ידועים שהיה להם רשיון לכך. עיני השוטרים פקוחות היו על-זה על כל צד. והנה מצאני שוטר כזה - ואני ברחתי עם הצנצנת, ולא השיגני. אחר-כך אמרתי: הבה

ואעשה לשוטר הזה דבר נאה, למען ידע את מי רדף! לקחתי צנצנת ריקה, והלכתי על-פני השוטר הזה. הוא ראני עם הבקבוק, וחשב שאני אני שמקודם ברחתי - והתחיל לרדוף אחרי פעם שניה, ואני רצתי בכל פעם להעבירו, עד שראיתי שהוא גם אני עייפים. עמדתי - והוא תפסני, ומדעתו כי הצנצנת-הבקבוק מלא ביי"ש... ולבסוף ראה כי לחגם רדף אחרי, ולריק יגע: כי הבקבוק ריקס...

מעשה דומה לזה עשיתי בזלושיץ: בזלושיץ קמה חברת מכבי-אש, נוצרים וגם יהודים מספר. בעיר קטנה כזלושיץ היה זה דבר גדול: אנשים כבגדים מיוחדים לכבוי-אש, עם סולמות וחבלים על שכמם, וכובעי נחושת-קלל על ראשיהם. מי ראה כזאת זכאלה?... והנה פעם עשו הבחינה הראשונה, וכל העיר מקצה, ובחורי הישיבה בפרט, רצו אחריהם לראות מעשיהם. ומי בראש? - איששע חיים-משה'ס!... והנה אז היו לי פאות ארוכות ומסולסלות. ראני שוטר רץ אחר מכבי-האש ותפסני ולקח סכין וחתך פאה אחת... אני התחלתי לבקשו שיחתוך גם הפאה השניה, למען אוכל לרוץ ולראות מעשי המכבים, ובשום אופן לא רצה השוטר, אלא צעק: לך אל מספר-השערות!... מה עשה איששע? אחר רגעים מספר רצתי לפני השוטר הזה, והפאה הקצוצה כסיתי בידי האחת. והוא - בראותו אותי עם פאות, רץ לתפוס אותי, ובמכודן רצתי ממנו - והוא יותר ממני, ותפסני וחתך לי הפאה האחרת. אז הראיתי לו הפאה הקצוצה מכבר - ושחקתי הרבה עליו...

בבנדיץ למדתי בחורף שנת תרמ"ב. נסעתי הביתה לחג הפסח, לזלושיץ. אז נודע לי אודות מיתת אחי הצעיר, ילד כבן חמש או שש שנים, ילד עם כשרונות רבים - הירש-יוסף היה שמו, ובכיתי רב בכי. ולאחי מגדל, הדר אז גם-כן בזלושיץ, בית מול בית-אבותי, זצ"ל, היתה בת נחמדת - ומתה בו בפרק. ואחי הירש-יוסף הנ"ל, חלה גם הוא באותה מחלה, שהיתה אז מחלה מהלכת בזלושיץ,

ובמשך ימי-חליו קרא לא-פעם כי בתו של אחי מנדל ניצבת אצלו,
וקוראת אותו להלך אתה - אחרי הרבה צער ובכי. זוכר אני את
אמי הצדקת: רבות בשנים בכתה עליו, ומי יספר בכיתה בלילות
הסדרים של פסח. כה עברו עלי בזלושין כל ימי הקייץ בשנת
תרס"ב.

*

*

*

יהי אחרי הימים-הנוראים הנפשי איוותה לנסוע לסוכטשוב, וללמוד בישיבת סוכטשוב, הנאדרה בקודש, אז אחרי שלמדתי תורה מפי הר' זאב-וואווע קרימלובסקי, למדן גדול (הוא נסע לארץ-ישראל, ורואי נטמן כאן באחת הערים, והלך בלי בנים. אשתו - אסתר'ל, בת הישיש ר' דוד, זצ"ל, עקרה כל ימיה). אבל אבי ואמי, ז"ל, לא נחננו לנסוע. ואני באחת: מוכרח אני לנסוע. ואבי - זקני, הרב החכם הכולל, וגביר אדיר - ניצב לימיני, והדשני לנסוע. ונתן לי להוצאות - הדרך רובל אחד, גם מלבוש אחד גדול ורחב נתן לי, כאמרו כי במקום שגר רבי, זאת אומרת אדמו"ר, אנשי המקום אינם טובים כל-כך, ולא יהיה לי כמה לכסות את גופי בלילות החורף הקרים... ובאמת כך היה: המלבוש הזה חימם גופי כאשר ישנתי על עליית אדמו"ר זצלה"ה, ושמעתי בלילות קולו הקורא בתורה, ולמדו זוהר הקדוש, וקולו קרע לבבי לקרעים, כי היה נהדר, ובאמת בקדושה וטהרה. - אבל הרובל האחד מה הוא מול הוצאות-הדרך מזלושיין לסוכטשוב. "גנבתי" מכיסו של אבי, זצ"ל, שני רובל - והיו לי שלשה, ובאלה עשיתי את דרכי ברגל לברזניצא הסמוכה לזלושיין שלש פרסאות לערך. ובחורי בית המדרש כעשרה במספר, ליווני דרך רב. עד שעמדתי אני וברכוני ברכות-פרידה, וגם אני ברכתים, ונפרדנו. "ויעקב הלך לדרכו..." ברזניצא... לנחי אצל אחד, בן לחיה-לאה אחות זקנתי הצדקת פרימס-חיה, וצוקללה"ה. ובבוקר הראני הלז עגלה עם סוס אחד נוסעת לרדומסק. ישבתי על קרש-העגלה, ונתתי לערל אגורת-כסף, והנני ברדומסק אצל אחי-אמי, זצ"ל, מוה"ר רפאל רפופורט, הנ"ל. ולמחרתו לעת-ערב נסעתי ברכבת על מסילת-הברזל לסוכטשוב צלחה. וכמובן ב"גפי", זאת-אומרת - בלי כרטיס-גסיעה. והנה על הרכבת ששון ושמחה: דודי ר' שלמקה פרומר מז'וריק עם בנו הקטן, נער כבן עשר שנים,

נוסעים לסוכטשוב. זכורני: כאשר בא המבקר לראות אם לכולם כרטיסים - נסלני דודי ר' שלמקה תחת מלבושו הדחב (א באנדע, בלע"ז), והמבקר לא ראני. ובכן בלילה באנו לשלום לסוכטשוב.

ובביתי בזלושין - לא אבי ולא אמי, ולא אחד מאחי ואחיותי

- לא ידע איש מכל אשר נעשה. אבל תיכף כתבתי הביתה את אשר עשיתי, וכי "גנבתי" מכיסו של אבי שני רובל, וכי זקני נתן לי רובל אחד... ותיכף הגיעתני חשובה, מכתב מאבי, זצ"ל, לסוכטשוב - מלא אהבה וחובה, וכי מיעצני לשוב בים-התלמוד, ולא במימי- "בזורא" - ההולכים בסוכטשוב...

ואם באתי לכתוב מה שעבר עלי בסוכטשוב - יש הרבה לכתוב, כי תיכף רכשתי לי חברים מתוך תלמידי סוכטשוב הרבים. אבל הבה אנסה לרשום דברים מספר:

ארוחת היתה - שני ימים בביתו של אדמו"ר, הדומה ממש למלאך-אלקים, וארבעה ימים בבתי חשובי-העיר וגביריה. וזוכר אני דבר אחד, שגרם שמחה לאדמו"ר הזקן, זי"ע ועכ"א. וזה הדבר: יום אחד אכלתי בבית גביר אחד, ושמו ר' שלמה פרנקל, היה לו בית-מרזח באמצע השוק, ובית-מסחר גדול ליין. אליז באו כל פריצי הגויים מהכפרים שבסביבה. ולו, לר"ש פרנקל זה, היתה אשה מורדנית. זוכר אני שהיתה מקטרת פפירוסין... אז לפני חמישים שנה... אבל אותי השתדלו להשביע רצון, ובביתם היה לי ה"יום" הטוב ביותר. אבל דבר אחד מרר נפשי: תמיד, מדי בואי לאכול, ישבה אשתו נוכחי, והביטה איך אני אוכל... והיה להם גם חתול... והנה, כאשר אכלתי והגיע תור הבשר, והגברת פרנקל ישבה מולי, והביטה איך אני אוכל - התייצבה החתול גם-כן מולי. ואנכי - לקחתי הבשר המטוגן יפה-יפה, והשלכתי כולו לחתול, ומהבשר לא בא לפי... האשה, בראותה זאת שאלתני מדוע אני עושה

כן? היא דמחה כי הבשר רע או ישן, שלא אוכל לאכול, ומפני זה הנני משליכו לחתול. ואני - בנעימות השיבותי לה, בהראותי באצבע אל הגברת: לא אוכל לאכול כי תמיד ה"חתולה" הזאת יושבת מולי ומביטה כאשר אני אוכל... היא בשמעה זאת, כי דימייתי אותה לחתול, צעקה במר נפשה עלי, וקראה לבעלה מה הבחור הזה אומר עליה! וכי לא אוסיף עוד לבוא לביתה. ואנכי - עזבתי ביתה לבלתי שוב עוד... הדבר הזה בא לאזני האדמו"ר הזקן, בעל "אבני-נזר", כי כל העיד מקצה דברו מכך. וידעתי כי אדמו"ר שליט"א, הרבה שנים אחרי-כן דיבר על כך, וסיפר לאנשים אחרים, ולהגביר ר' שלמה פרנקל הייתה מזה עגמת-נפש רבה, כי היה מבאי בית אדמו"ר ואחד מהמקורבים.

פעם קצתנו חטים למצות-שמורה בכפר טרוינוב, ליד הסחנה, ואדמו"ר, זצ"ל, וגם בנו, גאון-עולם בעל "שם-משמאל", היו על-פני השדה - ואנחנו קוצרים. ועגלת-צב חכתה לאדמו"ר ולבנו, וצוקללה"ה. ואכלו סעודה גדולה בבית בעל הסחנה, ואחר-כך נסעו על עגלת-הצב הביתה. ואני חפצתי לנסוע בעגלה הזאת ורצתי אחריה. וכאשר ראו היושבים בעגלה כי קרב אני ואוכל לספס, ציוו לרכב להכות בסוסים, למען ירוצו, ולא אוכל לספס ולעלות. וכך עשו פעמים אחדות. וראיתי כי אדמו"ר נהנה מזה, ועשיתי כן פעמים הרבה - למען יהנה אדמו"ר, זצ"ל, עד בואנו העירה.

פעם נסעו לקראת דודי, הרה"ק מביאלא, אביו של אדמו"ר, זי"ע ועכ"י - ואנכי גם-כן חפצתי לנסוע, ולא רצו לקחת אותי. ורצתי עד ארבעה-עשר ק"מ, שם נחו והשגתי העגלה. אז ציוו אדמו"ר ואמר, כי אם אוכל לרוץ כך - יקחוני, ונסעתי עמהם עד זרידוב.

מעשה: פעם בשבת-קודש, ראיתי חסיד אחד חטף שיריים משלחן אדמו"ר, והשיריים - חתיכת פשטידא אבל חתיכה שרופה, והיתה מרה, והלז הקיא אותה. חרה לי מאד על החסיד הלזה: הוא חטף שיריים ומפני שהפשטידא מרה - הקיא אותה! האם כך הוא שיריים!... וסיפרתי הדברים לפני כמה מחברי, והגיעו הדברים לאזני ה"שם-משמואל" זצוקללה"ה. ויהי ביום הראשון בבוקר, והתלמידים ואני בתוכם ישבנו ולמדנו בבית-המדרש הישן. ואף אני לומד אצלו, ויושב ראשונה. ושאל אותי ה"שם-משמואל" איזה דבר מלמדנו - והשבתי כהוגן, ושאלני תיכף עוד דבר, וכעבור שעה שוב שאל אותי, וכיוון רק לשאול אותי. ויהי בעיני לפלא, כי רק עלי שם עינו הגדולה. עד ששאלני, ולא עניתי כהוגן, והכני מכות-לחי חזקים והוציאני מהשעור, ואני בוכה ודמעות על לחיי. רצתי להיכל של אדמו"ר הזקן, ואמרתי: הנני רוצה ללמוד אצלו ולא אצל בנר! - ושאלני אם יכול אנכי ללמוד. אמרתי: כן. אני הנני הבחור הטוב ביותר בישיבתו של בנר. ושאלני למה אני בוכה, ומפני מה עד הנה לא בקשתי ללמוד עמי. ואני לתומי ספרתי כל הענין לפניו בדמעות על לחיי. וצוה עלי לבוא מחר לשעור. אני טרם הגעתי אל הדלת, והוא כדרכו בקודש נענע באצבעו על הכותל, ואמר: לא, לא תלמד אצלי, "שלא יהא חוטא נשכר"... אבל לסוף השנה למדתי אצל אדמו"ר, זצלקלה"ה, וה"שם משמואל" פייס אותי.

הרבה סייעתי לרבנית במטבה. הכל כאשר לכל היה על ראשי. אפילו להביא לה מי שיביא לה מים או עצים, וכך כל דבר. ויהי בראות המשרת שמה כי כך נקלותו בעיניה - וציוני איזה דבר. ואנכי מריתי ולא רציתי לשמוע בקול המשרת. ואמר המשרת לרבנית כי אני לא רציתי לעשות דבר זה. והרבנית, זכר צדקתה לברכה, לחיי העולם-הבא, כעסה עלי, כדרך כל רבנית. ובתוך כך בא לבית

בנה ה"שם-משמואל", זצוקללה"ה, ואמר אל אמו הרבנית: מה תחפצי
מהבחור איטשע? הלוא כל מלאכה עושה הוא למענך!... ונחה מכעסה.
כן לא פעם התקוטטה הרבנית זצוקללה"ה עמי ומררה ועצבה אותי.
גם אשתו של אדמו"ר "שם משמואל", זצוקללה"ה, לא פעם סבלה
ממנה. וזכור אזכור, כי פעם ראתה אשתו של ה"שם-משמואל",
זצוקללה"ה, את מררתי ועקת לבבי, קראה אותי אל הבגן הגדול,
שהיה שם בחצר האדמו"ר, זצ"ל, וראתה כי המכנסיים שלי קרועים.
הלכה במכוון לביתה, והביאה לי מכנסיים של בעלה ה"שם-משמואל".
אדמה כי שמה היה יוסא-לאה, בת החסיד המפורסם בכל-העולם,
מחסידי קוצק, ר' ליפמן ליפמנוביץ מרדומסק, זצלה"ה, חתן הרה"ק
בעל "תפארת-שלמה", זצוקללה"ה.

גם בעל ה"שם-משמואל" קירב אותי הרבה, הגם כי פעם חשד
בכשרים. במרתף ביתו עשה יין, ולא הניח לשום איש להכנס שמה,
רק אני עזרתי לו בעבודתו שם. פעם חסרו לו שני בקבוקי יין
טוב. זוכר אני איך בא אלי ובדברי-נועם קראני לגן, חבקני
והניח ידו על שכמי, ושאלני באופן מפונק מאד, אם לא יצרי
השיאני לקחת שני בקבוקי-יין האלה. ואנכי עניתי דברי אחת:
איך לי ידיעה מזה. פייסני מיד בדברי-חן, ואף כי היה איש-עז,
בבחינת "גבורה" - התרפס לפני, יען חשד בי.

בלמודי בסוכטשוב היה לי חדר מיוחד, תחת גג בית אדמו"ר.
שני חדרים כאלה היו על הגג: אחד בדרום ואחד בצפון. זה שבדרום
היה להאדמו"ר "שם משמואל", שם למדנו שיעור עם כל התלמידים.
וזה שבצפון היה שיין להה"ג ר' מאיר, זצ"ל, אחיו וחתנו של
האדמו"ר הזקן, אלא שהייתי האפורטרופוס של החדר הזה, והייתי
בעל החדר לכל דבר. היתה שם מטה מוצעת, שלחן וארגז ספרים.
ובבוא ר' מאיר, זצ"ל, מביאלא מקום מגוריו אז לסוכטשוב היה

חדר זה ברשותו, במשך ימי שהותו בסוכטשוב. היה זה בשנת תרמ"ב.
 וזוכר אני, כי בעת בואו של הגאון האדיר ר' יושא דינבורג
 (הוא היה אז אברך, חתן מוארשא, ונקרא: דער ווארשאווער עילוי),
 היה הוא ישן עמי במטה באותו חדר העליה. כי מנהגו היה לבוא
 תמיד לסוכטשוב, לדבר ולפלפל עם אדמו"ר הזקן, וצוקללה"ה. הוא
 נהג לבוא בשעה ארבע-חמש אחר מנחה, בערבי לילות החורף הארוכים,
 נקרא לבוא לקודש פנימה, לאדמו"ר, ודברו בדברי-תורה עד שעה
 שלוש-ארבע, לפני עלות הבוקר. ואז היה בא הוא העילוי מוארשא,
 לתדרי, וישן עמי. פעם, ביום חמישי בלילה, בא כמנהגו אלי,
 ועוררני באמרו, כי היום הוא נוסע לביתו למוארשא, אבל השעה
 כבר ארבע, והוא ירא כי אם ישכב וישן יעבור עת הקורידקא
 (-כך שם עגלת-הדואר, שנסעה לתחנה הרהוקה מסוכטשוב עשרים
 וארבעה ק"מ, ז'רארוב, כי אז עדיין לא היתה מסילת-הברזל עוברת
 בסוכטשוב, בדרכה מקאליש למוארשא), ולישב בטל אינו יכול, משום
 זה הוא מעורר אותי. הוא ביקש ממני לקחת גמרא, איזה שתעלה בידי,
 ואומה לו "דברי המתחיל" של התוספות, והוא יאמר לשון התוספות.
 הלאה. למשל: עלה בידי מסכת כתובות. אמרתי לו: כתובות דף ל"ו.
 (ע"א) בד"ה תוספות כך וכך, והוא אמר הלאה לשון התוספות. זה
 הוא פלא שאין כמוהו. ואחר-כך, בשעה חמש, הלכתי עמו לדואר,
 ונסע הביתה.

אצל אדמו"ר הזקן למדתי בהלכות פסח. זוכר אני שהקשה
 איזו קושיא, והביט בערך בעשרה ספרים, ואחר-כך ציוה להביא
 לפניו "מגן-אברהם" עם ביאור הגהות הגר"א. והביט באות י"ג,
 ואמר בהרכינו את ראשו הקדוש: "דער ווילנער האט א-גבורה".
 לוילנאי - גבורה. כן, זוכר אני, כלמדנו לפני ראש-השנה: "שופר
 שנשדק". ופירש רש"י: "ודבקו-בדבק" (מסכת ר"ה, כ"ז). ותמה:
 האם בדבק - נקרא דבק? וחפש בספרים הרבה.

הייתי בסוכטשוב עד אחר יום-הכפורים, ואחר-כך נסעתי
 הביתה לזלושין. ובבית-המדרש רבתי החנועה כי באתי, כן בא
 מהישיבה ידידי עוזר' איטשע-מאיר קונסנס, מרדכי-לויס שוב.
 הוא היה בקי ואני חריף - כך אמרו. אבל, לא אני הייתי חריף,
 ולא הוא בקי. בכל-זאת, זוכר אני, כי התערבנו, שכל אחד מאתנו
 יאמר איזה חידוש, ומי ירפה מלאמר - והכינו כף אל כף. אם הוא
 אמר תוספות, אמרתי אני רשב"א, אם הוא אמר רישב"א, אמרתי אני
 רשב"ם או רש"י, וכך הלאה והלאה. איני זוכר מי נחסיף. ר'
 איטשע-מאיר זה גר עתה בתל-אביב (ברחוב נחלת-בנימין מספר 39)
 שמו: קונסנס, והוא צולע על רגלו, ר"ל, פסח.

באתי הביתה, עיר זאלושין, לחג הסוכות. ואחר עבורי מי
 הסוכות, חלה אבי-זקני החכם החריף והבקי והגביר העצום ר' דוד
 רפופורט, זצ"ל. ובו פרק, בשנת תרמ"ד, מת והלך לעולמו. כל בני
 העיר געו בבכי, והספידוהו כהלכה, ובראש הרב דמתא, גבר חכם
 בעוז, חסיד ועניו, מוה"ר משה, מוישגרוד, לגדא, זצוקללה"ה;
 הוא היה מחותנו, כי הוא היה חותן דודי הרב הגדול ר' משה,
 זצ"ל, מדומברובה, הדוד "הע"י".

*

*

*

והנה התחילה עונת השדוכים.

השדוכנים הציעו לפני אבי, זצ"ל, שדוכים משדוכים שונים. גם מעיר זלושיץ עצמה, וגם שדוך עם ר' ישראל טורנר, זצ"ל, מז'וריק. אבל בא לנו מכתב מאחי הגאון הגדול והחכם ר' הנדל, זצוקלה"ה, שכונת, שהחסיד המהולל והמרום מוה"ר ישראל פרומק הציע לפניו שדוך עבד, עם הרב החסיד ירא-אלקים, מגזע תרשי-שים, מליץ מפוארים וכו' וכו' ר' ראובן זרומפף מזבירצ'ה. מכתבו של אחי לקח כה לבבי בתארו את המדובר בשבתים למעלה ראש, עד כדי זאת: מכתבו של אחי הנדל בא לידי ביום שבת-קודש, בעת שאבי היה בבית-החסידים, ואמי בבית-הכנסת, ואין איש בביתנו. וקראתי את מכתבו. ובאחרונה בשולי המכתב, כתוב שהכלה המדוברת לא חביט ישר בעין אחת, זאת-אומרת - פוזלת, שיקעל... ומפני שהשדוך הזה נכנס כן ללבבי - לא מסרתי הגלויה לאבי ולאמי עד הערב, מוצאי-שבת-קודש. ותחילה מחיתי הדברים האחרונים בדבר עינה... כן מצא בעיני תן הר' ר' ראובן, זצוקלה"ה. הוא היה באמת איש נפלא מאד, לעסו העבריה אין דוגמא, אפילו בחיר הסופרים בימינו, אפילו סקולוב וביאליק; והוא היה ירא-אלקים באמת, וחסיד.

והשדוך מז'וריק זעמה נפשי. אבל ר' ישראל טורנר כתב על-ידי השדכן שהוא יבוא ביום הראשון לשבוע הבא. זוכר אני כאשר בא לביתנו השדכן עם הבשורה הזאת, עלה על רעיוני הפסוק (משלי יא, ב): בא-זדון - ויבא קלון, אבל החשיתי. מה עשיתי לבלי יראני ר' ישראל טורנר, זצ"ל, שגם הוא היה איש טוב וחסיד - במשך השבוע בא האדמו"ר הדומה למלאך אלקים כקש"ת ר' יחיאל,

מי שהיה הרבי מאלכסנדר, ומקודם אבד"ק פילץ, זצוקלה"ה, לשאוף
רוח-צח לכפר ליפניק, הסמוך לזלושין בערך 12 ק"מ, רכושם של
האחים יורשי הגביר כאדיר מוה"ר אביגדור יעקובוביץ, ז"ל, ואני
ארגנתי חבורה מבחורי בית-המדרש, לילך ברגל לליפניק, ובמחשבה
למען לא אהיה בביתי ביום ראשון, בו יבוא ר' ישראל סורנר, ז"ל,
הנ"ל. והלכנו, לערך ארבעה-עשר איש, ואני כראש החברים. פקדתי
לחלוץ המנעלים (בתי-רגליים), ולתלוחם על השכם, ופקדתי שמרו
רוחם. וכך הלכנו והלכנו, ודברנו בדברי-תורה, עד בואנו ליער
עבות. פקדתי: "שבו איש תחתיו" - ארוחת-בוקר! - אכלנו את אשר
היה עם מי, ונחנו כחצי שעה. אחר-כך פקודה: "עמדו", "הלאה!"
ואני כמפקד-צבא¹ שכחתי לקחת בתי-הרגליים, וכך הלכנו לערך שני
ק"מ. והנה - בהלה! - בתי-הרגלים שלי אינם - ואנה אני בא יחף?
חזרנו, והנה פקודה: לנסוש על כל היער ולבקש המקום שנחנו -
והנה הבחורים נטושים על פני היער, המה פגשו את הגביר המרום
ר' טוביה יעקובוביץ, לו שייך הכפר ליפניק, וספרו לו: לקצין
שלנו אבדו בתי-הרגליים! - הוא נסע הלאה עד שפגשני, ואמר לי:
אין דבר, אני מבטיחך שתהיה חסיד! - ונסע הלאה. ועלתה ברעיוני
עצה, וקראתי לכל החבורה, ואמרתי: הבה נסורה אל הכפר הסמוך.
אז'וקוב. בכפר זה דר הגביר ר' נחמן, זצ"ל, פראגר, וגם עמו,
עם בחו, דברו לי נכבדות. הוא לא ישיב פני ויתן לי או ישאילני
זוג מנעלים. ואף כי דבר כזה אינו מהנימוס, שבחור שמדברים בו -
יבוא בעצמו ויתחנן על בתי-רגליים, אבל כבר לבי הלך להר' ראובן,
זצ"ל, זרומפף, ולא הבסתי על דבר. הלכנו יחד כל החבורה, ומצאנו
אותו בביתו, והוא לא השיב פני ריקם, ונחן לי זוג מנעלים טובים,
מן המובחרים. וכך הלאה-הלאה - עד בואנו ליפניקה. וכבר המו כל
אנשי זלושין ממעשה המנעלים. אבל כאותו לחם בחמאה שאכלתי
בתיאכון גדול ביער, במקום מנוחתנו, איני זוכר אם אכלתי כמותו
כל ימי חיי. ממש, הטעם עוד בפי. - והנה באנו לליפניק, וקבלנו

שלום אצל האדמו"ר, זצ"ל, וזכירו לעד רחמי. ומאד-מאד נתפעלתי מהתנהגותו של איש קדוש זה. עוד יצלעלו באזני דבוריו עד היום, אף שכבר מלאו לי שנות ששים ושמרנה מימי חיי, וזה היה בהיותי כבן חמש-עשרה שנה. ומעיד אני על עצמי, שעוד לא היה לי ל-שבת-קודש, באמרי: "עוד וחדר לבושה", בפרק "אשת חיל", שלא עמדה לפני דמותו-צורתו הקדושה. וממש מהיום ההוא התחלתי להבין הפירוש של הפסוק: "ותשתק ליום אחרון", כי צורתו היתה להפליא, משכמו ומעלה גבוה מכל העם, וקולו ערב מאד. במשך ארבעה שבועות, משך שבתי בליפניו, הייתי שם משוכנתי שבת, וברגלי עברתי מזלושיך בליפניו כל ערב-שבת-קודש. ובבואי הכיתה ביום הראשון - אבי ואמי, זצ"ל, לא אמרו לי דבר, אף כי מאד פחדתי מהמעשה של המנעלים. אך השדכן מרדומסק והמדובר מז'וריך - לגדול הצלחתי - לא באו. - ואנכי ישבתי בבית-המדרש ולמדתי כדרכי.

בענין השדוך מזכיר⁶ ה' היתה חליפת מכתבים רבה מאתי ורה"ג ר' חנוך, זצ"ל, וגם מהשדכן, הגביר החסיד ר' ישראל פרומן מפילץ. סוף מעשה, שאחי חנוך בא בעצמו בעגלה מיוחדת מרדומסק, ולקחנו - אותי ואת אבי ואמי, זצ"ל - לרדומסק, אל התחנה, ומשם לפיטרקוב, למקום אשר הוחילו עלינו הרב וכו' וכו' המדובר ר' ראובן זרומפף, עם הרב הגדול ר' יוסף-לייב, שהיה אז בגמזוב, אצל הגביר ר' חיים ליפשיץ, אדונו של היער שבו היה הר"ר, זצ"ל, כותב וסוכן - ובאו לבחון אותי (אותו ר' יוסף-לייב נעשה אחר-כך אבד"ק איאזר, הסמוכה ללודז'). ואנכי - הזמנתי לי עשרה דרושים-"פשעיליך" על סוגיא ד"כבתה", כי התנאים בפייטרקוב היו בחנוכה. וזוכר אני מה ששמעתי אז מפי החר"ף החסיד איש המלא חשבחות ר' ישראל פרומן, על-כך שכל רובי תורתי היו על סוגיא ד"כבתה", אמר הוא בהלצה (פסחים מט:)

אכל המשיא בחד לעם-הארץ, באלו בדפתה... - והשגתי שכר-חתימה
שעון גדול של כסף, עם הבטחה למצורת-חנוכה (אשר נתקיימה דרך
גם אחר עשרות בשנים: בחד-גיסתי רודא נחגרשה, ואני שדכתי לה
בעל אחד את גיסי ר' שלמה, ז"ל, מאירצ'יק מפילץ-זבירצ'ה -
שלח לי חתני, זצ"ל, בלי שום דרישה מצורת-חנוכה, שיש לי עד
היום). והחנאים בפטרקוב היו בחנוכה שנת תרמ"ה, לפ"ק. ואשתו-
חתנתי שרה-רבעה, ובתם הכלה - לא היו שם. והיה לנו מזה עגמת
נפש רבה. כי אמי דאגה - שמא היא פירושה בכלל, באשר אחי הנדן
כתב כי באחת מעיניה לא תישר לראות, פוזלת. נסענו הביתה
מלאי שמחה. ואני שמחתי, שזכיתי למחותן כזה, אשר באמת היה
לאיש תהלה בכל מרחבי פולין; במשך הזמן שהייתי חתן עד יום
חתונתי, בזאת חנוכה, תרמ"ז, ראיתי ואך פעם אחת, בנסעי לסוכסוכוב:
כאשר נכנסתי לקרון הרכבת ברדומסק פגשתינו נוסע לגור, הוא
וידידו הגביר ר' מרדכי הברמן, שהיה אז אברך. ר' מרדכי הברמן
לא ימוש מפיר עד היום חיבור פגישתנו זו בימי בחרותי, איך
כאחד האיילים אשר בשדה רצתי והבאתי להם מים חמים מן המזנון.
זוכר אני מה שדברתי אז עם מחותני - על-דבר התרנגול המתגאה
וקורא קוקוריקו, ומעורר הישנים, ושטויות בדומה לזה. אבל היו
לי בימי בחרותי הרבה מכתבים ממנו. וכאשר בא מכתב ממנו -
ותהום כל העיד, כי מכתבו בעברית היה עד להפליא, כאחד הסופרים
שבעולם, ואולי המעולה שבהם. בשנת תרמ"ו הגיעני מכתב ממנו,
ובתוכו החידה הידועה לל"ג בעומר, אשר עליה הרבו לדבר. כל
בית-החסידים כולו חפץ היה לדעת פתרון החידה - ולחנם. רק אחד
"חיד ומיוחד, החריף והבקי ר' יעקב'ל מוזס מביאלא, חתן הגביר
המרום ר' בריש הינססרופ, זצ"ל, מצא את החידה. וזו החידה:

בן לא ילדתי,
זכר לא המלשתי,
וימי טהרה ישבתי כאשה.

לא נבבתי ולא גזלתי,
לא טבבתי ולא מכרתי,
ושלמתי ארבעה וחמישה.

מלפני כל אדם לספרה,
ומאחורי פני כל אכפרה,
בן נעול ביניהם גו אני מתקדשת,

והנני כשושנה בארץ הישימון,
ועבדך הלך ממני את שמעון -
יסב עלי הנערים בקשת.

ועוד נמשך שיר-החידה, אבל כבר נשכח ממני. והנה, אם כתבתי
שהחידה נוסדה בל"ג בעומר - ייקל לכל בד-דעת פתרונה, שהוא
להפליא. ועתה אודם שנותי ערך שמונה: אחרי אכלי על שלחנו
משך ארבע שנים, כתבתי את החידה למערכת עתון "הצפירה". בוארשא,
אבל לא שת העורך לבו למכתבי אז, ולא גרפסה החידה. ויהי כאשר
כיליתי מלאכתי ביער הוטא-סקמפסקי, וקבעתי דירתי בזביירצה,
בשנת תרנ"ב - בא לידי אז גליון "הצפירה", מימי הספירה. והנה
נשתוממתי למראה עיני: החידה נדפסה מאיש אחד, ושמו פרנקל,
מעיר סוקולקא, והוא כותב כי החידה הזאת מיוחסת לגאון המלב"ים,
ז"ל. אני מהרתי וכתבתי זאת לחותני, כי נבהלתי מראות, כי לא
האמנתי למראה עיני, שדבר שהיה מפורסם בכל סביבותינו שהוא
מלאכתו - והנה נודע כי מלאכת הגאון המלב"ים הוא. והנה הביעתי
חשובתי, דבר, מזכיה הוא בדברי אמת הנכריים, כי הוא בעל החידה

ורק הוא. והוא ציוני לכתוב למערכת "הצפירה" כי יחפשו באמת-
חותיהם מלפני שמונה שנים וימצאו מכתבי, כי כתבתי אליהם
השיר למערכת. ובסוף מכתבו כתב בשיר "המית רוחי" אודות
עירי זה שאיש בשם פרנקל מיחסו לבאון המלבי"ם.

וזה השיר "המית רוחי":

על דבר חציתי,
להסיר מעלי חרשתי,
לא יחרד לבי ולא יהגה אימה;
ואולם רק אנכי יסדתי,
הן בפנים ראגה ויהללה,
לא אזעם, על פרנקל איך לי חיסה.

רק עפה ידעתי כי נבגדתי,
הלחכמה אמרתי: אחותי,
מי חכמי-לב מצאנה כבפורה;
ויקרבה אותה לרצון ונחוח,
לבאון עולם גדול ורב-כח,
ותחת שמי-שמו שמו ב"הצפירה".

אבל שמעו והשתוממו: אחר רוב שנים, בשנת תרצ"ה, כאשר באתי
לארץ-ישראל, ובקרתי בעיר הקודש ירושלים, וסרתי ללון בבית
ש"ב ה"ג מוה"ר שבתי בורנשטיין, שליס"א, ודברנו כל הלילה
כדברים הרבה, ונתגלגלו הדברים אודות חרות ומאמרים מחוכמים,
ודברנו מחדה זו. והוא תיכף מצא פתרונה, ונשתוממתי. חיפש הוא
באמתחותיו, והראני כי הדברים הללו נמצאים בקובץ לכבוד החנא
האלקי רשב"י, ואף בקובץ זה מיוחסת החידה להמלבי"ם, ז"ל.
וספרתי לו כל הדברים. ועוד דברים רבים יקרי-ערך ושאר מחותני

הר' ראובן, ז"ל, זרומפף: על שירת האזינו, על תרי"ג המצוות, על מליס בתנ"ך ופסוקים בתורה, ודברים מעטים ראה גאון ישראל וקדושו, אביר הרועים אבד"ק קוֹזִיגְלוֹב, שליט"א, והתפלא הפלא-ופלא, וקרא מנחת-לבבו: דברים יפים אלה, יפים שיהיו מעטו של אבן-עזרא... ר' ראובן מת ביום הששי, ערב שבת-קודש, כ"ז בניסן, תר"ע, בלודז', זקן ושבע ימים, ויקבר בכבוד - ואתזור לדבריו: היש להתפלא עלי, כי חפצתי להשתדך רק עמו, ואף כי רחוק מעירי היה, כי אז שכן כבוד בעיר זביירצ'ה! ומשפחתו חשובה מאד. הוא היה שאר-בשר של כבוד קדושתו אדמו"ר מרן, בעל "חדושי הרי"ם" מגור, והגביר המפורסם ר' איטשע בלאס, מחותנו של אדמו"ר הזקן, קודש-הקדושים האלקי מקוצק, צוקללה"ה, והגבירים האדירים המפורסמים אז - משפחת מזלזון, היו דודיו, גיסיו של אביו הישיש הצדיק ר' ישראל-איטשע, זצ"ל, מגרייצא. ואין פלא כי מחיתי ממכתבו של אחי הגאון ר' חנוך מפילץ, זצ"ל, החסרון של הכלה, שלא ראיתיה ולא הכרתיה - למען לא יראו זאת אבותי, רק ימהרו להתקשר. וגם על אבותי נתאהב הדבר אחר-כך עד מאד, וגם המה לא ראו את בתו המדוברת. ועד כמה נתאהבו עליהם המחוננים, רק על-ידי מכתבים מהמחונן, ז"ל, אספר מעשה: - פעם נחליתי אני במחלה קשה, ר"ל. נעשיתי דק-בשר, וכל משקל גופי היה שלושים-וששה קילו, לערך. ושמה בזלושין היה אדם בשם משה-ירוחם, בנה של האשה הגדולה מרים-רחל, זצ"ל, בתו של ר' איטשע בלאס הנ"ל, ז"ל (אשתו הראשונה של קדוש-עליון ר' משה-ירוחם, צוקללה"ה, בנו של קודש-הקדושים מקוצק; ונקרא על-שם אביו, שנולד אחר העדר אביו, שמת בנעוריו, ומנוחתו כבוד בוארשא). הוא היה חתן לאיש אחד בזלושין, והיה שאר-בשר של מחותנו הר' ראובן זרומפף. ויראו שמא יתגלה לו דבר חליי. משום-כך לא דרשו ברופא בזלושין. פעם פרצה שרפה בזלושין, וכל העיר עסקו בכבוי התבערה. צעקה אז אמי, זצ"ל, לאבי, ז"ל:

עתה עת! רוצ' מהר ושכור עגלה, ונסע לעיר ויעלון הקרובה, לדרוש ברופא, רר' משה-ירוחם לא יתודע כי בנו חולה, ולא יכתוב למחותננו! - וכן היה. נסענו לויעלון, אני ואבי, זצוקללה"ה. זוכר אני אפילו מראה הסוס שנסענו, ובקרנו את הרופא סוקולסקי, והוא נתן לי מרפא יקר, שהביאוהו על-ידי דודנו ר' וולף רפופורט מארץ האשכנזים. אמי אף החחילה לפסס אותי בבשר, ואף בחשעת ימי אב אכלתי בשר, וגם עשיתי "סידום", כדי לאכול בשר - ובה^ה היתה לי רפואה שלמה. ולא ידע איש אודות מחלתי, והייתי שוב בחור נחמד וטוב רואי, וקונדס כמקודם.

ועוד דבר לקח לבבי לשדוך עם ר' ראובן זרומפף: היו לו עשרה בנים - ארבעה בנים ושש בנות. כולם מחוצבים תבנית-ההיכל, בעלי-קומה ואנשים טובים. ואלה שמותם: הבכור, ר' יששכר, זצ"ל, גר כיער מולודושיץ, כותב אצל הרב הגביר האדיר ר' חיים, זצ"ל, ליפשיץ, והיער סמוך לסוכטשוב, ממילא היה ממכירי הגאון הקדוש בעל "אבני-נזר", זצוקללה"ה, - בנו מנדל למד אצלו (מנדל זה היה מן הבחורים הטובים, וגר היזם בלודז', ואדם חשוב שם). לישישכר הנ"ל היתה רק יד אחת, כי אסון קרהו כחתכו מספוא לבהמותיו; וכאשר הייתי בסוכטשוב, בהיותי כבר חתן שלהם, הזמינני אליו וכן את אחי הגאון ר' חנוך, זצ"ל, ועשה סעודה גדולה, וזכורני שהיו זה שמונה-עשר מיני מעדנים לאכול, וכן נתן לי מתנה, כיאות לחתן, מקטרת-לסיגריות (אציגארן שפיציל כארשטיין) שהיתה שזה הרבה. - בנו השני, ר' צבי זרומפף, ז"ל, היה איש טוב ויפה להלל, היה חתן לר' זלמן דנציגר מזלושיץ, ואשתו יסקא היתה צדקת נפלאה וחכמת-לבב עד להפליא; בניו המה - לייבל זרומפף, חתן גיסי ר' איציק גולד, ז"ל, וגם עוד לו בגים ובנות, וחתנו הוא גיסי היקר והנחמד לייבוש זרומפף, אחיו של ר' צבי זה; על ר' לייבוש זה גיסי, יש לי הרבה לכתוב,

כי בבחורתי במשך כל ארבע השנים שאכלתי מזונות על שלחן חותני - היה הוא בביתו, וזוכר אני שאחר החתונה, היה הוא בן עשר או שנים עשרה שנים, וכבר אמר כל ספר תהלים בעל-פה; ואשתו הנלה, בת אחיו ר' צבי, מתה עליו בנעוריה; ואין קץ לסובב לבבו של לייבוש זה (הוא בר בלודז', ברחוב קולינסקי 40) והוא מירידי-אוהבי עד היום הזה; את בניו ובנותיו כמעט שאיני מכיר, אבל שמעתי כי ביתו פתוח לרווחה כלבבו, והולכים בתורת ה' - השלישי בבניו הוא ר' מרדכי-נח, הנקרא בפי כל יושבי בנידן ר' מאטל זרומפף, זצ"ל, הוא איש בעל-שכל ובן-תורה, מלא ברכת ה', ובכלל איש טוב; הוא עשה כל מיני השתדלויות עד שנשתדחת עמו, עם בתו בהכירה דרייזל, היא כלתי, אשת בני האהוב והנחמד צבי-דוד, שליט"א, שבימי בחורתי צלצל שמו בכל רחבי פולין וראוהו כעילוי גדול, וכל גאוני זמנו ניכאו לו גדולות, אבל לא נתקמו הנבואות כולן, מפני שחזנו ר' מוטל הצ"ל, שהיה עשיר מופלג - ירד מבכסיו, ולא היה לו הכח להספיק, ובני נעשה מתחילתו סוחר, ואחר-כך שוחט, ואחר-כך מנהל ספרי-מסחר (בוכ-האלטער), וכו'. וכו' - ובטח אכתוב עוד אודותיו כשיגיע תור בני ובנותי, שליט"א. - ובנו הרביעי, הוא יהודה-לייבוש הצ"ל, שכבר כתבתי לעיל אודותיו. - ושש בנות היו לו, הבכירה: פסל, ז"ל, נשאה לר' איצק גולד, ז"ל, אשה חכמת-לב. - השניה: רוחמה, סבלה הרבה במשך ימי חייה, היתה כלה לאיש מאלקוש, ועזבה את השידוך אחר החתונה בגט-פטורין, יען שבעלה - חפץ לאבד את עצמו לדעת, ר"ל, ומן המים משיתהו; ונשאה לחסיד הספורס ר' ישראל גרייצר, מגדולי החסידים בוארשא וגור, והוא מת, והניח בנים ובנים קטנים וקטנות; וקבעה דירתה בנירנברג שבגרמניה, ובניה היו אצל ר' איצק גולד גיסי בבנידן, וכן בנירנברג, והיא מתה בנירנברג. - השלישית היא-היא אשתי רחל-לאה, שהיתה חביבה עלי יותר מגופי, ושהיתה "אחת" שאומר עליה

שלמה "אחת מאלף", והיא מזה עלי ביום כ"ה במנחם-אב שנת תרנ"ד, ונקברה במעלה-הקברים בקרימילוב, יהי זכרה ברוך וימתקו לה רגבי אדמתה; והניחה לי ארבעה בנים, את בני-האהוב והנחמד מוה"ר צבי-דוד הנ"ל, שהוא באמת איש התהלה, ובני אלעזר, ובני זאב-נחום, אשר אחר הרפתקאות רבות שעברו עליו הוא גר באמריקא, ובתי המהוללה מרת דרזל, שתח"י לאורך ימים-טובים, אשת זאב-יצחק מורגנשטרן, בן ר' מנדל מורגנשטרן מגמזוב, בן לצדיק קדוש-עליון ר' משה-לי-ירושם מקוצק, בן האדמו"ר הדומה למלאך ה' צבאות הזקן מקוצק, וצוקללה"ה - והרביעית: בריינדל, וצ"ל, אשת חיל ומהוללה מאד ליופי; היא היתה אשתו של גיסי שלמה גיסלר, בן הגאון הגדול ירא-אלקים ר' אברהם-מאיר גיסלר, אבד"ק סוסנוביץ, וצוקללה"ה, אחיו של חותני היקר באדם, אין לגמור עליו את ההלל, מוה"ר יששכר-דב-ברל, וצוקללה"ה - אביה של אשתי גיסלה, וצוקללה"ה, אשר איני מפחד לאמר עליה: מימי רחל אמנו, אשת יעקב אבינו, עד אליה - לא היתה אשת-חיל כזו! ואם מי ישחק עלי שאומר אני דברים כאלה - יבוא-נא אלי ואודיעהו, ויאמר: אמת! - ובריינדל הנ"ל עם בעלה שלמה גיסלר, עזבו גם-כן את פולין, אחר רב צרות, וקבעו משכנם בעיר נירנ-ברג שבגרמניה, ושניהם מתו שם, והניחו בנים ובנות, אחד מהם הוא רופא באמריקה, ובת אחת עלתה ארצה, שמה בלצ'ה, והיא גרה בהמת-גן. - והחמישית: נחמה, אשת גיסי ר' יודל רוזנזפט, נ"י, מלודז, וצ"ל; והיא חלתה לאחר שנתחלחלה בנפול מנורה גדולה מהתקרה, ומתה; היו לה בנים ובנות בלודז; בעלה, ר' יודל רוזנזפט, הוא בנו של איש-התהלה, ר' משה רוזנזפט מפילץ, ואחיו של ר' מנדל רוזנזפט מבנדין. - והששית: רוזה, היקרה והנחמדת, שגם עליה עברו צרות מצרות שונות - בעלה הראשון גרשה, והשאייר בת ושמה לאה (על-שם אשתי הראשונה, הנזכרת לעיל) ונשאה בהשתדלותי עם אדם נעלה, ר' שלמה מאירצ'יק

מזבירצ'ה, ונשארר ממנו בנים ובנות, והוא מת בלודז', כי שם גרו בתחילת המלחמה. - ואחר-כך נשאה לאיש זקן ועשיר מהעיר קוטנא, בשם משה וולמן, נ"י, וגרה שם. - הכלל מכל עשרת בני הרב ר' ראובן חותני, זצ"ל, חיים אתנו רק לייבוש מלודז' ורוזא בקוטנא, יחיו עד מאה ועשרים שנים טובות, אמן. אחים ואחיות היו לו לר' ראובן זרומפף - שלשה אחים, ושלש אחיות. הראשון היה הגביר האדיר ר' שלמה זרומפף מרזבורז'ין - גם במותו היה מדוכא; - השני היה כבוד חותני המהולל, ר' ראובן זרומפף; - השלישי, איש התהלה, ר' מאיר'ל זרומפף - ירא-אלקים להפליא, בעל מדרגות רמות ונפלאות, ומופתים ממנו יסופרו, ממש כאחד הקדמונים לאמת ואמונה; - ואחיותיו הנה, הבכורה - מרת פייגלה, אשתו של הרב הגאון, ר' לייכלה, דיין דק"ק גריצא; והשניה - שיינדל, אשת הרב החסיד, ר' מוטל טוהמן מבור; והשלישית - מרת הנה, אשת הרב ר' מנשה מביאלא-קטן, סמוך לסקרנוביץ.

האם לברא כברית עם איש כזה ובעל משפחה כזאת לא הייתי צריך להשתוקק ולהשתדל אפילו אלף פעמים ככה!

בטרם אמשיך בדברי, הבה אביא עוד מעט מהדברים יקרי-הערך שנשארו מחותני ר' ראובן, ז"ל, זרומפף. ראשית, והיקר מכולם, הוא כי נודע שבשירת האזינו יש תרי"ג תיבות, ובעשרת הדברות יש תרי"ג אותיות - וישורר שירו על כל תרי"ג המצוות, שכל אחת מהמצוות פוחחת באות מעשרת-הדברות, ומסיימת במלה משירת האזינו, כדוגמא למצוות"פרו ורבו":

אֲדָם בְּהִפְרָאוֹ יוֹצֵר הַפֶּלֶא זֹאת צִפְּהָה,
עוֹלָמִי אֲנֹכִי לֹא בִּרְאִיתִי לַתְּהִי;
פָּדָה וְדָבָה אִישׁ זָרְעוֹ לֹא יִכְלָה מִסִּנֵּה,
פָּרִיכִם תִּתֵּנִי הַמֶּלֶאכִם אֶת הָאָרֶץ וְיִבְנֶה אֶת-יְיָ בָּהּ.

וכדוגמא למצות מילה:

נפש אדם כי יולד לכם וילד ביתכם,
אם בן הוא שבעת ימים יהיה אתכם,
וביום השמיני לצאתו מרחם וחתמים -
ימול ערלתו, כמצות אל בורא השמים.

וכן בקשר לאסור גיד-הנשה:

בן זכר בעקב בהאבקו המלאך ברה"ח הקשה,
על בן לא לאכלה בני-ישראל את גיד הנשה,
אם פכהמה אם בחיה יהיה לכם לזרה -
שמעה מצותי והקשיבה אלי ואל פרה.

וכן הלאה והלאה. גם חרות כתב בשירה, ודבריו מאירים כספרים
ומושכים הלב לקרא אותם ולהבינם:

א

הרואה בן אלקנה,
בית המלכות הביאני,
ולמלך גבן-שנה -
לפלגש נתנני.

ב

בת אנכי לצבעון
אחי איה יענה,
ושכולתי מפני גבעון,
אכזרים בבני יענה.

ג

אֵלֶם בֶּן-אֲמוֹץ הַחוּזָה,
רָאֵנִי בִּיזָן בְּנֵי רִשְׁפִּים,
בְּמִרְאָה אֵשׁ עֲמֻחָה
בִּיד אֲחֵר הַשְׂרָפִים.

ד

רָאָה אוֹתִי בְּמִלְקָתִים
לְקַבֵּחַ מַעַל הַמִּזְבֵּחַ,
נֹדֵעַ בִּי בַשְּׁפִתִים,
לְאֹמֶר: לַעֲרוֹךְ אֲנִי סוֹלֶחַ!

ה

וְהִנֵּבִיא בֶן-מִנְדִּי -
אֶל הָאָרֶץ הַזֵּה
הוּא לָקַח מִמֶּנִּי עֲנִי,
וּבְמֹר רַגְלֵי דְרָכָיו.

ו

מֵחֵר גְּבוּהָ נִשְׁאָא
הוֹרִידֵנִי מִשָּׁה לִלְכַּת,
נֶאֱנִי דְרוֹכָה הַרְמוּסָה -
וְעַפְר רַגְלֵי לֹחֶכֶת...

כל בר-דעת יבין כי כוונתו בשיר-חידה זה לחיבה "רצפה".
בספר סמואל (סמואל ב' ג.ז; כא, ח) הוא שם אשה, פלגש של שאול
המלך, שהיה בן שנה במלכו;... ובספר ישעיה הנביא בן-אמוץ

מובנה של התיבה "רצפה" - גחלת (ישעיה ו,ו): "ויעף אלי אחד מן-השרפים ובידו רצפה, במלקחים לקח מעל המזבח: ויגע על-פי ויאמר הנה נגע זה על-שפתיך וסר עונך וחטאך תכפר".
ובספר יחזקאל בן-כוזי הנביא מובנה של התיבה רצפה - פשוט רצפת-הבית (יחזקאל מב, ג): "נגד העשרים אשר לחצר הפנימי ונגד רצפה אשר לחצר החיצונה, אחיך אל-פני אחיך בשלשים".

בימיו היה איש אחד ברוסיה ושמו אברהם-בר גוסלובר, וחתם עצמו תמיד אב"ג. הוא הוציא לאור חוברת מדי חודש בחודשו, בשם "הבוקר אור", וכתב שם דברי אפיקורסות. פעם הביא בנו, ר' מוטל ז"ל (חותנו של בני היקר הערשעלע, שליט"א) חוברת כזו לביתו, ראה וקרא בו חותני הרב החכם ר' ראובן זרומפף, זצוקללה"ה, וכתב עליו שיר גדול, אשר כל רואיו התפלא. ואביא דברים מעטים מדבריו:

דל בשר ושפל קומה -

מה נחשב מול ענקים!

סכת נוצר בלי חומה,

מה ערכה נגד שחקים!

מה נחשבו העטלפים -

מול נשרי השמים?

כן ישקל חן החנפים,

מול חן שהור-עינים!

ובשיר זה הוא מראה כי לשונו העבריה של אב"ג אינה אלא לחם-כזבים.

לדוגמא אביא את אשר כתב ואמר על: הפסוק (קהלת יב, א):
"זכר את-כודאיך בימי בחורותיך..." שחז"ל דרשו על-כך (קהלת

רבה, "והסר כעס", סוף - ועיין: שבת קנא, וכן ויק"ר יח) -
 "בורך - בארך - בוראך", ובכל המקומות משולב פסוק זה עם
 הנאמר במשנה (אבות ג,א): "עקביא בן מהללאל אומר: הסתכל
 בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עברה...". ובשירו על-כך הוא
 מציין בראשי החרוזים את שמו הטהור ר א ו ב ן וכה דבריו:

רְעִיּוֹנִי יִבְנֶנּוּ לִבִּי
 בְּהַתְּבוֹנְנִי מְקוֹר בְּאֵרִי,
 מִמַּנּוֹת יְלַדְנִי אָבִי,
 נִרְקַם בְּשָׂרִי הַשָּׂאֵרִי.

אֵיךְ תוֹלַעַת הָרֶמֶה
 יִכְסֶּנֶנִּי בְּקִבְרִי הַבּוֹרִי,
 מֵאֵין נִשְׁאָר מְאֻמָּה,
 מֵעוֹרָקִי, בְּשָׂרִי וְעוֹרִי.

וַיַּגֵּד לִי שִׁיחִי -
 מִלִּמִּי, יוֹצְרִי וּבּוֹרְאִי,
 נִבְהֵלָה בִּי רַחֲמֵי
 מִפְּנֵי פִחְדִּי וּמִוֹרְאִי

בְּיָדֵי נִחְמָם עוֹנִי,
 מִחֲטָאת וּפֶשַׁע וּמִרִי.
 וְמָה אָשִׁיב לַאֲדוֹנִי
 מֵאֲשֶׁר הִתְחַלֵּכְתִּי בְּקִרִי.

נַפְשִׁי נִדְרָכָה הַנִּכְאָה
 חֲשֹׁן בַּעֲדִי אוֹרִי,
 וְאֵיךְ אֶלְבֵּשׁ בָּאָה
 בְּיָדַי מַעֲלֵי הַמַּחֲסוֹרִי.

ועתה אביא את השיר אשר אמר במו פיו בימיו האחרונים,
ואשר הוא השיר שעליו אמר גאון עוזנו מקוזיגלוב זצוקללה"ה
שתואמים הדברים לאבן-עזרא; ואף בשיר זה מסומן בראשי-החרוזים
שמו הסהוד ר א ו ב ן . -

רַב חֶסֶד הַגָּדֹל-מֶת -
מִשׁוֹר אַחֲרֵיהֶ רְצוֹנִי.
יַעֲלֶה לְרְצוֹן הַנְּחֻחַ
הַגִּיּוֹן לְבִי הַלְשׁוֹנִי.

אֲכִינָה לְמַעַמְדִי הַלְמַצְבִּי
וְהַמָּה מְלֵאִים מִתְלַאוֹתִי.
וְאֵיךְ אֶעֱלֶה בֵּית אָבִי -
כְּכֹלֹת יָמִי הַשְּׁנוֹתִי!

יָמִי יִלְךְ לִפְנֵי -
לְבַקֵּשׁ בַּעֲדִי קֶשַׁע!
וְעוֹנִי נִגְדֵּ עֵינִי
עַל חַטָּאת וּפֶשַׁע.

בְּמָה אַחֲרֵי אֲזַמָּה,
בְּהַתְלַצְבִּי לִפְנֵי מַלְאֲכֵי.
הִמָּה אֶקְהֶה וְאֶחַמָּה -
בְּהַגִּיעַ לִפְנֵי דְרָכֵי.

כְּחֲנִי ד' בְּצַדִּיקוֹתֶיךָ,
וְתִמְכְּנִי בְרוּחַ נְדִיבָה.
תַּחֲנִי בְּרַחֲמֶיךָ וְחֲסִדֶיךָ -
וְהַשִּׁיבֵנִי אֵלֶיךָ וְאֶשׁוּבָה.

ובכן, השתוקקתי לבוא בברית עם איש כזה ובעל משפחה
 כזאת. אמשיך, איפוא, בדברי. הבה אספר לכם מעשיה אודות
 מכתב שבא לזלושיץ "רשום - באחריות" (זאקאזנא - פאלעצאנע)
 מלודז'. אותה חקופה היה מחותני גר ביער ויסקסינא הסמוכה,
 והיה שם כותב וסוכן - אבי, זצ"ל, היה בסוסנוביץ, בבית-מסחר
 הטאבאק, וגרנו אז בזאלושיץ. זהנה בא מכתב "באחריות" מלודז'
 הלכתי לבית-הדואר וקבלתי המכתב. המכתב לא היה חתום, ותוכן
 המכתב היה לא פחות ולא יותר, דק כך: "... וואס מייז איך?"
 וכו'. כתוב היה שם, כי הכותב הוא מאוהבינו והוא בן-בית אף
 בביתו של הדב ד' ראובן זרומפף, זצ"ל, ושמע שם כי מהללים את
 הסידור שעשו מזלושיץ, וגם את החתן מהללים מאוד; אבל מגמת
 מכתבו הוא להתרות בנו באשר הכלה היא תלושה מאד מאד, ויש
 לה-שליקעץ נורא מאוד...". והרופאים מלודז' אסרו עליה בהתלט
 להנשא לאיש, ובאם תנשא אין רופא מבטיח שלא תמות במשך זמן
 קצר... אשר-על-כן, הוא יודע עד כמה מגיעה טפשותם של אנשים,
 אבות לבנים, אשר למען חת אשה לבנם לא יביטו על דבר, ואף
 אחם תאמרו לעשות הנשואין... והוא אף מביא ראיה מפורשת מן
 התורה הקדושה (ויקרא יח, כא): "ומזרעך לא-חתן להעביר למלך"
 "...", הרי רואים אנחנו כי גם לשרוף את בניהם ישנם אנשים,
 ולא יחוסו... ובכן, הוא מזהיר אלף פעמים שלא לקרב הנשואין,
 כי חיי הבן תלויים בזה. והכותב חותם שמו בליצנות הרבה:
 "... באם תלכו בלודז' ברחוב פיורקובסקי, הביטו לימין,
 ואחר-כך לשמאל - ותראו אותי, המזהיר...". גם מכתב זה לא
 רציתי להראות לאמי, ז"ל, ולא לשום אדם.

הגבילו זמן החתונה. אבי בא מסוסנוביץ, והביא לי מעיל-
 פעלץ טוב. חגנו ביום השבת ברוב פאר את עלייחי לתורה -
 ה"אופרייץ". כאשר היה עלינו לנסוע לחתונה קראתי לאבי,

דב"ל, כי הוא היה איש כחול - והראיתו לו המכתב הנ"ל. אבי,
 ז"ל, לא התאפק וסיפר הדברים לאמי, ז"ל. ואמי - שומז שמים!
 "איננו נוסעים לחתונה!" והיא אמרה זאת בקול גדול, שאנשי
 העיר באו לפתח ביתנו להודיע מה נהיתה; והיא התגלגלה על רצפת
 הבית, וקראה: "איננו נוסעים!" השתדלו והיא הסכימה לשלגרף
 לאשתו ש' מנדל איילנברג בבנדין, שתסע קודם לרויסקיטנא, ותודיע
 אם כנים דברי המכתב. עד שבאה הימנה תשובה, חידשה אמי עוד
 סברה: באשר קבענו שנוסעים אנו לרויסקיטנא דרך אנדז'ייב,
 ולשם ישלח המחנות ר' ראובן זרומפף, זצ"ל, עגלות - לא נסע
 בדרך זו, אלא דרך רוקוצ'ין, ולרוקוצ'ין ישלח עגלות. והיה
 זה לסימן: אם יקיים דברתו וישלח עגלות לרוקוצ'ין - סימן
 שאינו ירא משום-דבר, וירשנו ללון אצלו, והכלה בריאה; ואם
 יסרב ולא ישלח עגלות לרוקוצ'ין - אות הוא כי ירא שנלון
 אצלו, וסימן שכל דברי המכתב מפלוגי-אלמוני אמת. וכך עשינו.
 שלחנו מברק למחותן ר' ראובן זרומפף כי נוסעים אנחנו דרך
 רוקוצ'ין, וכי ישלח עגלות להוחיל עלינו ברוקוצ'ין. אבל לא
 הספיקה העת להמתיך לחשובתו - ונסענו דרך רוקוצ'ין. לרוקוצ'ין
 באנו לעת-ערב - ואין עבלה, ואין קול, ואין עונה, והשלג רב
 והמטר סוחף. באנו שם לבית אחד, והנה התחיל ליל-רוקוצ'ין -
 "ראקאצ'ינע נאכטיל" - אמי הצדקת, אבל המהירה בכל צרכיה,
 התחילה שוב להתגולל על הרצפה, שמה בזכר. אבי הצדיק וגם אני
 החתן בוכים. ואחי מנדל ואחי הגאון ר' הענדל, זצ"ל - מנחמים
 אותנו, שהכל טוב. וזוכר אני כי אמר לי אחי הענדל, זצוק"ל,
 בנחמו אותנו, כאשר שכבנו על רצפת הבית רפוד-תבן הכפר, ואחרי
 שהדלקנו שמונת נרות חנוכה (היה זה בזאת חנוכה, לשנת תרמ"ז,
 או תרמ"ו - איני זוכר השנה בדיוק), והוא אמר מאמר הגמרא
 (יבמות קכא): "... וכל גל וגל שבא עלי - נענעתי לו ראשי",
 ולקבל כל מה שבא עלי, ואדברה: סימן הוא שמזלי יאיר כאור

זמנות הנרות, כי כל ההתחלות קשות. שנתנו נדדה, כי בחדר
 זשני שכבו הנשים, גם על הרצפה המרופדת חבן, ובכל-פעם נשמע
 קולה של אמי, ז"ל, שבכתה בלי הפוגות, על בנה החתן, זה אני.
 ואני - הייתי מלא תקוה, כי האמנתי לדברי אחי חנוך-הענדל,
 כי כל הסימנים כעוף יעופו. האיר השחר, ויחד עמו בא שלג רב,
 והנה חמש עגלות-חורף באו לשאת אותנו לביתו של הצדיק התמים
 ר' ראובן זצ"ל - זנסענו. אני נסעתי בעגלת-חורף, שלא הורגלתי
 לנסוע בה, וראשי כאב עלי עד כדי להקיא. ובאנו בהצלחה לביתו
 של הצדיק האיש הטוב הלזה, וקיבל פנינו בסבר-פנים-יפות,
 והזמין עבורנו ארוחת-צהריים, כאורח גוברין בבידיו.

הביעה השעה שהתחילו לשוחח בדבר העמדת החופה. ושם היה
 אתנו ר' חנוך-הענדל פרומר מלודז', בן דודנו ר' שלאמקע פרומר
 מזוריק, ז"ל, הנ"ל. והלז אמר לאבי: היתה לי להעמיד חופה בטרם
 יכירו החתן והכלה ויראו פנים, הלא אסור לאדם לקדש עד
 שיראנה! - ואבי השיבו: קח את החתן ולך עמו ויראה בעיניו את
 אשר לפניו. - הלז לקחני והוליכני לבית הסמוך לביתו של
 המחותן, ר' ראובן, ז"ל (כי אנחנו היינו בביתו של ר' הירש
 גודזיק, ז"ל, שביתו היה סמוך לביתו של המחותן, כי מלבד
 שני בתים אלה לא היה שם בית, כי ביער הוא), והובילני במדרגות
 לחדר תחת-הגג, המוכן לדירתי. והנה כאשר פתח את דלת החדר
 וראיתי כי עלמה עומדת לבושה לכנים - רצתי וקפצתי מכל המדרגות
 בקראי: כבר ראיתי! כבר ראיתי!...

... ועוד אז, כאשר כבר הכל היה מחוקן לחופה, הביאה
 אמי ראייה לדבריה, שודאי אין הכלה בבריאות השלמה. והא ראייה:
 היא לא היתה בפיעטרקוב בעת כתיבת התנאים...

... אבל - המנגנים נגנו, וכלי-הזמר מלודז' על כנורותיהם

היטיבו לזמר - והחלה החופה ברוב פאר, וברוב שלג שזרקו אחד לאחר מרוב שמחה. והכל כדת משה וישראל. וכל הלילה רקדו כאילים ושמחו ושקדו. ושמה היה איש ושמו ר' פנחס-אליהו אורבך (חתן הרב הגאון החסיד המפורסם ר' נחמן, זצ"ל, אבד"ק סוכטשוב. ר' פנחס-אליהו זה גיסו של אבד"ק וולוצלאבק, דמתקריא לייב קוואללער, וכולם מחסידיו סוכטשוב), והיה ר' פנחס-אליהו זה איש שמח עד להפליא, והראה איזה הפתעות בלילה הלזה (כאשר ארכו הימים, עשיתי אני הפתעות אלה אצל הרב החסיד הגאון הגדול ר' מאיר, זצ"ל, בורזשטיין בסוכטשוב, ועיני דודתי, אחות אבי, ז"ל, דובריש, אמו של אדמו"ר הזקן - רואות וכלות, ומגי אז אהבה אותי אהבה רבה). כן עבר עלינו נשף-חשק זה ברוב שמחה.

ויהי בבוקר, שלח אלינו הרב החסיד הגביר ר' חיים ליפשיץ, אדון היער ואדון הכפר גמזוב, את הכרכרה שלו, ותומה לארבעה סוסים ודוחרים, ונסענו לכפר גמזוב. כפר זה היה מיושב קצת. שם היה בית מדרשו של ר' חיים זקני הצ"ל ועם שני מלמדים גדולי-תורה, שניהם היו אחר-כך רבנים בישראל - האחד ר' שמואל-לייב באיאו, והשני אבד"ק סקרנוביץ; וגם מקוה כשרה היתה שם. והיינו שם כמעט כל היום, ואחר-כך נסענו חזרה ליער וויסקיסנא, מקום החתונה. אמי, זצ"ל, כבר נחה שקטה, כי ראתה כי הכל בסדר, והכלה בריאה ושלמה בכל איבריה, ושקר ענה בה האיש המסתתר במכתבו "וואס מיין איך?" (מה מגמתי?) והנה, אף כי הפציר ר' ראובן חתני בכל המחותנים כי ישארו לשבת-קודש. אבל המה באחת: חפצו לנסוע לראדומסק לבית דודי, אחיה של אמי, החסיד החכם ר' רפאל רפופורס, זצ"ל. אבל - אחרו מועד הרכבת באנדז' - עיוב, ובאו חזרה בעגמת-נפש רבה. ואני מלא שמחה, כי אהיה עוד שבת בחברת משפחתי הרוממה. וכן עבר עלינו יום שבת-קודש. אחי

הענדל קרא בספר-התורה (אף כי חותני המרוסם היה בעל-קורא מפורסם, שאין כמוהו בכל רחבי פולין. בקראו אפשר היה להבחין חילוק בין אלף לעיין, ובין כ' דגושה ל-קוף, וכדומה). ובסעודה השלישית אמרתי דרוש, מאשר הכינותי, וכולם היו שבעי-רצון ממני.

וביום הראשון בבוקר - נסעו כולם זה לכה וזה לכה, והשאירו אותי גלמוד יחידי למשואות-נצח היער הגדול - וויסקיסנא.

*

*

*

ה

מעתה מתחילים ארבע שנות מזונות על שלחן חותני, והעיקר חותנתי, זכרם לברכה, שהבטיחוני שנתיים-שלוש-שנים בלבד, אבל נמשכו כארבע שנים. והסיבות - היה עלי לעמוד לצבא, ואחר-כך החיפושים אחרי מסחר.

בתמישה חדשים אחר היותי בבית חותני, קרה הדבר אשר

אספר:

העיר הקרובה לווויסקיטנא, היא לודז' הבירה. בכל שבוע שכרו עגלה, על-חשבון הוצאות היער, לנסוע העירה. אבל אני, בכל-פעם שהייתי נוסע גם אני, נסעתי בחזרה הביתה ברכבת על מטילת-הברזל, כי העגלה הייתה טעונה בצרכי אכל-נפש, עבור בית חותני ועבור בית שכור, ר' הרשל גולדזיק. פעם, בנסעי הביתה ברכבת על מטילת-הברזל, שהמרחק הוא כעשרה ק"מ מאנדז'יב, ושנים-שלוש ק"מ מאנדז'יב לווויסקיטנא - נסעו על הרכבת חסידים, ובתוכם נער קטן, שבחנתיו בלמודו, הנער נסע אז לאיזה ישיבה. כאשר שוחחנו נחלגל הדבר שדברנו בחסידות. ובתוך הדברים, אמרתי שהאדמו"ר רבי אלימלך זצוקללה"ה מגרודזיסק, שנהל אז עדתו בגרודזיסק - גדול יותר מהאדמו"ר מגור, זכר צדקתם, צדקת שניהם יגן עלינו, אמן, - ובתוך כדי דבור, צפצף קרון-הרכבת, ועזבתי המרכבה. אחד החסידים קרא אחרי דרך חלון המרכבה, ואמר לי: "... בפרקי אבות כתוב (א, יז): "כל ימי גדולתי בין החכמים, ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה..." ודקדק במלה ל"גוף", כי במז פשוט לגוף, כי אם חסידי גור יודעו שאומר אני שהרבי מגרודזיסק גדול יותר מהאדמו"ר מגור - יכו את הגוף, לכך הוא מיעץ לי לשתוק, "כי לא מצאתי לגוף טוב משתיקה". רוב האנשים החסידים שנסעו ברכבת מחושבי העיר ביאלא-קטן. והנה עברו חמשה-ששה שבועות.

וכבר שכחתי מהשיחה הזאת, רק ישבתי על התורה והעבודה,
ואכלתי מזונות - "קעסט" על שלחן חותני. פעם, בלילה, הלכתי
דרך דירת חותני מהחדר שלי, שהיה בפינת הגב, ורציתי להכין
עצמי לתפילת מעריב. ורואה אנכי שכל הדירות בבית מוארות
באורות גדולים, ואין איש מאנשי הבית בחדרים הללו, אלא בחדר
הרביעי. רציתי אף אני מרוב השתוקקות לדעת מה זאת, נכנסתי
לחדר, והנה ראיתי איש נכרי יושב בראש השלחן - ומשוחחים.
נגשתי ישר אל האיש, והפץ אני לתת לו "שלום", והוא משיב
ימינו, ואומר לי: "אין שלום אמר ה' לרשעים". אנכי - השתר-
ממתי. מה זאת? מי זה? מה נהיתה? ... ושמע אני איך חותנתי
אומרת לפלמוני: "... אבל מה נעשה? היא כבר מעוברת! ... לא
ארכו השעות, ונודעתי למה בא האיש הלזה - לא פחות ולא יותר,
אלא שיכריחו אותי לתת גט-פסורין לבתם. ודברי חותנתי היו
חשובה לאלמוני: "... מה נעשה? היא כבר מעוברת!" והאלמוני
מנא אח בית חותני - אם לא יוציאו ממני גט-פסורין הלוא
תשאר בחם עגונה, כי בפעם הראשונה אם אבוא ללודז' - יהרגוני
חסידי גור. - אנכי כמר-לבבי נשבעתי שאיני יודע מאומה, וכי
יותר מאשר אמרתי שהאדמו"ר מגרודזיסק גדול יותר מהרבי מגור -
לא אמרתי דבר. והוא, האיש הבא מביאלא-קטן, סיפר דברים -
שקרים שמעולם לא דברתי ולא שמעתי. והוא באחת - הבאים מלודז'
סיפרו, אנכי כמר-רוחי אמרתי בהתלהבות: תחיה כן במשך השנה
אם כנים דברייך! כי חפץ אתה להפריד ביני ובין אשתי האהובה! ...
ומה אספר - אנכי תיכף עזבתי את ביתם והלכתי חזרה אל חדרי
והתפללתי מעריב בבכיות ובדמעות שלישי, כי לא דבר ריק הוא -
יחיד ביצר באין מכר ומודע לפני מי לשפור מרי-שיחי, ובבית
חותני בטח נבאשתי. הקיצור, כעבור שני חדשים - חלה האיש
הלזה, והובילו אותו לברסלאו, ושמה מרכבות כבודו, שמה חצב
לו קבר, ויהי לגס. ואני אומר, שאין בזה שום צל מופת, כי אם

מאנים כל-נפש אדם בדרך זה - נענשים כך. (ועיין מסכת בבא-מציעא נט: "... כך מקובלני מבית אבי-אבא: כל השערים ננעלים - חוץ משערי אונאה". ועיין הגמרא, רש"י וכך התוספות, ד"ה חוץ משערי אונאה - הכל: ב"מ נט:). האיש היה מביאלא-קטן, שאר-בשר לגביר ר' חייט, אדון היער, ולו אח בוישיגרוד, מגדולי חסידי-סוכטשוב. אני מוחל לו במחילה גמורה ומעתה ינח בשלום על משכבו.

לאט-לאט שבה לי המנוחה, וישבתי על התורה ועל העבודה, וחייתי ברוב שלום עם כל מרבית ביתי, ובפרט עם חותני היקר באדם. לא פעם אמר חותני בפני, כי אוהב הוא אותי אהבה בלתי מזגבלה, ועמי עשה השדוך הטוב ביותר מכל בניו. חותנתי בשמחה דברים באלה - כעסה רוב כעס, וצעקה עלי, וזמרה את חיי וידיקרים - כי לטוב אין חקר. בתו, גיטתי ריזה מקוטנא, כתבה אלי בזמן האחרון, כי בעת תמורדי על בתו היקרה, אשתי, אמר פעמים רבות: לא בת אחת אבדתי - אלא בן ובת! - וכדונתו עלי, כאשר לא אהיה עוד חתנו, אשר בי התפאר. - והוא תמיד למד ועשה חסד ובעל-צדקה להפליא, מכל משכרתו תמיד נתן מעשר, ובין רשימותיו ראיתי רוב הצדקה שנתן ונרשם עליהם על-מה הם, כן נהג כל ימי חייו. שמעתי ממנו, שפעם בא אלי ר' זלמן מרגליות מזבירצ'ה, כמוצאי-שבת-קודש, וביקש שילווה לו מאה ר"כ, והתנצל אלף פעמים, שהדבר נחוץ מאד, סכנת-נפשות ממש, לכך הרהיב עוז בנפשו לבוא קודם הבדלה. וחותני, וצוקללה"ה, ענה לו: - אלף חודות לך ר' זלמן, כי זכיתני תיכף במוצאי-שבת-קודש קודם הבדלה, במצוה רבה כזאת!...

ככה נמשכה העת, ואני במרץ הרב שבי - ישבתי כצפור בכלוב, ביער זה, עד שמצאתי לי רֶעַ, גוי צעיר אחד, בחחנת אנדז' יישוב. שמו היה רוביגור. הוא היה אז גם מנהל התחנה גם מנהל הדואר.

הכל כאשר לכל. כי התחנה באנדז'יוב קסנה הייתה אז מאוד, ולא
ברר שם אלא הוא ושומר אחד. אני משתוקק הייתי חמיד למכתב
טאבורתי, שאחר חתונתי קבעו משכנם בסוסנורביץ, ובאתי לעתים
תכופות לתחנה בדבר מכתב, כי הכתובת הייתה: "ר. זרומפף,
וויסקיטנא, אנדז'יוב". ומזה צמחה הקרבה ביני לבורי. ואז -
חדשה נעשתה בארץ: המציאו את האפניים (קראו לזה אז "ווליצ'יפד"
ובד'רגון הפולני "ר'וֹנְקֶר"). היום נערים קטנים בוסעים באפניים,
ואז היה אחד בלודז' והשני באנדז'יוב, אצל הנכרי רובינגר.
והוא חפץ להתלמד לבסוע באפניים, ואף אני כבר יושבתי על
האפניים פעם, - כי אז היו האופניים גבוהים פי שניים מאשר
כהיום. פעם - חפצתי להלוך לתחנה, וצווחתי, אשת חתני הקיר,
ד"ל, לא נתנה לי בשום אופן. ואני הייתי משתוקק מאוד, עד
שעשיתי מעשה מכוער זה: אנכי גרתי בעליה, למעלה, ומדלגות
היו בהמש-עשרה, מדירת הותני לדירתי, ואנכי פסעתי אוחץ
בפסיעה אחת, - כן קל הייתי בדגלי, וחתת ידי היה קנה-דובה,
כי הלוא ביער אנו יושבים. ומפני ההתפעלות שלי שלא נתנוני
להלוך לתחנת אנדז'יוב - רצתי לדירתי ויריתי בקנה-הרובה
אל הקיר, למען יפחדו בדירת חותני... עד כדי כן עוררו אותי
דבר זה, שלוא נתנוני להלוך...

ועוד מן הימים ההם: פעם כליל-שבת באו גנבים לביתנו
ביער. היה זה בערך בשעה הראשונה כליל שבת-קודש, בקיץ.
הגנבים כבר הכינו הכל לקחת, והנה נתעורר חותני, אבל הוא לא
רצה לעזוב מסתו ולקום טרם רחץ ידיו כדין נטילת-ידיים שחריית,
והגנבים הספיקו לברוח ולקחת אתם שללם. אבל לקול חותני
נתעוררתי אני שם בעליית-הגג ורצתי אני והילד יהודה, ואולי
גם חותני, והגנבים השליחו את שללם בחפזם לברוח. אמנם לנו
שומר היה שם, ושמו פריסממל - אך הגנבים המיתו את כלבו. אחר

זה שכבנו שוב בהשקט ובבטחון. שחר. קמתי, ולמדתי אצל החלון הפונה אל היער. הגיעה השעה השמינית, והנה קמה גם בתם, היא גיטתי ריזה, והלכה לראות בחצר, וראתה ונהה סולם עומד, מופנה ישר לחלונני, וקראה אלי: "ההנכס! דמית כי גם אתכם גנבו הגנבים!" - אני הרימתי עיני, והנה פמוטי-הכסף - אינם. פתחתי את המגרה של השלחן, והנה - שעון הכסף, וגם כוס עם כמה מטבעות - אינם. רק אז נודעתי כי גם אצלי היו הגנבים דרך הסולם, שבאו לקדמה הדאשונה, ואנחנו לא נתעוררנו. - אגב: במכתב שכתבה לי לאחרונה גיטתי ריזה מקוטנא היא כותבת כי המחח הכלב היתה בשבת קודם הגניבה, ובאותה שבת גנבו את הפמוטים שלי וכן השעון, ובשבת שלאחרי-כן באו הגנבים לבית חותני ובגנבו כל אשר מצאו - ואני רדפתי אחריהם, והם השליכו הגניבה. ע"כ דברי ריזה. - ובאותה תקופה היה לי רע, האיש פנחס-לייבוש פז'וריק, שהביאן חותני ללמד את בני לייבוש. והיה האיש לבקל-חשובה, כאשר אשתו הרחיקה ללכת בעיניי אמונה ודת, וחפץ להפטר ממנה, ולא טעם בשר, והתענה ב' וה'. - כך נמשך הזמן, ואני אכלתי מזונות...

דאגנו ליום עמידתי לצבא.

יום אחד בא חותני לדירתי, לחדר השני שעל קצה הגג, לחדר המיוחד לי ללמוד, וחותני נוהג היה לבוא שמה כמעט מדי יום ביומו, להתפלל ולשוחח עמי - והיו לו משקפיים לקצרי-ראות, אשר נשאם לעתים רחוקות. אני לקחתי אותם המשקפיים ושמתים על עיני, והיה בעיני כל העולם כה קטן, אבל נקי מאוד. שאלני חותני אם אני רואה דרך המשקפיים הללו? אמרתי: הן, אבל כה קטן. אמר חותני בשמחה ובהלצה: אם-כן הוא - חפשי הנך משרות בצבא; הן לך רבי טוב (כונתו לאדמו"ר הזקן מסוכטשוב, זצוקלה"ה) ועינים רעות... חפשי תהיה. - וכן היה. חופשה ניתנה לי אך רק בזכותו של אדמו"ר זצוקלה"ה ועל-ידי העיניים...

הבא ואספר: מני אז נשאתי משקפים. בכל חודש וחודש החלפתי אותם. התחלתי במספר חשעה, וסיימתי בעת שעמדתי לבחינה ברויעלון במספר ארבעה. את המשקפיים קניתי אצל אופטיקאי אחד בלודז', בלי לשאול תחילה ברופאים. נסעתי לסוכטשוב, בכל-פעם הפצרתי באדמו"ר טיבטיח לי שאתה חפשי, פעם שאלני: באיזה אופן לתת לך חופשה?.. - ואז עוד לא ידעתי כי יש לתלות הדבר בעיני, וכי מקצרי-הראות אני - והשבתי: אם אשיג מספר גדול... ועל-זה אמר לי: האם חדמה כי מספר גדול יש לי בכיס?.. ועניתי: כן. אני מאמין בזה שהמספר בכיסו... ולא ענני מאומה. עמדתי ברויעלון. הגוהג היה אז למשוך בגורלות, והגורל הגדול היה אלף שלוש-מאות ושבעים וחשע. ואני משכתי גורל מספר אלף שלוש-מאות ושבעים ושש, זאת-אומרת כי מן היהודים היה לי המספר הגדול, כי ערלים ויהודים קרבו יחדיו למשוך גורלות, ובזאת נשתנתה ווייעלון מכל אפסי פולין. ועוד זאת היתה ברויעלון: בכל אפסי פולין, גם רוסיה במשמע, כי אז פולין ורוסיה ממלכה אחת היו, אם קרה ולא בא יהודי ליום הכסה, למשוך הגורל, תיכף העמיסו עליו עונש של שלש-מאות רובל. ולא על הצעיר בלבד, אלא גם אביו, זקנו, דודו, גיסו, כל משפחתו - היו אחראים לכך. ואם אך רגע קראו בשמו ואינו - תיכף העמיסו עליו העונש הלזה. וברויעלון אחרת היתה: כבוא הצעירים לגורלות - תיכף הניחו אותם למשמרת, עד יום הבקורת. אם מצאו כי ראוי הצעיר - תיכף נשלח לצבא, ואם מצאו שאינו ראוי לצבא - חופשה נתנה לו. אשר לשלוש-מאות רובל שכתבתי לעיל - קנס זה הוטל על היהודים בלבד, והערלים לא ידעו מחוק זה, וגם לא הניחום למשמרת, לתפיסה. ומעתה דעת לנבון נקל, כי גם אותי תפסו בבית-הסוהר. זוכר אני שהיינו בבית-הסוהר ששים ואחד איש. רק פעם אחת ביום הוביל אותנו השומר לחצר, להראות לנו אור-השמש. בגלל מספרי הגבוה - היה עלי לשבת זמן כביר כתפיסה. אבל אבי, זצ"ל, אשר התענה עמי משר כל הזמן, ששה

שבועות לערך, הזיל מכיסו מאה רובל למען אהיה חפשי ימים מספר קודם לתורי, כי השתדל שיקחו לבקורת כל היהודים, אפילו טרם יגיע תורם, ולא יצטרכו לשבות בתפיסה. זוכר אני לילה אחד, וכולנו, ששים ואחד איש, ישנו על מרפדה של קרשים, ואני הייתי לבוש בלבנים-התחתונים, ושכבתי ער. קמתי ורצתי על בסגיהם של הישנים, מהרתי כחץ מקשת, ושכבתי תיכף כהרף-עין בקצה החדר השני. בלי שיראונני. כאשר התעוררו האנשים קראו כולם בחדרה ששר היה כאן ודרך על בסגיה האנשים הישנים, ומראהו לבן היה, ותהי חרדת-אלקים... וכל העת שהיינו בתפיסה יחד, לא ידע מי כי אני הוא שעשיתי זאת... ועוד מהימים ההם: בחור אחד, ממפלגי התורה של בחורי בית-המדרש בזלושיץ אמר בתפיסה תהלים. וחתם לאמר (תהלים עח. כ): "הגם-לחם יוכל-תת" אמרן"הגם לחם, יוכל תת" - ושחקנו שחוק רב... והבחר היה מהבחורים הטובים שבבית-המדרש בזלושיץ... ועוד מהימים ההם: בחור אחד, מרקל שמו, והוא דר אחר-כך בכפר אברוד'ניץ הסמוך לזבירצ'ה, ברת מבית-הסוהר, בשעה שהשומר הוביל את כולנו לשאוף רוח צח, בטפטו על הגדר... מה שנעשה בו אחר-כך אינני יודע, אך כמדומני כי לא שרת בצבא. בנו גר עתה בזבירצ'ה, והוא חתן לר' חנוך-הניך גולדברג...

והנה הגיע יום הששי, ערב שבת-קודש. קשה היה לאדוני אבי, זצ"ל, שאהיה עוד שבת בחצר המטרה, השתדל ועלתה בידו, ונקראנו כולנו לבחינה לפני מנהל המחוז, ליטאי עם זקן שחור וארוך. משפטו לי היה לשלחני לבית-התעלה (בית החולים) לקאליש, לשאול בדבר מצב עיני. נסענו ביום הראשון לקאליש, דרך זלוטשוב ושראדז. באתי לבית-התעלה בקאליש ומצאתי שמה כמה מאות בחורים מכל המחוז. שם ישנו על מרפד חבן, בבית גדול, על הרצפה. אותו לילה שדר שם שני בחורים מהעיר קויל, את השיר ששמעתי אז

בפעם הראשונה: "על אם הדרך שמה מתגלגלת, שושנה חכלילת עיניי
...". היה זה בימי ההנדסה שנת תרמ"ט. בכל ערב הדלקתי נרות,
וזכר אני כי שומר בית-הסוהר ספר את הנרות, ועל השמש אמר:
זהו ימפרעטער...

ועתה שמעו, אספר חלום - ותבה-לו: בחלומי והנני בסוכטשוב,
על הבימה ששם קוראים בתורה. נגשו אלי מראשי החסידים - הרה"ג
ר' ברישטושינר, הרב ר' שלמה ליטרמריקר, ר' יששכר מלויטשץ,
ועוד - ואמרו לי: תן יי"ש ותהיה חפשי. אני בחלומי נתתי להם
ושתינו, והמה ברכוני שיתן לי חופש... - בבוקר בא אלי אדוני
אבי, זצ"ל, והביא דבר-מה לאכול, ועיניו בוכות כי לא יוכל
להתאפק, ואמר דברי קדוש-עליון, העוסק תמיד בתורה ובקדושה,
אמר שלא אהיה בצבא, ובא "מוסר", ואמר על דברי מסירה, ועלול
אני להלקח ח"ו לצבא... לא הבנתי דבריו, וגם-כן התחלתי לבכות
... וכעבור שעה והנה שומע אני קול ברוסיית: "אדליך - לבחינה!"
רצתי, ושמה בחנו את המשקפיים וכן את עיני - ושלחוני, ולא
ידעתי מה נעשה עמי. חפצנו לתת איזה סכום לאיש מבית-החולים
להודיע התוצאות, אבל לא עלתה בידינו, ולא נודע לנו. נסענו
חזרה לוויעלון. גם ביסי ר' איציק גולד מבנדין בא אז לקאליש
לראותני, אולם לא אופשר לו, וראיתו בעד החלון, זכור הוא לשוב.
ואחרי הוצאות רבות שלי ושל אבי, זצ"ל, ניתנה לי חופשה משרות
בצבא ביום הששי, ערב שבת-קודש, עשרה בסבת. שכרנו עגלה
מיוחדת לנסוע לזלושיץ, ובאנו שמה כאשר כבר דלקו נרות של שבת
ופגשנו אנשים הולכים לתפילת מנחה. ודכירנא כי אבי, זצ"ל,
אמר לגיסתי חיה'לה, ז"ל, אשת אחי מנדל, שחתן לו דבר-מה לשעום,
שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה מתענית עשרה בסבת.

הייתי עם בני ביתי. באותם הימים היה כבר בני הנחמד
והאהוב צבי-דוד (מבנדין) ילד כבן שנה, לידתו הייתה שלא בסדר.

שלשה ימים הקשתה אמו הצדקת והטובה רחל-לאה, זכרה לברכה, בלידתו. ואני ביער, ומילדת היתה רק ערלה בת-אכרים אחת, וחותני עשה כל הסגולות: תקע בשופר, צוה עלי לאמר הפסרת ראש-השנה, הפסרת חנה, אצל מסתה, - וזוכר אני איך אמרתי ההפסרה בדמעות ובבכיות. ביום השלישי כרעה על רגליה הערלה-המילדת, וצוהה במפגיע לנסוע ללודז' ולקרא רופא. ואז נשאתי אותה מחדרי, שעל העליה, לחדר חותני - ואז בא הילד לעולם ברעש גדול. היה זה בליל-שבת-קודש. איני זוכר אם היה בא אלי אז מנין אנשים, אבל זוכר אני את ר' צבי-הירש גולדזק ואת בניו. והכינו לבדיח-מילה סעודה גדולה, הסנדק היה הגביר-ההחסיד בנש"ק, ר' מנדל מורגנשטרן, בנו של קדוש-עליון ר' משה'לה מקוצק, בן האדמו"ר הגדול מקוצק, צוקללה"ה, אביו של חתני זאב-יצחק, נ"י. איני זוכר אם משפחתי היתה בבדיח. המוהל היה איש מלודז', מירידי חותני, זצ"ל, כן עשינו פדיון-הבן, וכמדרמה שהכהן היה ר' אייזיק לוקרמן, ז"ל, שהיה אז האדמיני-סטרטור וראש-השומרים ביער.

ובאותם הימים, לאחר ששחררתי, משרות בצבא, ובאתי הכיתה-כבר היה עלי לדאוג לפרנסה. בכל-זאת לא דיבר אתי על-כך חותני הצדיק וגם לא הכרתי בפניו כי אינם אלי כתמול-ששום. אבל באחד ממוצאי שבתות החורף, לאחר מלוה-מלכה, עמד חותני ליד התנור, קראני ואמר לי שאקרא בספר בראשית בפרשת וישלח, כי היא סגולה כי נצליח כמשך השבוע לנסוע, אי"ה.

ביום הראשון גמרתי בדעתי לנסוע לסוסנוביץ - לחפש פרנסה. באתי לסוסנוביץ. ובבית הורי - ראתה אמי, זצ"ל, שבמזודה שלי, בתיבת-הנסיעה, ישנן שש כותנות. וחששה שמא גרשו אותי מבית-חותני. אבל הגיעו לבית-אבי מכתבים מאשתי רחל-לאה, וראתה אמי כי לשוא היה פתחה. והנה החל החיפוש אחר

פרנסה - אבל לשוא: לא מצאתי דבר מתאים לי. הייתי בסוסנוביץ חמשה-ששה שבועות, ונסעתי חזרה כידים ריקות. זוכר אני, כי בהחלתי בשרה, בדרך מתחנות אנדרז'עוויוב לכפר בולסלוב - שם שרה זה שיך היה לגביר ר' חיים ליפשיץ, זצ"ל - והנה שני אנשים לפני, לבושים במלבושי-כבוד ומדברים דק בלשון רוסיא. הביצותי מה המה מבקשים: הם תפשו דירה לימות-הקיץ. אנכי הלכתי עמם, ושכרו דירה, ונתנו לי שכר-טרנספר רובל אחד. רצתי הביתה בשמחה, ואמרתי: הא לכם הרובל הראשון שהרזתי.

כן נמשכו הדברים עד שבא אלי הגביר ר' חיים ליפשיץ, זצ"ל, ושם ידו על שכמי, באמרו אלי מדברים הללו: עתה הגיעה השעה לדאוג לנפשך. הוא אמר לי כי קנה יער בסביבות סקעמפע, בשותפות עם הגביר האדיר מחותנו ר' יואל וגמייסטר, זצ"ל - ויתן לי את המשרה בתור גזבר היער. ודאי היה זה בהשגחלתו של הותני. והוא הוסיף ואמר, שהרי לא ייתכן שאסע ליער מבלי שתהא לי ידיעה מוקדמת במסחר העצים, לכן עצתו היא שאסע קודם ליער מלאדזעשין, סמוך לסוכטשוב, אשר שמה יושב גיסי ר' יששכר זרומפף, זצ"ל, ואהיה אצלו שבועות מספר, ואלמד מסחר בעצי-היער. כן הוזה. נסעתי למלאדזעשין והייתי שם ארבעה שבועות, וקבלתי תורה זו.

לאחר חג השבועות עזבתי את בית חותני ונסעתי ליער

הוסא-סקעמסקא.

*

*

*

?

ליער הוטא-טקעמסקא נסעתי דורך כרעזיץ; היזשבת על הרייסל,
הנהר הגדול. באתי אל היער השומט, שלא התגורר בו אלא שומר-
היער; ושמו בלז'ינסקי. הרחק משם בשני קילומטר, בכפר הוטא דר
אברך אחד, פתח, בחדר אחד הוא ואשתו ובניו ובנותיו. ליד החדר
היתה לו חנות קטנה לממכר לאכרי-הכפר. ישנתי עמו כמטה, בסרחון,
שלא אבינה היום איך יכולתי להתאפק... אשת הפתח בישלה למעני
במשך שבועות מספר. עד אשר הקמתי לי דרה קטנה ביער.

בשבתי בדירתי הקטנה - חייתי בבדידות. בשלתי לי על תנור
שהשגתי - והבית נחמלא עשן. בכל יום שני שלחתי משהו לעיר
טקעמפּע אל השו"ב; אותו שו"ב היה איש טוב וגם כל בני-ביתו היו
אנשים טובים; המה קנו בעדי בשר והכשירו אותו, וחתמו - ושלחוהו
בידי השליח - וכך היה לי בשר לשני ימים. כך חייתי חיי צער
במשך כל השבוע - בדד, גלמוד ביער. לא ראיתי שום איש. רק זעיר-
שם זעיר-שם בא זכרי מאכרי הסביבה לקנות אלוץ אחד, או גל-ענפים,
שהיו שם מאותם שקנה הגביר ר' חיים ליפשיץ מהארון הערל בעל כל
היערות שבסביבה.

אבל לשבת-קודש היתה לי הרשות לעבור למקום יישוב. ביום
השני הייתי שוכר לי עגלה ברובל אחד ועשרה קופייקות, ונסעתי
לקוז'יגלוב. שמה גרו כותב-היער - שני אנשים בעלי צורה וטובים.
האחד, ר' גודל דונקלמן מקוטנא, סוכן היער אשר אשתו וכל בני-
ביתו היו טובים מאד; ואשר אצלו אכלתי בשבתות, בעד רובל אחד
מהקופה. ועוד אחד ושמו ר' חיים-יצחק גרינברג מברזין, עליו
עוד אספר בהמשך דברי. מעשה ולפני אחת מנסיעותי לקוז'יגלוב
ציוני ר' חיים ליפשיץ לקנות לו שם דבש-דבורים, מהאכרים שבסביבה
וכן עשיתי. לקחתי עמי הדבש בעת נסיעתי - וחפצתי לטעום מן

הדבש, כי רעב הייתי ולא אכלתי כל היום. בעת הטעימה - נשפך הרבה מן הדבש לתוך גרוצי, נחנקתי ולא יכולתי לשאוף אוויר. לפתע ראיתי מים עכורים מאד על אס-הדרך, לא חשבתי מאומה, אלא קפצתי מהעגלה, ובמנ-ידי שאבתי מן המים העומדים והמבאישים - ורווח לי.

הימים היו ימי קיץ. בערב שבת, לאחר חצות-היום, באתי לבית ר' גודל דונקלמן. בביתו שהה אז בחור ממשפחתו, שישב שם ולימד את בניו הקטנים. בבואי שמה - נכנס עמי בדברים, עד שנחלבללו הדברים בענייני גמטראות וחשבונות. אמר לי אותו בחור, כי אם יגידו לו שם איש ושם אשתו, והיא מעוברת - יידע אם תלד בן או בת, על-פי סוד חשבון שבידו. אמרתי לו שמי ושם אשתי, והוא עשה עצמו כותב מספרים מדומים, הרבה לחשוב, ומצא כי יולד לי בן... באה שבת. התפללנו, אכלנו, ובחשבונות של אותו בחור שוחחנו. אך שמעו-נא: ביום השבת, לאחר הסעודה, כולם שכבו לישון שנת-צהרים, ואני לא יכולתי לישון. הלכתי לבית הסמוך, כי שני בתים היו שם וחו לא, לדירת שכנו של ר' גודל דונקלמן. והנה רואה אני: על השולחן מונחת גלוית-דואר. והכתב אינו זר לי... לקחתי את הגלויה בידי - והנה זה כתב-ידו של חותני. הוא מבשר לי כי בן זכר נולד לי, וכי אשתדל לבוא תיכף הביתה, וכי הברית הוא ביום הראשון -

מה אומר? נבהלתי מאד. שכחתי שהיום שבת-קודש וגשאתי באיסור את הגלויה לביתו של דונקלמן. נחברר שהללו קיבלו את הגלויה, שהובאה בידי שליח, ביום הששי. טוב עשו שלא הודיעוני מיד. כי מה יכולתי לעשות, כי כבר נכנסה השבת - ולא יכולתי לנסוע לבדיח, ולמה להם לדאב נפשי לשוא. אז נולד לי בן אלעזר, שליט"א. לא הייתי לא בעת הזכר, ולא בעת הברית-מילה.

הוא נולד ביום כ' תמוז תרמ"ט, בפרשת פנחס בן-אלעזר, ומטעם זה קראו חותני, שליט"א, שם בישראל: אלעזר.

לא היה זה קל לי לבוא הביתה: הוצאות הדרך מהוטא - מקעמפסקא עד ויסקיסנא גבוהות היו, לא היה על מי להשאיר את היער, לא הורשיתי לעזוב. לכן נשארתי ביער, ורק חליפת-מכתבים היה ביני לבין אשתי וחותני. במכתבים סכמנו כי אבוא הביתה לאחר יום-הכפורים.

לפני יום-הכפורים נסעתי לכיוון הביתה. בערב יום-הכפורים הגעתי לסוכטשוב, ושהיתי בצל-קורחי של האדמו"ר הזקן, וצוקללה"ה, במשך יום-הכפורים. ממחרת יום-הכפורים נסעתי לאנדרז'וב, הלכתי רגלי לבוליסלוב, למר לוקרמן. הוא השאיל לי את סוסו - ורכבתי הביתה, ליער ויסקיסנא. ברוב געגועים קרבתי לביתי. התגעגעתי לאשתי ולבני הרשלה, ובפרט לרך הנימול שלא בפני אלעזר.

באתי עד ביתי. קפצתי מן הסוס - ומה נשתוממתי להודע כי חותני וחותנתי גם אשתי ושני בני המה בגמזוב, לשם נסעו עוד לפני יום-הכפורים להתארח בביתו של ר' חיים ליפשיץ. לא יכלתי להתאפק אלא רכבתי מיד לגמזוב. את הסוס אסרתי בשערי הכפר גמזוב, כי לחרפה ייחשב לי לרכב על סוס בפני האדון ר' חיים.

באתי לבית ר' חיים. השמחה והגדולה - אין לשער. הרי עברו כחמשה חדשים בערך מאז ראינו איש את אחיו, ובעל את אשתו, ואב את בנו. לראבוני חפץ ממני אז ר' חיים, וצ"ל, כי אסע ללודז', לבצע עבודו איזה דבר. התנצלתי בפניו כי אין בי כח לנסוע בו-ביום: בליל יום-הכפורים, ער הייתי כל הלילה, למחרת התענייתי, למחרתו - נסעתי לביתי ומביתי לגמזוב. בקצור,

הפצרותי מאוד בר' חיים כי יתפשני מנסיעה זו. בולגור נסענו
הביתה. אני רכבתי על הסוס, ומשפחתי נסעה בעגלה שנתן בידם
ר' חיים. הכינונו כל הנחוץ לחג הסוכות: לולב ואתרוג וסוכה,
ועברו עלינו ימי החג ברוב פאר ושמחה.

לאחר יום-טוב היה עלי להחכונן לנסיעה ליער סקעמפס
יחד עם בני משפחתי. דבר זה היה צריך הכנה רבה: לעזוב הורים
יקרים כאלה, לקחת כל כלינו, כי שמה לא היו לי כלים, מלבד
מטה ושולחן; והיה זה כפר רחוק מן העיר. והנה הגיע העת לנסוע.
נסענו בלילה לתחנה אנדרזאו. תחתתי, זצ"ל, לותה אותנו. מה
השתוממתי לשמע צעקה לי בעת פרידתנו: "איטשע, זכור שיהא
תמיד לחם בבית!". "אחר-כך הבינתי כי דבר גדול אמרה. כי לא
פעם חסד היה לחם בבית לפי הסף, ובשלנו תפוחי-אדמה, עד אשר
טרחנו והבאנו לחם מהעיר הקרובה סקעמפס או מליפנא. (שמונה-
חשע קילומטרים היינו צריכים לילך עד הגיענו לסקעמפס; שנים-
עשר עד שלושה-עשר ק"מ - עד הגיענו לליפנא).

עדיין לא באנו אל המנוחה. נסענו דרך דולוזלבק לליפנא,
הגענו לליפנא בלילה, וסרנו ללון לבית ידידי ר' אברהם
זנוונד, שהיה לו בית-מדרש, מעין מסעדה. כאן נודעתי, לדעתי
כי האיש הפחח שממנו שכרתי את הדרו והנחתו הקטנה - לא עזב
עדיין את הדירה, ועלי להמתין עוד בליפנא. ישבנו בליפנא,
ובמשך הזמן נסעתי אליו פעמים מספר, עד אשר עקר דירתו, ועזב.
שכרתי עגלה, ועם דמדומי-חמה נכנסנו למזל לדירה. זכרנוני,
כי בהיותנו בדרך, לפני הגיענו להוטע, חשבתני כל הזמן על
אמונתה ועל טוב-לבה של אשתי הצדקת רחל-לאה, זצ"ל, היא עזבה
את בית אביה ואמה שלא חסר שם מכל-טוב, ומשפחה רמה כזו -
אחיות טובות: בריינדל, נחמה, רויזה, ועל כולם את הטוב-
ברוחו ונשמתו הבחור לייבוש, - ונסעה עמדי אל ארץ שממה.

מחשבותי בתחושות היו אל הפסוק (ירמיהו ב, ב): "זכרתי לך חסד נעורייך, אהבת כלולותיך, לכתך אחרי במדבר, בארץ לא זרועה..."

הסתדרנו בחדר מגורנו. אכלנו מהלחם שהבאנו מליפנא, בשלנו, אשתי הציקה את הילד אלעזר, שיח"י, ואחרי הנדודים - ישנו במנוחה. בבוקר התפללתי ביחידות, כי איש יהודי מלבדי אין בכל הכפר הגדול. קראתי לנגר, ערל צעיר, והזמנתי אצלו שתי מיטות, שולחן וארבעה כסאות. לאחר זמן-מה הביא כל אלה לביתי, משותים בשר, והיו אצלי עד אשר עזבתי המשרה ביער.

כך החילוננו לחיות באופן אחר מאשר עד הנה; שחינו עד היום מפרנסת חותני, היקר באדם, וחותנתי החכמת. עם זאת לא אוכל לכתוב על חותנתי טובות, ואפילו לא אחת מאלף אשר על חותני הצדיק והטוב. לא אחת טבלתי חרפת-רעב, ובדי להשביע רעבוני - יוצא הייתי על פני השדה והשבתי נפשי בורעיני שכולת-דגן או חטיף... האנשים הללו כמעט שלא אכלו, ובכל-זאת היו בעלי-זרוע, עבדתיים, רחבי-כתפיים וכרס. הללו נהגו לשתות בים וחלב הרבה, בבוקר השכם עוד לפני התפילה. גיסי, לייבוש הקטן, נהג לשתות כעשר צונצנות חלב בבוקר-בבוקר. הותני נהג לשבת וללמוד עד שעה אחת בצהריים, אמר תהלים, התפלל; בשעת-הצהריים נהג לשתות כדס גדולה של יין-שרף, שעם סעודה קלה, ולא אכל כהלכה עד שעה 10 בלילה. אני - מלומד הייתי לאכול סעודה-שחרית בשעה עשר, ולאכול כמו שבני-אדם אוכלים. והמה - מיעט באכילה והרבו בשתייה עד-מאד. ואשר אכלו - בעיקר תפוחי-אדמה ומעט לחם, כאנשי שדה. כך עבדו עלי כארבע שנות רעבוני. עתה, שישבתי בביתי, יכלה אשתה לסעדני בכל הטוב - גבינה, עוגה ומעט בשר, ועשיתי מה שרציתי ומתי שרציתי.

לאחר שגדננו במקום כשבועיים באו אלי מאכרי הכפר וחבצו ממני כי אפתח למענם חנות בה יקנו הנחוץ להם. ולא יזכרחו להלך העיר לכל דבר קטן וגדול, וכך עשיתי. ובכן, אשתי האהובה, ז"ל, הפכה להיות סוחרת, ואני בבוקר-בבוקר הייתי הולך ליעור. קשה היתה העבודה לאשתי, שלבדה הייתה. פעם אף התרעמה על עבודתה הקשה, שבמשך יום אחד שקלה ומכרה שני שקי קמח, יחידה בלי-עזר.

אז ההילולי לבנות לי דירה, במקום שבחרתי, על הר לא גבוה. גם כאר חפרתי. כאשר נגמרה עבודת הבנין וחפירת הבאר - העתקתי משכני ליער. את דירתי וחנותי מסרתי לאחר מידידי, יוסף כהן, כמדומני שהיה חתנו של ידידי השו"ב של סקעמפע, ר' אברהם-הירש בולדברג. רק שני יידידים היו לי שם: השו"ב הזה וגם הרב ר' נפתלי, זצ"ל, המרא -ראתרא, ששם-משפחתו שמסד לינג (אחר-יו-שימש בני ברבנות המקום). לשני אנשים אלה סיפקתי מצרכים, חמאה, גבינה ועצים - חרות. הם חרות היו לי, גם עצים וגם שני סוסים, המוסים הייתי משתמש להעברת בולש-עצים לסוחרים בסביבה: לר' יהודה זמברנסקי בליזנא, לאחים כהן בדברזין שעל נהר הווייסל, לסוחר דובז'ינסקי בולוצלבק (מזכרת יש לי מאותו דובז'ינסקי עד היום: ארנץ-ערו). וגם סוס לרכיבה היה לי, ולפעמים אף נהגתי בסוס רתום-לעגלה, ואשתי יושבת בעגלה, וסבנו בכפרים שבסביבה, על-מנת לקנות את הנחוץ.

לאחר חודשים מספר, שגרתי שם ביחידות - מינה הבביר, ר' חיים ליפשיץ, שותף לי למלאכת היער: ר' חיים-יצחק גרינברג, איש חשוב, בעל-בית עם ששה ילדים. הוא היה ה"כותב" ביער וניהל את העסק, כי היה מומחה ממני ובקיא בעבודת היער.

ומסחרו. בחטיבת העצים, בהכנת הקרשים, האדנים וכל עבודת-
העצים. משכורתו היתה ששה רובל לשבוע, ומשכרתי - חמישה. אך
לי נוספה הכנסה רבה של דמי "גרושונקא", הז מהקונים ביחידות
והן מהקונים בסיטון. שכרנו מלמד-להוציל לילדינו, כי שני
ילדי הרכים כבר נזקקו למלמד: הרשלקהיה כבן שלוש, ואלעזר
בן שנה. בשותפות עם ר' חיים-יצחק גרינברג היו לי שמונה
מורגות שדה, שזרענו חפוחי-אדמה, ואף בהמות. ושם היו גם שני
שומרים ליער, ערלים, וגם מומחה לקרשים, אשכנזי בשם פרייז.
אך יהודים היינו אך אנו ומשפחת ר' חיים-יצחק גרינברג. כך
שיכלו לעבור חדשים, ולא ראינו פני יהודי.

המלמד הראשון שהיה עמנו ביער - החל ללמד את הרשלה
בני-ככורי. כאן ראיחי את כשרונותיו של היניק: אני למדתי
עמו בקושי רב את האלף-בית, והמלמד החל ללמדו "קמץ-אלף - א",
והדש-לה המשיך מיד מעצמו "קמץ-בית - ב", וכך הלאה עד ת.
כאשר סיפרתי את הדברים, ברבות הימים, לפני האדמו"ר בעל
"אבני-נזר" צצוק"ל - אמר: הרי זו הנחת, ואיך בזה כל שכל
"אם קמץ-אלף - א" - הרי מדבן ש"קמץ-בית - ב"...

ועוד מאורעות עברו עלינו בעת שבתנו ביער: בעת שבתנו
ביער בא אלינו אבי זצ"ל, לבקרנו הוא היה אז בדרכו לסוכטשוב:
נסע עד מלאדזעשין, מקום-משכן גיסי ר' יששכר ז"ל, ומשם נסע
לוישיגראד, כאן היה עליו לעבור את נהר הווייסל בסירה -
וידא עד מאד, אף שראה אנשים זולתו עוברים בסירה. אבא חזר
על עקביו - ובא אלינו. שמהנו לקראתו עד מאד. הלכתי עמו
לטייל בסביבות היער. והנה, בעת טיולנו - והנה נחש... הנחש
הריח כי אנשים קרבים, הגביה ראשו ונשף בפיו... והנחש ארוך
היה כשלושים אמות, כפי הערכתי, ומכורך היה כל גופו, ומראהו

יִרְקָק. כֹּאשֶׁר רָאִינוּ אֶת הַנַּחֲשׁ - בְּרַחֲנוּ שְׁנֵינוּ... גַּם הִרְאִיתִי
לְאִבִּי אֶת סִפְרֵי הַמִּסְתֵּר שְׁאֵנִי מְנַהֵל, בַּמִּסְתֵּר זִבְעֻבוֹדֶת-הַיַּעַר -
וְהַתְּפִלָּה אֲבִי: מֵאִיִן לִי הַיִּדְיָעָה לְנַהֵל כֵּן יִפְהַ סִפְרֵי הַחֲשֻׁבֹן!

אֲבִי, זַע"ל, הִיָּה בְּבִיתֵנוּ יוֹדְמִיִּים, וְנִסְעָה. וְאֲנִי נִשְׁאֲרָתִי
גִּלְמֹד - עִם אֲכֹרֵי הַכֶּפֶר וְעִם עֲצֵי הַיַּעַר. אוֹתָם יָמִים חֲשַׁבְתִּי עַל
בִּיקוּר קוֹדֶם שְׁאֲבִי בִיקוּרֵי, כְּעוֹדֵי יוֹשֵׁב בּוֹיִסְקִימָנָה; בְּבֵית הַחוֹנֵי,
זַע"ל; הוּא הֵבִיָּא אֶז בְּגֹד לֶכֶן בְּשִׁבִּיל הַרְשִׁילָה בְּנֵי הַנַּחֲמֹד, אֲשֶׁר אֶז
הַחֵל אֶךְ לְהַצִּיֵּג רִגְלֵיוֹ עַל הָאָרֶץ, וְהָיָה לוֹ חֵן-כֵּן-מֶלֶךְ. אֶז אָמַר לִי
אֲבִי, זַע"ל, לְהִזְהָר בְּעִרְלִים שְׁבִטְבִּיבָה; שֶׁאֵךְ אִם אֲגִלָּה שְׁפִלּוֹנִי עֵרֶל
בְּנֵב דִּבְרַת זֶךְ הַיַּעַר - אֵל נִבְיָאָהוּ לְעִרְכָּאוֹת שְׁלֵהֶם, אֲלֵא אֲתַפְשֶׁר עִמּוֹ;
אֵל אֲתַנְהֵג עִמָּם בְּמִידַת הַדִּין אֲלֵא בְּמִידַת הַרְחֻמִּים. אֶז אֵךְ מְזַכְרָתִי
כִּי פַעַם אַחַת בָּא אִיכָר עֵרֶל בַּחֲצִי-הַלַּיְלָה, וְהוֹדִיעֵנִי כִּי הַגִּבּוֹר
וְהַגּוֹלָן הַקּוֹדֵעַ בְּמַעֲלָלָיו בְּכָל הַסְּבִיבָה הַגִּבּוֹר בְּלִילָה הַזֶּה אֶת גִּזַּע הַפֶּץ
הַגְּדוֹל וְהָעֵב. ה' חַיִּים-יִצְחָק חֲשַׁשׁ לִילָךְ לְבֵית הַגִּבּוֹרִים וְהַשּׁוֹדְדִים;
אֵךְ אֲנִי עוֹדֵרְחִיו. חֲבֵרָנוּ אֶת הָאֲקֵדָחִים שֶׁהָיוּ עִמָּנוּ וְהִלְכָנוּ לְבֵית
הַגּוֹלָן. מוֹבֵן שֶׁמֶצְאוּ אֶת גִּזַּע הַפֶּץ, וְשִׁילָם לָנוּ חֲמֹרֹתָהּ. מֵאֶז
הִפְכָנוּ לְהִיּוֹת יוֹדִידִים, וְהָיָה מִמִּבְקָרֵי בֵיתֵנוּ. וְעוֹד מְאֹרְעוֹת מֵעֵין
אֵלָה - עִם גִּזְלָנִים וְשׁוֹדְדִים וְשִׁיכּוֹרִים עֵרִלִים.

וְעוֹד מַחֲיִינוּ בִיעַר. יִרְאֵנוּ מֵאֶד-מֵאֶד אֶת הַגְּבִיר ה' חַיִּים
לִיפְשִׁיץ. חֲשַׁשְׁנוּ לְפָרִנְסָתֵנוּ, וְגַם הִעֲרִכָנוּ אוֹתוֹ עַל גְּבִירָתוֹ וְעַל
יָחוּסוּ וְעַל לְמִדּוֹתָיו. יוֹם אֶחָד קֶצְצָנוּ עֲצִים שְׁלֵא הוֹתִירוּ לְקַצִּיצָה -
וְאֶז הוֹדִיעֵנוּ בְּמִבְרָק כִּי בּוֹא-יִבְרָא ה' חַיִּים לְבַקְרָנוּ. מֵה נַעֲשֶׂה לְכָל
יָדוּעַ לְבַעַל הַיַּעַר כִּי בְרַחֲנוּ מֵעֲצֵיוֹ שְׁלֵא כִּהְלַכְהוּ אֲכֵן גַּם נַעֲשֶׂה לָנוּ.
שׁוֹחֲפִי בְּאוֹתוֹ עֲנִין הִיָּה שְׁכֵנִי ה' חַיִּים-יִצְחָק גְּרִינְבֵּרְג. אֲמַרְנוּ
וְעִשִּׂינוּ: הַמִּתְנוּ לְבִבִּיר בַּחֲתֻמַּת הַרְכֵּבָה, וְאֲמַרְנוּ לוֹ כִּי לֹא עֲלֵתָה
כִּידֵינוּ לְשִׁכּוֹר עֲגִלָּה עוֹבֵר לְבֹדָאוּ, אֲלֵא נִיגַשׁ הָעִירָה, לוֹוֹלוֹצֶלֶבֶק,
וְנִשְׁכַּר עֲגִלָּה. הַשְׁעוֹת תַּעֲבֹרְנָה, יֵהָא עֲרֵב - וְה' חַיִּים לֹא יִרְאָה

בהושך את שערללנו לעצים. וכך היה. אך חששנו, כי עם שחר, בצאתו, ישובים במעללנו. מה עשה הקדוש-כבוד-הוא? כחצי הלילה עוררנו ר' חיים-יצחק בצהלה: הנה שלב דב ביסה את עין הארץ; ואיש לא ישוב בעצים או בחסדנים...

בעת שבתנו ביער - חלטה אשתי רחל-לאה, זצ"ל, במחלת סיפוס, רחמנא-לצלן. המחלה נמשכה שבועות מספר. פעמים מספר בשבוע בא רופא לבקרה. הרופא הוא דוקטור כהן מליפנא, שעשרה אחים היו לו, כולם רופאים; אחד מאחיו הרופאים ישב בלומז"א. לפניו התישב אחי מנדל, לרגל עמדו לצבא. הבאת הרופא לביתנו עלתה בכל פעם עשרים-וחמשה רובל. יום-יום הייתי מתישב בפני הרופא ומודיעו את מצב אשתי החולה. פעם סיפרתי לרופא כי הגעתי מביתו ביער לביתו שבלפנא בהליכה ברגל. הרופא כעס עלי וגער בי, ואמר שסופי להצטער על שאינני חס על רגלי. והוא צדק: היום - רגלי כואבות...

בימי מחלת אשתי - באה אמה, היא חותנת מרת שרה-רבקה, לבקדנו. אז כבר הוטב לאשתי, ובעת ביקור הרופא ושאלתו אותה להגשמה, השיבה: אני בריאה כמו טוס... והיתה למשל בפי משפחתנו: "יעסעם זדאדא דאק קאן..." לאחר שבועות מספר של עזר וסעד לנו - שבה חותנת לביתה שבעה-רצון מבתה וממני ומשני ילדינו, הרשילה ואלעזר.

אשתי הלכה והבריאה מאד. הדתה ואחר ששלמו ימי עיבורה חשעה-חודשים - ילדה שלא בצער את בני השוכב זאב-נחום, שיחיה לאורך ימים טובים, ואזכה לשמוע ממנו כי נעשה בעל-תשובה ועשיר גדול כי גם בו נמצאו דברים טובים.

בני זאב-נחום נולד ביום כ"ג בחמוז תרנ"ב, בהוטה-קעמקא. בברית - היה שוין ושמחה, כל ידידי מהסביבה באו

לקחת חבל בשמחתנו. אני זוכר כי גם הרב מסקמפה היה וגם ידידי וחביבי ר' אברהם-הרש, זצ"ל, שו"ב של סקמפה. ושתינו לרויה, כולנו שיכורים היינו. הסנדק - הייתי אנכי עצמי. הרבה הוכן לברית. גם אנו וגם שכנו, בית ר' חיים-יצחק, עזרו והכינו - הוא, אשתו ובתו. לאחר הברית הלכנו לטייל ביער, וצחקנו הרבה. זכורני תלול שעשיתי אנכי: נפלתי לארץ, עשיתי עצמי מת, וצויתי את הרב, זצ"ל, להספידני... הרב הספידני, בכה - וכל אותה עת עישן גם מקרתו. בגלל העישון סרבתי לשלם לו דמי-הספד, כי כן לא ייעשה... כך נתוסף עוד בן למשפחתנו. לאחר הברית, כאשר באתי לרשום את הרך-הנימול בקהילה, הודעתי ששמו הוא זאב-נחום. אך הפקיד סרב ורשמו בשם נכרי: ולאדיסלב-נחום, וכך הוא רשום בתעודת הלידה שלו. אך שובב היה זאב-נחום בני. עד היום היו לי ממנו תרפות גדולות, כי אם באתי לכתוב תולדות ימי-חיי - לא יספיק לי הנייר והכח לשוב ולעורר את הזכרונות אודותיו. ולעת-עתה - טובה השתיקה.

מלאו חמש שנים לימי שבתי ביער סקמפה. היו אלה שנים שלא חסר לי דבר פרט לחברותא. בודד הייתי וגלמוד, ורק שני ידידים היו לי, שכני ר' חיים-יצחק גרינברג והשוחר של סקמפה ר' אברהם-צבי גולדברג. אך בטרם אכלה דברי על סקמפה - עוד עמי דברים מעטים.

היה זה באחד מימי ראשון בשבוע, יום אדרס. הלכתי בשביל המוביל מסקמפה לביתי שביער. הרשלה בני בכורי עמד ליד הבית, וגם כמה מחבריו הערלים הקטנים. והנה שומע אני את בני-בכורי, היקר והנחמד, קורא לבני-הערלים: "אבי הולך מהכנסיה... אבי הולך מהטומאה...". עוד יניק היה אז הרשילה ולא הבדיל עדיין בין יהודי לגוי. אז ראיתי כי אסור לי להאריך שבתי עוד ביער...

זאת ועוד: הגלגל נחהפך. מצבו של בעל היער הגביר ר' חיים ליפשיץ, זצ"ל, החל מתמוסס. יום אחד נתעורר בי חשק לראות את אבי ואת אמי בסוסנוביץ, ונסעתי שמה לימי הסוכות של 'תרנ"א. ספרתי לאבי שר' חיים ליפשיץ בא פעמים מספר ליער ומצוה עלי לערוב לו על שטרות בסכומים גדולים, כעשרת-אלפים רובל. שאלני אבי: האם ראית לאחר-מכן את השטרות? השיבותי בשלילה, אמר אבי: דע כי יהיה באנקראט... וכך, כמדומני, היה. ר' חיים ירד מנכסיו, מכר יתרת הוננו - ונפטר לעולמו עני. תנצב"ה.

אותם ימים כאשר נסעתי לחוג את חג הסוכות עם הנרי בסוסנוביץ, בשנת 'תרנ"א - לקחתי עמי אף את ילד-שעשועי הירשלה שהיה אז כבן שלוש שנים. באחת מן התחנות - עזבתיו לרגעים מעטים בהשגחת אחד ממכרי שנסע ללודז'. כשחזרתי - אתרתי את המסע, והיה זה כמדומני בתחנת הרכבת שבסקרנביץ. עוד הספקתי לצעוק "אבוא ללודז' אחריכם" - והמסע נסע. כן היה. נסעתי במסע שלאחר-מכן והגעתי ללודז' לאחר חצות לילה. מה אעשה ואיה אבקש את בני האובד? הקדוש-ברוך-הוא זימן לי איש טוב שהלך עמי בבתי-מלון רבים - עד שמצאתי את בני, והוא בוכה... היו לו מנעלים חדשים ברגליו, הוא חלצם, זרקם אלי, ואמר: "כן לא יעשה אב, להניח לבנו לנסוע עם איש נכרי למקום נכרי..." עם שחר - נסעתי. בקרנו בבית חותני באנדז' יוב ונסענו לסוסנוביץ. שמתו לקראתנו עד מאד, איך לשער - ובפרט שמתו עם הבחור הנחמד הרשילה, שכבר בשחר - סל - ילדותו ניכר כעילוי וטוב-רואי. היינו שם במשך ימי חג הסוכות. בשמחת-תורה קניתי בשביל אבי, זצ"ל, חתך תורה. ואז שמעתי בבית-החסידים כי יש לו לר' הנדל פראמער בן שדאוי להיות עילוי גדול. הלכתי לראותו ולתהות על קנקנו. והיה מופלא, אף סופו העיד על תחילתו - הוא הגאון האדיר תפארת-ישראל, אביר -

אחותי אדל (בנדין)

הרועים, פוסק - הדור, מזה"ר אריה-צבי פראמער, שליט"א, מחבר הספר הבהיר "שיח-השדה", אבדק"ק קאז'יבלוב, זבירצ'ה וסוסנו-ביץ, ועתה הוא ראש-הישיבה הקדושה בלובלין.

בשובי לביתי - כבר ראיתי עסקי ר' היים ליפשיץ אינם טובים. לא מצאתי מנוחה עוד. נסעתי מפעם לפעם לסוסנוביץ ולבנדין, כשבכיסוי אלף רובל לערך, לבקש עסקים. הציעו לי קניית חנות לדברי זכוכית, מידי שלמה וינר בסוסנוביץ. תיורף בענין זה גיסי ר' איציק גולד, ז"ל, מבנדין. אך אבי, ז"ל, לא נתנני לקנות עסק זה, באמרו כי איש מהיר ומבוהל אני, אקפוץ על השולתנות, ואשבור כל הזכוכיות. לא קניתי. את העסק קנתה אחותי שרה-לאה עם בעלה ר' ישראל ארליך, בן דודי ר' ראובן זצ"ל, בשותפות עם אחיו ר' מנדל, ז"ל, מפיאסקעס, ועשר חיל. אז הציעה לי אחותי אדל, שהיתה לה חנות לנעלים בבנדין, מתוצרת חברת יזרעאלסקי מקילץ - כי אפתח אף אני חנות נעליים בזבירצ'ה. נסעתי לזבירצ'ה, שכרתי חנות מיד ר' אפרים ויינרב, ז"ל.

חזרתי הביתה, למזל ולהצלחה. עוד שוחחתי עם ר' שמחה יזרעאלסקי - והעסק בידי. אז ספרתי לבני-ביתי אודות עסק הנעלים, והשמחה גדולה היתה. בפרט שמחה אשתי, שראתה חזרת לזבירצ'ה העיר, אל חברותיה מקדם, כאשר היחה בבחוליה בית אביה. החילונו מעט-מעט למכור את חפצנו, ולהתכוון לעזוב את היער שהיה בעיני כגן ה' אשר בתוך העדן. גם הנערה המשרתת, סעפא, אמרנו לעזוב, אך היא התחננה ואף הוריה בקשו - והסכמנו לקחת עמנו. ארזנו את חפצינו, שכרנו עגלה - ונעזוב את יער הווא-סקעמסקא. בדרך עוד הספקנו להשתתף בשמחת כלולו-תיה של גיסי בריינדל עם גיסי ר' שלמה גיסלר, בן הרב הגאון

ר' אברהם-מאיר גיטלר, אבדק"ק סוסנוביץ (ואולי היה זה
בחתונת רויזה מקוטצא).

קבענו דירתנו בזבירצ'ה החביבה.

* *

*

היה זה בסוף שנת תרנ"ב. באתי לגור לזבירצ'ה.

חרש-העצים עבר פרצוס הביא לי שני ארונות גדולים בשביל הסחורה, גם תיבות הנועליים הגיעו מבית-החרושת של שמחה יזרעא-לסקי מקילץ - וממחרת היום, ואני סוחר-מנועלים סיסון בזבירצ'ה. וחנותי היא ברחוב הרועש מרשלקובסקי, בביתו של ר' אפרים ויינרב. מסחרי החל מתפתח בטוב, גם הייתי איש נכבד בעיר. החדשים הראשונים עברו כהלכה, הרוחתי. עד שקינא בי איש אחד מז'רנובצא ושמו פייבלה זילברברג, איש קל. הוא שכר דירה בשוק-הישן, מקום מרכזי אז בזבירצ'ה - והוא קלקל כל העסק. ובכל-זאת - עוד הספיק המסחר לי ולמחיייתי.

אותם ימים אירע מעשה נורא עם בני הבכור והנחמד הרשילה. וכך היה: בבואי מהיער הבאתי עמי גם את האקדח שלי, ושקי ביער. בזבירצ'ה טמנתי את האקדח תחת הכרים שעל מיסתי. והנה ביום הששי, ערב שבת-קודש, ואני יושב במנוחה בחדר-הזיעה שבבית-המרחץ - נכנס אהרנדל פאקער זילברברג וצווח כדרכו: איטשע, אתה יושב כאן ומזיע - ובביתך מצאו רעוואלווער... לבשתי מהר את בגדי ורצתי הביתה. נתברר כי אכן - הרשילה הינניק מצא את האקדח, נטלו בידו, ישב על מפתח הבית - וכיוון את לוע-האקדח לכל עובר ושב ברחוב. לתומו עבר אז קציץ-העיר, אץ אל הילד, הנציא מידו את האקדח - ועמד לעשות מזה "עסק"... ברוב שידול ועשרה רובל לכיסו של הקציץ - נמחק העניין...

כל השנה הראשונה שגרתי בגבירצ'ה - הלכו עסקי כהלכה, היתה לי פרנסה בריווח, על אף פייבלה זילברברג ועל חמתם של הסנדלרים בעיר. כי אכן, הסנדלרים לא הניחו לי ולעסקי. עד

בואי לזבירצ'ה לא היתה בעיר חנות לנעלים מזכנות: כל שנחוצות לו נעליים היה פונה לסנדלר, והסנדלר היה מכין את הנעלים לאחר ימים או שבועות. עם פתיחת חנותי בזבירצ'ה יכול היה כל אדם לקנות נעליים מן-המוכז. הסנדלרים לא הניחו לי: רדפוני בכל-מה שיכלו, וגבבו בלילה את השלט שעל חנותי, סינפו את הפתח בסנופת, קלקלו. אך מאוס לא עלתה בידם. הקונים באו-וקנו.

חנותי היתה סמוכה לבית-הכנסת ובית-המדרש. כל באיהם ידידי היו. הרבה מכספי הייתי מלווה למיודעי וגומל-חסדים. הלווים היו אנשי אמונה, אך בכל-זאת ירד הרבה מכספי לסמיון...

חייתי בזבירצ'ה חיי נחת. שלושה בנים מחמדי-עין היו לנו: צבי-דוד, אלעזר וזאב-נחום, שיחיו לאורך ימים - טובים, אמן. ואז, ביום ט"ו בסיון שנת תרצ"ד כרעה אשהי ללדת, ואחרי תבלי-לידה רבים - ילדה בת. קראנו שמה דהזל, עד מאה ועשרים שנה; על-שם אמו של חותני ר' ראובן, זצ"ל. המילדת היחה נכרית, כינקובסקה. לשמחתי לא היה קץ, כי דמיתי שלא יהיו לי נקבות. השמחה גדולה היחה, עד שרצתי בשעה ארבע לאחר תצות-לילה אל תחת-הרכבת, כדי למצוא את מישהו הנוסע לסוסנוביץ, על-מנת לבשר את הורי.

אותו לילה, ט"ו בסיון תרצ"ד - נערכו נשואין של האדמו"ר מסוכטשוב שליט"א עם בתו של החסיד כנש"ק ה' מוסל זצ"ל מהעיר זונסקא-וולה, נכד בעל "החורשי-הרי"ם". לרגל הולדת בתי לא היה בידי לנסוע לשמחת בית האדמו"ר. אותו יום בשובי מתחנת-הרכבת, ראיתי ברחוב עומד גוי ערל ולפניו פרושים חפצים שונים: סלית, תפילין, שטריימל. הבנתי כי החפצים שבידי הנכרי בנובים הם, ואולי מירי חסיד שנסע היום לסוכטשוב. נגשתי לנכרי, עמדתי עמו על המקח, ואמרתי לו כי יבוא עמי לביתי ואפרע לו את דמי -

הקניה. הנכרי הלך עמי. אך אני הובלתי לבית איטשע קורלאנד,
ז"ל, שם גר שוטר אחד. הערל המתיץ ואנכי הזעקתי את השוטר,
שנטל מיד הגנב את החפצים הקדושים - ואותו כלא. כתבתי את
הדברים לסוכטשוב, ולאחר ימים מספר בא לזבירצ'ה ר' מנדל-פישל
מבנדין, הוא בעל הגניבה-והאבידה. הלכתי עמו לבית - השוטר.
ר' מנדל-פישל גילה סימנים, וקיבל את שלו. כך נתגלגלו הדברים,
שבזכות שבתי בבית, עם הולדת כתי דרייזל - ניצלו חפציו הקדושים
של אותו חסיד.

בו בפרק השתוללה בערים שבסביבותנו, ובפולין כולה -
מגפה איומה, רחמנא-לצבן. קשה היתה המגפה בבנדין, שעשתה שם
סמות. מאות אנשים מתו יום-יום, ואין קובר. ביות מונחות היו
בעיר, בשווקים וברחובות - ואם על בן רוסשה. ברחובות הוצחו
תנורים לחמום; נוסדו בתי-חסד, בתי-מרפא; חילקו חרופות ומשקה
חם, תה; כן עשו היהודים, כן גם עשו הערלים. גם נציגי הממשלה
עשו את שלהם: בכל תחנת-מסע הקימו חדר מיוחד, ושם מקטרת -
לעשן ולטהר כל בא לעיר, האיש ובגדיו וחפציו. סימני המגפה
ידועים היו: שלשול, הקאה, התקוצויות (קרעמפן) - וכל אלה במשך
שחים-עשרה שעות - והחולה איננו עוד בין החיים. כל עיר שמרה
על תושביה, לא התירה לתושבי העיר הנבועה לבוא ברחובותיה. גם
זבירצ'ה פעלו ועשו את הנחוץ. גם אני הייתי פעיל באחת
המשמרות.

היה זה בקיץ של שנת תרנ"ד, חדשי תמוז ואב הקשים. המגפה
השתוללה אז בבנדין הסמוכה לזבירצ'ה. אותו יום, יום הראשון
בשבוע, כ"ג במנחם-אב תרנ"ד, עמדתי עם אשתי הצדקת בחלון ביתנו
והסתכלנו החוצה. אמרה אשתי לי: ראה, אנו הולכים לישון -
ונבית-המדרש רובצים יהודים על הספסלים הקשים, על קרשי-עץ,

במה נזכר להושיעם...? בעוד עומדים אנו בחלון ומסתכלים, והנה עוברת כדחוב מרשלקובסקי להקת אנשים ערלים, מובילים קבוצת אנשים עבדים. אמרו: יוצאי בנדיץ הנבועה הם, ונמצאו טובים בחוצות ובירצ'ה - ויש להחזירם לעירם המנוגעת...

בין המובלים להחזרה לסכנת המחלה בבנדיץ ראיתי גם בתוך הקהל את האשה הנעלה מאד חוה'לה, אשתו של שאר-כשרי הגביר היקר ר' ישעיה-הנדל ארליך, ז"ל, וששת בניה ובנותיה, וגם משרתת ערלית. והיה כי יחס לבבי, יצאתי מביתי ונכנסתי בדברים עם הערלים המובילים את היהודים. הללו ספרו לי כי מצאו את היהודים נחבאים בביתו של ר' חיים קרימולובסקי. חיים קרימולובסקי זה היה אחיה של חוה'לה ארליך, אשתו של ר' ישעיה-הנדל, ז"ל. לא אזכור באיזה אופן ואיך הצלתי את היהודים מתחת שבט הערלים, שהובילום כבהמות ממש, בעזרת מקלות ושוטים. את חוה'לה ובני-ביתה, שמרנה נפשות, הבאתי לביתי, בן שני החדרים והמטבח. אשתה מרה. לספל בהם, הכינה למענם ארוחת-צהרים, ותחינה הנפשות הללו. לאחר ארוחת-הצהרים - יצאו את ביתנו ונתפזרו בעיר, כי לא חששו עוד מחמת המציק של הערלים.

אותה שעה הלכתי לבית-המדרש לתפילת מנחה, ולמקום המיועד לעזר ולסעד לנצרכים. בשובי לביתי, והנה אשתי עומדת בחלון, ואומרת לי בשמחה: ... דע לך כי יש לי מעט שלשול... מה אומר? חשן בעדי אורי. רצתי תיכף למקום המיועד, אנשים שבו עמי הביתה להיות לי לעזר - וכבר מצאתי את אשתי מקיאה. אני והאנשים אשר עמי עשינו כל שביכלתנו לעזור - נקיון, תרופות. כל הלילה היינו עדים; הרופא לוי, המומחה שבכל הסביבה, הביא תרופות - והכל היה ללא הועיל - -

בשעה הסלישות לכבוד בוקר - באו ההתכוננות (קרעמפי).
אף באן עשינו כל הנשיין לפי צעת הרופא. לפנות בוקר קראתנו
אשתי לכטחה, ואמרה: ראה, איטשע - ענה הוסב לי מעט... בשעה
המש או שש בבוקר - נודע הדבר ברחוב, ונודע גם לשוטר -
הממשלה. אל ביתי בא השוטר ויניק. כאשר דאתהו אשתי - התחללה
ולא דברה מני אז מאומה.

בשעה השמינית - השיבה נחשה למקום המגור בלחה, שהורה

ונקיה - -

היה זה ביום השני, פרשת ראה, כ"ה במנחם-אב שנת תרנ"ד.
בן משה אשתי החביבה יותר בגופי, היקרה והמפוארה מאד-מאד
בכל זבירצ'ה, ותחום כל העיר. חלון הבית היה פתוח - דלגתי
דרך החלון החוצה, כשאני קורא בקול את הפסוק (מיכה ז, ט):
"זעף ה' אשא -" וכמעט יצאתי אז מדעתי מרוב צער ויגון. אנשים
הובילוני לבית ידידי השכן הטוב ר' אברהם בורנשטיין, שליט"א
והנחיתוני על המרפדה שלו. את אשר נהיה אתי אז לא אדע.
אנשים שמרו עלי לבל אקפוץ שנית מבעד לחלון מרוב צרה. בעבור
שעות מספר - שבה אלי דעתי. ראיתי כי פיננו את בית המדרש
משולחנותיו, ספסליו וספרייו - ועשוהו בית-תעלה (בית-חולים).
שם המחוץ של בניין בא לזבירצ'ה, חתם את דירתי, וגם את גודת
המתה. אותנו, כלומר אותי ואת בני ואת המשרת - לקחו לבית
המדרש, שם פיננו לנו מקום, העמידו כסה לי ומטה לארבעת ילדי -
שהקטנה בהם, דרייזל, היתה אז בת שני חדשים. ושם שהינו עד
למחרת היום. בלילה הגיע לזבירצ'ה אחיה היקר באום ר' מרדכי-
נח זרימפף, הנקרא ר' מוטל זרומפף, ונטל עמו שנים מבני,
אלעזר וזאב-נחום-וולדויש לבית חותני, זצ"ל, ליצר ויסקישנא;
ואת דרייזל, הילדה הקטנה, היניקו נשים צדקניות שבדור.

ביום השלישי, כ"ד בשנחט-אב, נערכה ההלוויה. בשעה החמישית
בבוקר הייתה ההלוויה, והובילה לקבורה לקבורה שבקרימולוב הסמוכה
לזבירצ'ה, כדי באותם הימים זעירה הייתה זבירצ'ה מקרימולוב,
ולבקר היחשב, ומתי זבירצ'ה נקברו בבית-מועד-לכל-חי שבקרימולוב.
בזבירצ'ה נשארתי אך עם הרשילה, כגי בכורי. אנשים טובים
כלכלונו כל ימי השבעה. במשך הזמן נטלו נציגי השלטון את כל
החפצים שבבית, ושרפום באש. לא הותרו כמעט ולא כלום. את
הדירה ומעט החפצים טיהרו בנוזל-תבערה שריח חריף לו. הנה חומש
דברים שלי, שהיה מונח אז על השולחן, פתוח בפרשת ראה - עדיין
מוציא היום את הריח החריף, אף שעברו מאז שלושים שנה ויותר...
ובכן, הרשלה היה עמי בזבירצ'ה, - אלעזר הובא לביתה של פסה
גולד, אחות לאה אשתי, אשת ר' איציק גולד. הם העניקו לו מטבחם,
בדירתם שבבנדין. כאן עמי לספר מעשה שהיה בבית איציק גולד
באותם הימים: איציק גולד היה גבר אלים, לא פחד ולא חשש מאיש.
אכל וסבא, וגבורה רבה בלבבו. לילה אחד, כאשר חפץ להצית לו
סיגרית, נכנס לחדר בו ישן אלעזר בבי היחום, שחלה אז בדלקת-
הראות, והנה רואה הוא: אם הילד, זו לאה המתה - עומדת ומנענעת
את הערישה של אלעזר, בנה החולה... איציק גולד נבעת. נסה
שנית להכנס לחדר, אך שוב ראה אותו מראה - לאה המתה הפכה את
פניה אליו, ושחקה - ונעלמה. ר' איציק זה אמר לי לא פעם שמראה
זה יזכור כל ימי חייו, עד אשר יצחו חרסים על עיניו. - בגי
זאב-נחום, הוא וולוז'ש, היה בבית חתני, זקנו, באנז'יב. -
בתי הקטנה דרזל נלקחה תחילה לבית דוד פכטר, עני מעניי הכפר
אגרוז'יניץ, שאשתו הייתה מיניקת. בבית זה שהתה כשנה, ולאחר
מכן הועברה לבית בריינדל אחות אשתי רחל-לאה, אשתו של גיסי
ר' שלמה גיטלר, ז"ל, שהתגוררו בסוף ימיהם בנירנברג שבגרמניה.
שם חלתה, גם שברה רגל ושכבה בבית חולים בלודז'.

כך חיו בני היתומים כמשך ארבע-חמש שנים, עד אשר
שבתי ובניתי קץ לי בזבירצ'ה, ואז שבו מנדודיהם אל קנט, אל
תחת יד אמם תורגתם, אשתי הטובה גיסלה, בת ר' יששכר-רב גיסלר
- טוב לבה הרב עמד לה להיות טובה לילדיה ולכל בני היתומים.

על מצבת קבורתה של אשתי המתה, זצ"ל, חרותים דברים
שכתב אביה, זצ"ל (תמונה מאשתי המתה - לא נותרה ביד; אך
מצויה ביד דרזל בתי תמונת מצבת-קבורתה, שנעשתה בהשתדלות
וולוויש בננו, בבואו בשנת תרפ"ג/1923, מארצות-הברית של
אמריקה). ואלה מהדברים החרותים על המצבה:

דום פה, הלך,

כמעט קט,

ראה דמעותי,

פה נקבר שושני

זה קבר העדינה, רעיתי

רוח נדיבה, נפש יקרה -

חכמת לב, אשה מאושרה,

לשם שבו, נזר ועטרה,

אשה אחת מאלף נבחרה,

הר ה' עלתה בסערה.

ועוד נאמר בזכותה:

בסתר עליון היא נסתרה,

תשכון תנוח בכבוד ותפארה,

ראית בנועם עוטה אורה,

אור - כצאת השמש בגבורה,

ובזוהר הרקיע תופיע נהרה,

בצאת נפשה נקיה וברה,

נשמתה בצרור החיים צרורה

ככ"ה אב נפטרה

וב-כו אב נקברה

שנת תרנ"ד.

נותרתי בודד עם בני-בכורי צבי-דוד, הוא הרשילה. גרנו באותה דירה בזבירצ'ה. כלי-בית כמעט ולא נותרו לי, כי הכל שרפו בהשמרם מן המגפה. אף קירות הבית עדיין נתנו ריח חריף מנוזל-השריפה. געגועים נוראים היו פוקדים אותי, נתיראתי לישון יחידי באותה דירה מטילת-אימים. בקשתי איש ושמו רוזנברג שישן בבית עמנו, עמי ועם בני-בכורי. כאן הכינתי למעננו ארוחות בוקר וערב, ואת ארוחת-הצהרים היה מביא לביתי ליילל אופנהיים, שהיחה לו מסעדה לא הרחק ממנו.

באותו פרק זמן נעדר האדמו"ר הקדוש תפארת-ישראל, מרן ר' זאב-וולף מסטריקוב, זצוק"ל. לחסידיו היה בית-תפילה בזבירצ'ה. ולאחר פטירתו - חפצתי לעשות את חסידיו לחסידים סוכאטשוב. וכך עשיתי. העמדתי להם חנם-אין-כסף הדירה, למען יחא לי ענין לענות בו, כי אני ישבתי כל היום מבלי לראות קונה. החנות שהיחה סמוכה לדירתי, אף היא נדפה ריח חריף של נוזל-האש, וכל עובר ושב היה אומר שאין לבוא לחנות זו "כי כאן היחה המגפה...". כה ישבתי בחנותי כל היום - בוכה מאין הפוגות אחרי אשתי האהובה והחביבה, בפני כל מכריה. לא אחת רצתי לבית-הקברות בלילה, השתטחתי על קברה בבכיות עד אין חקר.

שנים מידידי היקרים, שחיו אז בזבירצ'ה, ראו את צרות
 לבבי: הלוא המה האיש הדגול מרבבה החסיד והנחמד ר' אליעזר-
 ליפמן בורנשטיין, אחיו של דודי גאון-ישראל אבדק"ק ביאלא-
 גדולה, אביו של מרן בעל "אבני-נזר", ובנו תביבו החסיד המפואר,
 הסוב והמיטיב ר' מנחם-נחום (מנדל) בורנשטיין. המה ראו את
 צרותי ואת קשיי טלטולי-דגברא שפקדוני, שלא נחתי רגע מבכיות
 תמרורים. ר' ליפמן הדגול כתב לחותני והסביר לו כי אין לפניו
 אלא לתת לי את בתו רויזה, אחות אשתי ז"ל. לפנייתו לא באה
 תשובה.

אותם ימים באה עלי צרה נוספת. גנבים כלילה באו אל
 חנותי וגנבו רובי סחורתי. המה השאירו אך מנעלים מועטים,
 שאינם תואמים. נשארתי בעירום ובחוסר-כל, כתורן על ראש ההר.
 שני ידידי באו אלי, נטלו ממני את הרשילה בני-בכורי, ושלחוהו
 לחיק אבי ואמי, זצ"ל, לסוסנוביץ - ואני סגרתי את חנותי
 המדולדלת. ריק הייתי מכל.

שני ידידי פנו אלי במפגיע והסבירו לי כי עלי לעזוב
 את זבירצ'ה ולנסוע מעט לבנדין, אל בני משפחתי, אולי ירחן
 לי מעט, ויושב לנשמתי השבורה. המה טענו עמי כי די לי לישוב
 חמיד ולבכות כמעין המתגבר. כך עברו הימים מאז כ"ה בסיון
 שנת תרנ"ד ועד ח' בסכת תרנ"ה. שני ידידי, ר' ליפמן זר' מנדל,
 נטלוני אותו יום חמישי תחת זרועותי, הובילוני לתחנת-המסע.
 נסעתי לבנדין.

*

*

*

ח

בנדין. לפני בשעתיים יצאתי מזבירצ'ה, לכאן הגעתי -
וכבר לילה. חושך בכל. אני מסתרך בדרכי מתחנת-המסע אל ביתו
של אחי מנדל, שגר אז בשוק הישן, בביתו של משה פעלסער.
הגעתי לבית. אני עולה במדרגות החשוכות, מגשש לכל אפול.
גם קול צעדים של אדם יורד במדרגות בחשכה נשמעות. אני שומע
את קול אחי: מי שמל ואני עונה: אני, איטשע אחיך, מזבירצ'ה.
והוא כבר מחזיק בידיו ואומר: איטשע, טוב שבאת עכשיו. זה עתה
תפצתי לכתוב אליך שתבוא תיכף ומיד...

נכנסתי לביתו. אני יושב מול מנדל אחי, ושומע אותו
מדבר. מיד - מציע הוא לפני שידוך עם אשה גרושה מאישה, בת
טובים, יש לה מסחר בדגים-מלוחים... הכלל: מאושר אהיה אם
אעשה זאת... חרוץ הוא אחי מנדל. השעה אמנם מאוחרת של יום
חמישי, אור ליום הששי. אך מנדל אחי כבר קבע ראיון למחרת
היום, יום הששי ערב שבת-קודש, בחנותה של מרת מרגלית איילנברג
בת-דודי, החסיד המהולל ר' אברהם לייבוש ז"ל ביאלר. כזה נגמר
יום-הששי. לשבת-קודש נסעתי לסוסגוביץ, לבית אבותי היקרים.
כמשך השבת הודיעתני אמי ז"ל, כי הציעו לפני שידוך עבורי:
אשה עשירה מסקורז'יסק... והנה יצאה השבת. במוצאי-שבת-קודש
הגיע אחי מנדל נ"י בעגלה מיוחדת, רתומה לסוסים ולקחני בחזקת-
היד, אותי ואת אמי זצ"ל לבנדין.

היה זה מוצאי-שבת, תשעה בחודש סבת, לילה חשוך - והשלג
יורד ביד-רחבה. באנו לבנדין לבית אחותי אדל, תח"י, שגרה אז
במרתף, ומעליו היתה לה חנות המנעלים. זכורני, כאשר נכנסנו
שמה למרתף היתה שם נערה עבריה משרתת לפני אחותי אדל תח"י.

שאלה הנערה: עם מי יוצאים לדרך את אדוני? השיבה לה כי עם פלזניות. הנערה המשרתת הייתה מבגות-משפחתנו, וצעקה: הוי, עם זאת? עם זאת? הן היא משוגעת... ועלי אמרה אל אחותי: גברה, אני רואה כי אחיך הוא איש יפה, עליו עוד להיות... כבן עשרים ושבע שנים הייתי אז. אחותי נתנה קולה על הנערה, כי תידום: "בדברים כאלה אין לנערה להתערב. אף לא לגדולים... אם תוסיפי ותדברי - אכה אותך אפיס...". שתקה הנערה ולא הוסיפה לדבר...

מנדל אחי עשה את שלו. רץ אל האשה ואל אמה - המה היו ממשפחה מיוחסת, שמו היה ר' ברידור שלזינגר, תסיד נודע, חבירו של גאון-ישראל דודי מביאלא, אביו של האדמו"ר בעל "אבני-נזר". ואני ישבתי עם המסובין שנחאספו ובאו, לכבוד המלוה-מלכה. ואז פתח אחד מן המסובין ואמר: לשם מה לעשות "תנאים"? הן הוא אלמן והיא גרושה - לשם מה כל הטורח הזה? יש לעשות מיד חתונה, מיד חתונה...

הדיבר ניתק מפי. אנכי לא הכרתי את מרבית המסובין. איש מבני - משפחתי לא ריכר. ואנכי הקסן לא הרהבתי עוז בנפשי למנוע את הנעשה - והולך. והמה שלחו תיכף אחר השמש, והביאו מוסות-חופה. ואני - לא מצאתי די מרץ לאמר: לא! לא! אף שהאשה לא מצאה חן בעיני אף אחד-מיני-אלף. ואחי מנדל לוחץ ולוחץ, ואומר בקולו: "כלו מעשיכם!"

... והנה חופה עומדת באמצע החדר. הלבישו אותי קיסל. מובילים אותי אל מתחם לחופה - ומחשבותי היו אז: מה לעשות? האם לברוח לבוש-קיסל ישר לתחנת-המסע המהיר, ההולך אותה שעת-לילה לעירי זבירצ'ה? ואין אתראה אחר-כך בין אנשים - וצעקה גדולה תהא בבנדין!... ואין איש אחי לגלות לו מחשבות לבבי, כי גם לאמי לא היה לי הכח לאמר כזאת. כי היתכן איש שיש לו

ארבעה ילדים; וכבר קבר אשה בלילה זצ"ל, יאמר שהאשה אינה מוצאה-חן בעיניו... והימים אז לא כימינו אלה, וביותר לי - איש חסיד מחסידי סוכאטשוב המובהקים, שנחשב ככל שדרות החסידיים לחסיד וירא-שמים, היאך יאמר שאשה אינה מוצאה חן בעיניו, שהיא נמוכה יותר-מדי, שהיא מדברת במהירות כלשון בנידין, ושכל תהלוכותיה כמעט בשגעון... הקיצור: לא עצרתי כח לגלות זאת בפני אדם. והנה החופה עומדת, ואחי מנדל דוחק וצועק: "כלו מעשיכם!" ומחשבותי אומרות לי: לך ברח! לך ברח! - ניצח חלק הבושה שבקרבי. מובילים אותי לחופה. ואני אומר את התיבות הידועות: "הרי את מקודשת לי... ואולי, כך חשבתי, "מגורשת לי...". והנה קול-צעקה: "מזל-טוב, מזל-טוב!" וכבר יושבים לשולחן, וכבר מחילים לאכול את הלחם הקלוקל שלהם, ממה שנשאר מסעודת-שבת העניה שלהם, וכדומני שבשלו גם תפוחי-אדמה במים משולקים. והנה סכינים ומזלגות ושאר-כליהם, שלא יכולתי להביט בהם. והדירה הסרוחה, והמאכלים, ואנשי הבית-אמה, אחותה, יודיה ודודותיה - כולם לא מצאו-חן בעיני, ולא יכולתי אף לדבר עמם.

לכל תכלה ראיתי קץ. גם ל"מלוה-מלכה" זו ראיתי קץ ותכלה. הלכנו הביחה, לבית מנדל אחי, וכאשר אך עזבנו ביתם-ועיני החלו זולגות דמעות בלי-הרף, כמעין-המתגבר. המה נחמו ונחמו אותי - ועיני זרמו דמעות, דמעות העשוקים. גם בביתו של אחי לא היה בי כח לאמר את אשר בלבבי, ואף כי גיסתי חיה'לה, אשתו של אחי מנדל נ"י, וגם אחותי אדל תח"י, אולי הבינו את אשר אתי, אבל כולם אמרו: אם מאת ה' היא, מה נענה אנחנו!... כולם שכבו לישון, ואני בוכה ובוכה מאין הפוגות -

ויהי בבוקר, והנה מחשבה חדשה ברעיוני. וכן עשיתי.

שלחתי לקרוא את האשה, קראתיה לחדר מיוחד שבבית אחי, וכה

דברתי אליה: שמעי-נא דברי; את כבר גרושה מאישר; גם אני
לא אדור עמך. כמו שהזקנים השמיים מן הארץ - כן רחוקה את ממני.
הא לך מאה דובל; בלך אל הדב; וכלי רעש בעיר אתן לך גט-
פסודין. מאה הרובל הם חלף המלוח-מלכה של אמש. והיא - בשמעה
דברים כאלה - החלה אף היא לבכות, עד שנחמרו רחמי על העניה
הזאת, ואמרתי: הבה אנסה, אולי ירחם ה' ותמצא חן בעיני.
החילוני לדבר: מה נעשה? האם נכון הדבר שהגיד לי אחי מנדל
שיש לך מסחר בדגים-מלוחים, כי מסחרי בזבירצ'ה עבר כבר וחלף
מן העולם. היא אמרה, כי מן הדגים-המלוחים נזבל לחיות בריח
... ובכך, אנסה. נסעתי לזבירצ'ה - ומהרס כל העיר, שנשאתי
אשה, זה אמר בכה וזה אמר בכה. ואני ידעתי צרות נפשי. ואז
באותו יום מהרתי לקרימולוב, לבית-הקברות, אל קבר רעייתי
העדינה - ובביתי דב בכי במשך שעות ארוכות -

החילותי לחשוב איך לבוא לבנדין, לנסות לחיות עם אשה
זו, אף שידעתי שלא יהיה מדגן זה קמח. באתי לבנדין. שברתי
דירה ברחוב ששלאצקי, הבאתי לדירה את החפצים שהבאתי מזבירצ'ה
- וכאן בדירה זו, בת חדר אחד, גרנו - האשה בשלה חבשילים לא
לפי רוחי ואורת-חיי, ועוד. אתנו גרה גם בתה של האשה, ילדה
בת שלוש או ארבע שנים, נחמדה מאד; לא אחת אמרתי לה, במשך
שני שבועות מגורנו יחדיו, את הפתגם הפולני: לאחד טובה האם,
ולמשנהו הבת... ואז חזרתי לחשוב איך להפטר מאשה זו, שאהבה
אותי בכל נפשה - אבל נפש לא היה לה... והמסחר, אהה - הנני
זוכר עוד, ונפשי תשתוחח עלי: עמדתי בשוק הישן בבנדין ולפני
חבית דגים-מלוחים, עמדתי בקור עטוף בכגד-חורף עשוי עור. אך
קאורה - גוברין - יהודאין לדור עמה לא יכולתי... אך מה
לעשות - הן היא אהבה אותי מאד-מאד. ואז עשיתי מעשה זה:

בבנדין גר אז דרופא יהודי, בליקסמן שמו. בליקסמן זה גדל על-ידי אבי-זקני ר' דוד רפופורט בזלושיץ. זקני שלחן למנדר תורת הרפואה בדרפוט. נזכרתי כי פעם, בשוחחי שמו, אמר לי שאת אצטריך פעם נסנו דבר - יחא בעזרי בכל-מה שיוכל. ואני באתי אליו במד-נפשי, בכיתי לפניו שיצילני. גם אשתו שמעה דברי, וספרתי להם הכל כאשר עם לבבי. חפצתי נסנו לא פחות ולא יותר, אלא שאני אתחל ואשלה לקראו, ברופא. והוא יבדקני - ויאמר כי אסור לי לדור עם אשה... והוא הבטיחני לעשות כן, יבוא וכן יצוה. וכך הוה. הוא בא וציוה עלי במפגיע שלא לדור עם אשתי. והוסיף; הדבר הוא בחזקת סכנת-נפשות!...

באתי לדור בבנדין בחודש שבט, ועתה כבר היה אחר פורים. החילדתי לדבר עם הסובבים אחי בדבר נסיעה לסוכטשוב, כדי לספר לאדמו"ר את דבר מחלתי, שהרופא מצוה שלא לדור עם אשתי, ושיחפול האדמו"ר על בריאותי...". הכיצדתי כל זאת, כי לא רציתי לעשות מעשה זה בלי הסכמת האדמו"ר, וצוק"ל, מסוכטשוב. נסעתי. בדרך - הגעתי לאנדז! ירב לבית חותני, אבי אשתי המתה רחל-לאה ע"ה; תמיד לבי מלא אהבה לאנשים הללו ולכל הנלוים אליהם, וגם המה אהבו אותי מאד-מאד. לנתי בבית זה, ואף שוחחתי הרבה עם חותני, נשמתו-עדן. בבוקר שלחוני ונסעתי לסוכטשוב. מגמת נסיעתי זו הייתה אך ורק להודיע צערי לאדמו"ר, וצוק"ל. אבל לא יכולתי בשום-אופן להכנס לקודש פנימה, ולדבר עם האדמו"ר, וצ"ל, דברים כאלה, ולצערר.

ישבתי בסוכטשוב כארבעה שבועות, משבועיים לפני פסח עד לאחר החג. בליל-הסדר הסיבותי ליד שולחנו של האדמו"ר, וצ"ל. על אותם ימים, פסח של שנת תרנ"ה, מסופר עלי בספר "אביר-הרועים" - זה ספר תולדות האדם הגדול, קורות ימי-חיי, קדושתו ומדרגתו בגד לות ונוראות, רבן של כל בני-הגולה,

רועה אבן ישראל, הגאון האלקי, אדמו"ר הקדוש סר-התורה זצ"ל
מסוכססוב, בעל הספר "גבלי-טל" ושי"ת "אבני-צור": זכה בסופר
בספר שהיבר הגאון ר' צבי-יהודה מאמלאק, זצ"ל, מקאליש:

"... קודם ספירת-העומר ציוה אותנו לילך ממעון-
קדשו לבית-המדרש הקטן, שהיה התדר השלישי מהיכל
הקדוש. ואני ר' איששע ערליך מזבירצ'ה נשארנו
בסוכה, אחורי-הדלת ממעון קדשו, וסגר את הדלת,
ולמד דוהר-הקודש קודם הספירה, ושמענו הרעש
וההתלהבות בלמוד, אשר כמעט שערות ראשינו עמדו
מפני הפחד - - -".

זיהי בליל - מוצאי - שבת-קודש, הרהבתי עוז בנפשי
וסיפרתי כל עקת-נפשי זאת אשר עבר עלי, ואשר לא אוכל לדור
עם האשה הזאת ומשפחתה מבנדין. וכבוד-קדושת אדמו"ר ידע כי
אביה של האשה, שמו ברודר שלזינגר, היה חסיד מפורסם, ואיש
גדול, רעו וחברו של דודי, אביו, הגאון-החסיד-והצדיק רבנו
זאב-נתום מביאלא-גדולה, זצוק"ל. ובכל-זאת, אחר שהעמיק בענין,
ענה ואמר: „גרש - וחברת ממך!" כן אמר, כמעט בכעס, ואנכי
הסיברתי: הן קשה עלי לעשות הדבר הזה, לתת לה גט-פטורין, הן
היא היתה כבר גרושה, ובעלה ברח ממנה לאמריקא - ועתה תהיה
גרשיים... גרושה פעמיים, ושמא לא תחפץ לקחת ממני גט. ענה
האדמו"ר ואמר כמו נביא ה': "בוא אליה אברך אחד, אשר יתפוך
לשאתה, ואז תבקש ותתחנן אליך שתתן לה גט... וכאשר תשימו-לב
לסוף המעשה - תראו כי כפי שאמר האדמו"ר זצוק"ל כן היה וכן
נתקיים: בא אברר אחר מפראשקא, וחפץ לשאתה, ומפני זה סברה
יקיבלה ללכת לדין-תורה עמי אל הרב מבנדין, ר' יששכר-דב
גרויברס, ז"ל; אך לא כל-כך בנקל, כי הדבר נמשך כשלוש שנים.

אך אספר הדיברות בדרך הדינאמית: כאשר שמעתי מפי האדמו"ר, וצוק"ל, את דבריך הטובים - צהבו וצהלו פני מרוב חדוה ושמחה.

בשמחה רבה רצתי ורקדתי עד ביתו של המשמש-בקרדש ר' אברהם-יצחק בומבס, וצ"ל. בביתו ישבו אז כארבעים איש, סעוד סעודת מלוג-מלכה. ברוב שמחה נשלתי אף אני ידי וברכתי לקראת הסעודה. אחד המסובין שאלני: ולשמחה מה זה עושה? טובן שלא הגדתי ענייני בפומבי, אלא הסיבותי, כי בעת פרידתי מהאדמו"ר ברכני בברכה טובה מאד-מאד. גם הוספתי: היש מי מכם, המסובין, אשר יוכל לספחני לאחד מעסקיו, לשרת לפניו במסחר או בבית? איך אני חפץ כל שכר - מחבוא אני צריך. בין האנשים המסובין היה אחד ושמו ר' אבא' לה גוטמן, יליד בנדין שדר אז בווארשא. אף הוא ממשפחתנו היה, הכרתי את אבותיו: אביו, שחי עוד אז, היה הגביר ר' משה-הירש גוטמן. הסיבותי פני גם אל ר' אבא' לה גוטמן. אך הכל המהמו: אינם צריכים. חזרתי ואמרתי: ובכן, אין בכס איש שיתן מקלט לי, כי להחבא אני צריך. אין. אך - אין אני דואג, הן איש אני, גבר בגוברין, לשוני תמהר לדבר נחות בפולנית, בגרמנית וברוסית, גם עט-סופר לי בלשונות הללו-אמצא מקום מנוחה... ויהי כשמוע ר' אבא' לה גוטמן את דברי - שאלני בנחתות: האם כותב אתה פולנית וגרמנית? וכאשר הסיבותי לו כי כן הוא, אמר לי האיש הישר הזה: אם כנים דברים - בוא-וא אתי לביתי שבוארשא, ותכלכל את בית-המסחר אשר לי ברחוב שווארדא 3. הודיתי לו, ובקשתי לדחות בואי עד יום ה' או ר' נחודש אייר, כי עלי להביא סדר בביתי שבבנדין. הוא הסכים. בכך נזכר בינינו כי אבוא לווארשא, לביתו - למזל ולברכה.

עוד מעשה עשיתי אז: כתבתי בלוגיה, ובראשה רשמתי: ב"ה, וארשא, יום א' ר"ח אייר... ובבלוגיה כותב אני כי, כאן, בווארשא,

נבדקתי בידי הרופא, המומחה הגדול לדברים האלה... והאדמו"ר ברכני... והנני מחכה כי בעוד שבועות מספר אתחזק ואבריא, ואהיה איש כמו כל האנשים... את הגלויה נתתי ביד אחד המסובין במלוה-מלכה, כי ישגרנה מוארשא, כדי שחורמת הדואר תהא מוארשא... וכך הוה. ישבתי עורר כיומיים בסוכטשוכ, כדי שבינתיים תגיע הגלויה לביתי. התילותי להכין עצמי לעבודה רבה, ולולא חכמתי שעמדה לי - מי יודע מה נהייתה.

נסעתי והגעתי לבנדין. סרתי מיד לביתו של אחי מנדל, שליט"א. רציתי לדבר גלויות עם אשחור של אחי, גיסתי מרת חיה'לה, זצ"ל, שהיתה אשת-חיל, חכמה ויראת - ה' להלל. בעת שיחתי עמה - זכרתי את ששמעתי ברחובת של בנדין, למחרת החופה: איש הראה, לחברו באצבע עלי, ואמר: "זהו האיש שאחיו מכר אותו בעה חמישים רובל...". האמנתי אז לדברי-הלעג, למרות חכמתו וצדקתו של אחי היקר מוה"ר מנדל; ואולי היה זה מעשהו של השדכן ר' יוס'לה. אמרתי לגיסתי: הרי יודעת את כי דק בעלך - אחי הביאני לכל הצרה הזאת. את מבינה אותי יותר מבעלך - איש בלי-לב וגבור-כח. לכן שמעי-נא לי ועשי-נא את בקשתי לך: היום אחר-הצהרים סלי עמך את האשה הזאת ולכי עמה לסייל אל מאחורי העיר... אל-נא תשאלי אותי מה ועל-מה. והיא, זכרה לברכה, הבטיחה לי כזאת מבלי לשאול אותי דבר. עוד הוספתי לשוחח עמה בדברים טובים ונחומים. הלכתי לביתי. לא דיברתי דבר. רק פחחתי מעט את חלונות ביתי, ואת המפתח נתתי ביד האשה...

הלכתי לבית-החסידים דסוכטשוב לתפילת מנחה-מקריב; למרתי דף גמרא. בבית-החסידים מצאתי בחור אחד, בעל שכל טוב, ספרתי לו את אשר ברצוני לעשות, דהיינו בקשתו ללכת עמי

לביתי ולשאת טעם. גם הוא גם אני, כל שאסעין עליו. הלכתי עם
 זבוחר לביתי, פתחתי הדלת ללא-רעש-ומהומה, והטענתי על הבחור
 וגם עלי כל מה שיכולתי: כרים, כסחות, מלבושים, ספרים ועוד.
 מהרנו משם עד בית-אוצר התבואה של גיסי ר' מוסל זרומפף, זצ"ל.
 לפני בית-האוצר מצאנו את גיסתי מירל, בתו של ר' יוסל רושניק
 מז'אריק, עומדת ורואה אותי ואת הבחור מהשטיבל, שוענים כלי-
 בית. היא הבינה מיד את שאירע, ולא הניחה לי לפרק החפצים
 לבית-האוצר. אך אני לא שמתי-לבי לצעקותיה, פרקתי ממני ומן
 הבחור את החפצים - וברחתי משם במהר מקשת חץ. הבנתי כי גיסתי,
 מירל, חקת את החפצים אל תוך בית-האוצר, אף תשמור עליהם. זה
 היה חלקי מכל עמלי. ברחתי למקום שעניני נשאו אותי, וכן גם
 הבחור.

כאשר באה האשה הביתה, ראתה המהפכה אשר נהייתה - הרימה
 קולה ותקרא כי גנבים באו לה וגנבו דיים. אבל כל שכנותיה
 אמרו לה כי בעיניהם ראו את בעלה, כלומר אני, יחד עם עוד
 כחור, היינו כאן, הוצאנו החפצים; הן דימו כי אנו מחליפים
 זיונות. רצה האשה אל כל בני משפחתי בצעקה גדולה... ישבתי על
 המדרגות שלפני חנוכה של אחותי ארל, תחיה, והנה להקת נשים
 רצה ובאה. שמעתי את קולה של דודתי בדיינדל, אשת דודי ר' אהרן
 ארליך, הצועקת: "תפסו אותו, תפסו אותו!" השיבותי: הנני -
 וברחתי. הגעתי לביתו של שאר-בשרי ר' ישעיה-הנדל ארליך. הוא
 הבין את אשר אתי, ואמר כי אין יכולים לקחת אותי בתזקת-יד,
 והרי זה חודשים מספר צועק אני כי לא אוכל לדור עם אשה זו...
 כל הלילה נדדה שנתי.

ויהי בבוקר - בא אבי הצדיק, זצ"ל, במכוון אלי לבנדין,
 כי הגיעו אליו השמועות... הוא לקחני תחת זרועותיו, והלך עמי

עד מהוץ לעיר. אבי היבד עמי בעניני, הסביר לי כי אל לי לעשות כדבר הרע הזה, כי לחרפה תחשב למשפחת ארליך, שמעולם לא שמענו שאיש מאתנו יגרש את אשתו מפני שאינה מוצאת-חן בעיניו... ואנכי עניתי: אב הרחמן, מאמין אני באמונה שלמה, כי לו היה לי בן כמוני, הייתי בא אז אל הבן, מדבר על לבו, מרכך את לבבו, כי באמת חרפה היא... ברם אני - לא אוכל לדור עם האשה הזאת בשום-אופן, ואפילו יעבור עלי מה... אז פרצו עיני אבי הצדיק, זצ"ל, מעיין דמעות חמות. ברכני ונפרד מעלי.

הלכתי אל ביתו של שאר-בשרי מנדל דומב, שליט"א, אשר גם אשתו הצדקת והחכמת, פרל, לקחה חבל בלהקת הנשים שרדפוני ותפצו לתפשוני. בביתם מצאתי תלוי על-הקיר בגד בלוי וקרוע. לבשתי את הבגד, נטלתי את הסליית-והתפילין שלי - ויצאתי לדרך. ואני, כל גופי כואב ודואב. ביחוד כאבה לי אז עין אחת, וחבשתיה במסלית שחורה. וכך לבוש בבגד-דק, חאלאטל, קרוע ובלוי שגם הצמר-גפן נראה בבתי-הידיים הקרועים, חבוש עיני האחת - נסעתי לוורשא.

עלוב היה מראה פני ועלוב נראיתי כולי בבואי לחנותו של החסיד הגביר ר' אבא' לה בוסמן, ז"ל, שברחוב גז'יבוב. בגדי היו דלים וקרועים, הסליית - והתפילין ובגד - המשי שבידי לא היו ארוזים, עיני האחת חבושה היתה בסרט שחור - כך נכנסתי לחנותו של הגביר. שו-נא בנפשכם מה היה תארי אז. והיה בדרכי על מפתן החנות, והרי אבא' לה בא נגדי בברכת שלום-עליכם רחבה. משרתיו, העובדים בבית-מסחרו, כשנים-עשר במספר, כשמעם שמי יוצא מפורש מפי אדונם ר' אבא' לה - הבינו כי זהו הוא האדון ארליך אדונתיו סיפר להם פטרונם, כי יבוא לנהל עסקיו. הם ייסו בנפשם כי יהא זה איש הדור בלבושו ובעל כרס מלאה. הללו התפלאו, הביטו איש אל רעהו: הזה האיש שהגיד ושיבח ר' אבא' לה?

הלוא משחת מאיש מראהו... אבל שמעו וחמהו, גם בעיני נפלאה, איך גהיתה בזאת: כשעה לאחר בואי אמר לי ר' אבא' לה להכנס לחדר אחר, מיועד למנהל-החשבונות, הבוכאולטעריס. נכנסתי לחדרם ובאתי עמם בדברים, גם עיינתי בספרי הנהלת-החשבונות. תוך כדי עיון מצאתי שלוש שגיאות בספרים... הראיתי לאחראים על המלאכה, והללו שיבחוני, גם שיבחוני בפני כל המשרתים בבית-המסחר. הכל התפלאו וזתמהו. כך נעשיתי שר וחשוב בעיני ר' אבא' לה ובעיני כל משרתיו עושי-דצונו, גם בעיני אשתו של ר' אבא' לה ובעיני בניו ובנותיו, הקטנים עם הגדולים.

משפחת בית ר' אבא' לה קרבתני. החילותי לספר להם את כל הקורות אותי, וכי מפני האשה בבנדין אנכי בורח, והאשה שמה פראנקה, כי פראדל שמה. גם סיפרתי להם אודות בני האהובים, שליט"א, שהיו לי אז: צבי-דוד; אלעזר, זאב-נחום ודרעזל. אנשי בית ר' אבא' לה קרבו אותי בכל מה דאפשר, נחמו אותי ודברו על לבי. יותר מכולם נחמתני בתם דווארטשע (דבורה), שהיא כיום אשתו של ר' יעקב' לה גוטמן, אחיו של ר' אבא' לה, בבנדין, מהיושבים ראשונה ליד האדמו"ר שליט"א בסוכאטשוב (ובביתו שבבנדין, התארח האדמו"ר בהיותו בבנדין בשבת פרשת יתרו שנת תרצ"ה). דבורטשע זאת הסיבה עמי ככל שיכלה, ובשבת הראשונה לשבתי בבית אביה - הכינה לי כותנת מכתנות אביה. דעת לנבון נקל כי לבי פעם בקרבי מרוב צער וגעגועים אחר אשתי הראשונה, שלא רפו ממני אף רגע - גם חרדתי לקול עליה נדף מחמת האשה שבבנדין ומשפחת שלזינגר שם, וכי רציתי שלא ייווע לאיש מקום שבתי. גם צער מלאתי, שלא יכלתי לראות את בני שליט"א, שהיו מפוזרים: צבי-דוד הנחמד בבית אבי זצ"ל בבנדין; אלעזר בני בבית גיסי איציק; וולוויש בבית תותני האהוב; דרעזל - בבית המינקת באוגרודז'יץ. ואותה בת של ר' אבא' לה, דבורטשע, נחמה

אותי בכך שקראה לאחיה הקטנים ולאחותה הקטנה בשם בני ובתי:
הרשלה, אלעזר, וולווירש, דרעזל. מכל בית ר' אבא' לה רק אשתו
ענתה בעל-כרכה אמן, שלא היתה טובה כל-כך...

ואז קרב יום כ"ה במנחם-אב. נשבעתי להיות ביום זה
בקרימילוב, על קבר אשתי הצדקת, זכרה לברכה, ולהציב לה מצבה.
אמרתי בלבבי כי אף אם אהיה בתחחיות - ארצות - אמריקה - עלי
לקיים שבועתי, ולהיות על הקבר. בעת שבתי בוארשה כתבתי מכתבים
לחוצב-מצבות בפילץ, והועדתי עמו פגישה ביום כ"ה במנחם-אב
בזבירצ'ה, כדי שיחדיר ניסע לקרימילוב. בגד חדש הכין לי אז
ר' אבא' לה מיטיבי - והתכוונתי לנסיעה.

אך בטרם אספר דבר נסיעתי לזבירצ'ה - אספר לכם מעט
מאשר עבר עלי בעת שריתי בבית ר' אבא' לה בוארשה.

*

*

*

הבה וארשום מעט מאשר קרני בהיותי בוארשה.

בעת עבדי בשרות עסקיו של ר' אבא'לה גוסמן - היה עלי לילך מדי יום ברומו לבנקים שונים שבעיר, בענייני חסלומים ושטרות וכספים. בוקר אחד בדרכי לאחד הבנקים רציתי לעשות קפנדריא דרך הגן הזאקטי, כדי לקצר את דרכי שמבית - המסתר לבנק. ידעתי את החוק הרוסי ששרר אז, שאסר על יהודים לעבור דרך הגן הנאה ובפרט כשהוא לבוש בבגדים "יהודיים", בגדים ארוכים, וביותר - בגדים מרופטים כבגדי. בבואי לפתח הגן, פגשתי בשוטר מהז'אנדרמיה ששמר על הפתח. נתתי בידו שוחד עשרה קופיקות, כדי שיניחני לעבור דרך הגן. השוטר תפש מיד בידי, קרא לחברו השוטר, וציוה להובילני למשטרה, כדי לאסרני. נתתי שוחד בידי שוטר. השוטר הובילני - ורוחי פעמה בחזקה. לא היתה זו העבירה היחידה שבידי. חמורה מזו: ליהודי אסור היה אז לשהות וללון בוארשה, אלא אם כן נרשם במשטרה והותרה לו השהייה. ובידי לא היה כל רשיון, הקרוי "קארטא פוכיס". בקשתי את השוטר שהובילני כי יניח לי, התחננתי אליו - והוא אסם אזניו והובילני בחזקה אל עבר המשטרה. לפתע אמר אלי השוטר, רוסית: "דאיטע רובאל", כלומר לתת לו רובל, ויניח לי. חפצתי לתת בידו את השעון שלי לערבון, עד שאביא לו רובל, אך הוא סירב, הצביע אל-עבר יהודי שעבר ממול. הבנתי: אצתי אל היהודי החסיד, סיפרתי לו בדמעות את אשר אירע לי ובקשתיו כי ילוני רובל תמורת משכון שעוני. היהודי ניגש עמי אל השוטר, עמד עמו על המקח, נתן בידו חצי רובל - ושוחררתי... רציתי מאד לדעת מיהו האיש ומה כתבתו, אך הנה הגיע הטראם, והיהודי נסע - ולא ראיתיו מאז, זה ארבעים שנה ויותר... (היה זה בשנת תרנ"ה, ואני כותב דברי אלה בשנת תרצ"ו).

ועוד מאורע כאשר עבר עלי בשבתי בוארשא:

אה צעיר היה לי לר' אבא' לה גוטמן, ושמו סנדר (אלכס-נדר). הנער הזה - כפי שאני זוכרהו מבנדין - נער שוטה היה, כמעט ולא הכיר צורת מטבע, בטלן גדיל ונורא; אבל חרד לדבר ה', מחפלל בהכנעה גדולה בערך כשתי שעות בכל יום, - ודוקא לא מופלג בלמוד. הוא נשא אשה, בת גביר. ויהי כאשר בא תורו לעמוד לצבא, לאחר שנשא אותה אשה - בדקה אותו ועדת-הצבא ומצאתהו כשר וטוב לשרות בצבא. אבל מי זה יחפץ לשרת בצבא, ובפרט נער מפונק כזה?... ויברח סנדר כאשר מצא מחמת בולשת הצבא, ויתחבא בוארשא בבית אחיו ר' אבא' לה גוטמן. אבל, כנראה נודע לבולשת הענין... ויהי בחצי הלילה והנה פו ליציא - ובראש השוטרים בא קומיסאר. חיפשו וביקשו בבית - ומצאו את הבחור... ואני ישבתי אז בבית ר' אבא' לה, ולבי טוב עלי, כי בו ביום רשמתי כהלכה את תעודותי במשטרה, והייתי כשר לישיבה בוארשא. כאשר בא הקצין, היה לבי גם בו ביותר, נשלתי פאפירוס לפי, לקשר קטורת זו... נחמלא הקומיסאר חימה עלי ונתן לי מכת-לחי באמרו: איך לא תירא לעשן בנזכחותי?... וסנדר הובא עוד בו בלילה, אסור בכבלי-ברזל אל בית-האסורים. בעת שהסיעוהו במרכבה, שכל אסורי-המלך מובלים בה, ואני רצתי אחריו והבטחתי כי נעשה כל האפשר, כדי שיהא חופשי. ויהי כבוקר - ואנחנו מחילים לחשוב מה לעשות. ואז בוארשא, שהתה אמו - בלימעלה סנדר'ס, מבנדין. וחאמר אמו: ניסע תיכף לסוכטשוב, לשאול באורים-ותומים, במה להתחיל ומה לעשות. נפל הגורל עלי, שאסע אני עם אמו, בלימעלה סנדר'ס. סלטולים רבים עברו עלינו בדרך, ורימונו העגלונים כדרכם, כשאומרים לנוסעים כי יגיעו עד מקום פלוני ואינם מגיעים אלא עד מחצית הדרך. ונבוא סוכטשובה. נכנסתי לפני ולפנים, ומאה רובל בידי - מנחה

מבלימעלע סנדר'ס אשת ר' משה-הרש גוטמן, שאותו הכיר האדמו"ר היטב, כי היה מהגבירים הנוסעים תמיד לסוכאטשוב. סיפרתי לאדמו"ר אותו מעשה בסנדר זה, שתפשו אותו בבית אחיו ר' אבא' לה גוטמן בוארשה. בקשתיו את האדמו"ר שיחפול עליו שיצא זכאי בדינו, בעמדו למבחן. הוסטתי את מאה הרובל. שאלני האדמו"ר מי נתן לי את מאה הרובל. עניתי כי הכסף בא לי מידה של אשת ר' משה-הרש גוטמן מבנדין, העומדת מאחורי הדלת - כידוע, לא זכתה אשה מעולם להכנס לקודש פנימה בבית-קדשו. ולא חפץ הרבי לקחת הכסף, באמרו שאשה אינה רשאית לתת כסף לצדקה. יצאתי וחפצתי להשיב הכסף לאמו של סנדר. אבל היא קימה אשה חכמת-לב, ואמרה אלי: שוב לקודש פנימה ואמור לאדמו"ר שאני הנני הנושאת-והנותנת בכל עסקי בעלי, ויש בכחי לבנות בית-מידות, כאותו בית גדול בבנדין, בו למדתי אני חורה מפי חתנה ר' מנדל ליפשיץ ז"ל, נכד האדמו"ר הצדיק מגאסטיניץ, מרן ר' יחיאל-מאיר זצוק"ל (אבי האיש הטוב, ידידי ר' איטשע ליפשיץ, חתן ר' מרדכי הברמן, מבנדין). וכך עשיתי, שמעתי לקולה, שבתי לחדר האדמו"ר, ספרתי ואמרתי, ככל שציוותני בלימעלע, ורק אז סבר וקיבל. איני זוכר מה השיב לי האדמו"ר, אך בטח החפול על הנער, כי הנה חופשה נתנה לו, והוא החל עוסק בעסקיו, ונהיה לאחד היהודים העשירים ביותר בלודז'. וכאשר שבתי מסוכאטשוב עם בלימעלע סנדר'ס - חזרתי ועשיתי את שלי בבית-מסחרו של ר' אבא' לה, ועוד ביתר-שאת, כי ר' אבא' לה עסוק היה בעניני הגיוס לצבא של סנדר אחיו.

אותו הקיץ שעשיתי בוארשה הכרתי מקרוב את האדמו"ר מגור שליט"א. נפגשים היינו מדי יום-ביומו במקוה שברחוב גן' יבוב 1. נושא שיחותינו הייתה השרפה הגדולה שהשתוללה אז בבריסק, שהעורנים מלאו פרסיה. גם האדמו"ר מגור, שאז טרם התכתר לרבי,

ידע פרטי פרטים לפי הכתוב בעיתוני "הצפירה" של אותם ימים.
מאותם ימים גם זוכר אני את קריאת איכה בתשעה-באב, בבית-
התפילה של הגאון החסיד ר' יצחק פינגנברג, זצ"ל, ראש בית-דין
בוארשא, ובאותה שנה לא הניחו החסידים שהתפללו שם להדליק את
מנורת השמל האלקטרי... .

ואנכי המשתתף לעבוד בבית-מסחרו של ר' אבא' לה גוטמן.
גם נעשינו ידידים. וכעבור שנים הרבה אף בא אלי לביתי
בזכירצ'ה ושאלני בדבר שידוך לבתו עם יענקלה, בנו של הגביר
ר' יחיאל גוטמן. אמרתי לו: לא. לאנשים עדינים כמוכם אין
להתחבר עם מי שאינו עדין... . והצעת לי לפניו שידוך אחר: בנו
של הגביר ר' מוטל אונגר מפילץ. עסקתי בכך הרבה, ונתערבו
בענין גם ר' ישראל פרומן וגם אחי הגאון חנוך-הנדל, ובאו
הדברים לחלופי - דברים בדבר שלוש - מאות רובל דמי שדכנות,
עד... עד... שר' אבא' לה פשט את הרגל, ירד מנכסיו, והענינים
נגמרו ברע...

וכך הלך יום אחר יום, ואחר אשר כבר הורגלתי לחיי העיר
וארשא, כתבתי מכתב הביתה, אל אבי - וזוכר אני איך כתבתי
מכתבי האורך ותארתי אותו כתואר "אב הרחמן..." והמכתב נקרא
בכל העיר סוסנוביץ וכן בבגדין, כי נכתב על טהרת הלשון
ורעיונות נשגבים. זוכר אני בוקר אחד, הייתי בחדרי-הקאנטאר
שבחנות, שקוע ברעיונות וחשבונות ספרי-הבוכאלטריה, זקפתי ראשי
ופקחתי עיני, והנה - מנדל אחי עומד למולי. הוא היה בסוכאששוב,
שם נודע לו כי אני בוארשא, בביתו של ר' אבא' לה גוטמן. נבהלתי
לראותו, אך הבנתי למחשבות לבו, כי לידו גורשתי מבית-אבי
ומעירי, והגני הולך ותועה בעיר וארשא. מיד קבלתי בסבר-פנים -
יפות, שלא ירגיש את אשר-כלכבי. הוא נפרד ממני - הביתה,

הודיע לאבותי וכל חפצתי - גדולתי, וכל נעשיתי המוציא - ומכניס בביתו של ד' אבא' לה גושמן. מני אז קבלתי מכתבים מאבותי ומאתי הנדל מפילץ. גם אני כתבתי אליהם.

והנה קרבו הימים שהיה עלי לעזוב את הארשה ולנסוע לזכירצ'ה, כדי לקיים גרדי, להיות בקרימילוב, להעמיד מצבה על קברה של אשתי, וצ"ל. מביח ד' אבא' לה קני בעדי בד למלבוש יקר, ובאתי הביתה במלבושי כבוד באחד הנגידים. בזכירצ'ה הסתין לי האיש מפילץ, שהכין את מצבת הברזל היצוקה בפזרמבה הסמוכה (נוסח המצבה כתבתי לעיל, פרק י'). נסענו אני ובעל-המלאכה לקרימילוב, והעמדנו שם המצבה בבכיות ובגעגועים מימים עברו, וזכרונות ממה שעבר עלינו בויסקישנא וביער-החטע.

חזרנו לזכירצ'ה. ישבתי כאן ימים מספר בבית שאר-בשרי ד' חנוך האמר ושאר-בשרי ד' צבי רפופורט ושאר אוהבי. מזכירצ'ה נסעתי לבית אבותי בסוסנוביץ, כדי לשהות עמם ימים מספר - ולשוב לוארשה, כי כן הבטחתי לר' אבא' לה גושמן. כל אותם ימים לא שמעתי דבר אודות האשה שבבנדין. לא קול ולא קשב.

בהיותי בבית אבותי - לא הניחני אבי בשום - פנים - ואופן שבקולס לנסוע חזרה לוארשה, באמרו כי אני איש צעיר, כבן עשרים-ושש שנים, והוא אינו מרשה לי לדור בלמוד בעיר וארשה. טעמים רבים היו לאבי, אשר לא פרסם. אבל הבינותי כי פחד שמא יגרע מהיהדות שלי - ואולי היה הצדק אחר.

אבי הצליח לשכנע אותי לא לשוב עוד לוארשה.

לוארשה לא נסעתי עוד. נתגלגלו הדברים וחזרתי לזבירצ'ה
בת-אוני.

אותם ימים שישבתי בבית אבותי שבסוסנוביץ, הגיע שמה
שאר-בשרי הנדל האמר מזבירצ'ה. דרש הנדל האמר כי אבוא אליו,
לעבוד בבית-מסחרו. זה כעשרים שנה גר ר' חנוך-הנדל האמר
בזבירצ'ה, ומסחרו - גרעיני-קפה היה מייבא מחוץ-לארץ, "שרף"
אותם בקליה, במכונה מיוחדת שהיתה לו, ומזה נחפרנס, בכבוד
ובריוח. אותם ימים התגורר בזבירצ'ה איש ושמו ר' איטשע
קורלנד, והיה לו בית-מסחר סיסונאי לסבק. והנה עברה עליו
רוח קנאה, וקנא את ר' חנוך-הנדל האמר, ואף הוא הביא לזבירצ'-
ה מכונה לקליית קפה. והתחרות גברה. ר' איטשע קורלנד סחר
בכל שסחר ר' הנדל האמר, ור' הנדל האמר החל לסחור בכל שסחר
ר' איטשע קורלנד, ואף בסבק. בו בענין בא שאר-בשרי הנדל
האמר מזבירצ'ה לבית-אבותי שבסוסנוביץ, שכן היה לאבי בית-
מסחר גדול וסיסונאי לסבק - ורצה ר' הנדל האמר להודע מאבי
פרטי הקניה והמכירה, כדי לסחור בסבק בזבירצ'ה וכדי לצרף
אותי כמוציא-ומביא בעניני סבק.

אבי שמח להצעתו של ר' הנדל האמר, שכן על-ידי-כך לא
אחשוך עוד לשוב לוארשה, אלא אסע לזבירצ'ה לביתו של ר' הנדל
האמר, שאר-בשרנו. וכך היה. עוד שוחחנו בעניני כסף ומזונות
ומקום ללון, והחלטתי לעבור לזבירצ'ה. עובר לנסיעתי שהיתי
ימים מספר בבית-המסחר לסבק של דודי ר' אהרן ארליך, בסוסנו-
ביץ, כדי להחרגל למסחר זה, שהיה זר לי. נאיתי לזבירצ'ה.
חנותו של ר' הנדל האמר היתה במקום שהיתה קודם חנותו של
המשכיל ר' מנדל טורנר בן ר' משה טורנר, אחיו של ידידי ר'

דוד'ל סוררר; ו"ל, שעקר דירתו מזביירצ'ה לאגטורפן של בלגיה.
החילותי עוסק בעסקי הסבה וכל חסוכב אותו, קניה ומכירה,
הזמנות לערים סונות, השלכמים ושטרות ובאגקים. שוב תייתי
בזביירצ'ה.

קטנה היתה זביירצ'ה, עדיין לא בכלל עיר. אף נקראה
בזביירצ'ה "סעלעגא" - כפר. מעט אנשים היו בה, כמאתיים, והרחו-
בות מלאים קיא-צואה; מרפדות לא היו, לא בביתים ולא מדרכות.
בזביירצ'ה משלו אז שני בדיינים, אשר מפניהם חלו זריזו כל
זשג זביירצ'ה, ואיתם מוטלת על כל הסביבה. האחד - ערל היה,
ושמו אנטק סורובייץ, והשני - שמאכנע. זיבירצ'ה כי בעת בואי
לדאשונה לזביירצ'ה, מיער הוטע-סקעמסקי, ואני הולך לתומי
בדחובה של עיר, ובא לקראתי בכדי אחד, ונתן לי מכת לחי,
ש"ראית את זקנת... - ולא ברח הנכדי, רק עזבני לתומי בהשקט.
ואני נבהלתי. תיכף נגש אלי היהודי, ואמר לי: דום, זהו אנטק
סורובייץ... ועל שמאכנע היהודי נהגו לספור מעשיות כמו על רוצח
מאלארסקי. ואת התינוקות היו מיראים: הט, שקט - הנה שמאכנע
(או: מאלארסקי, או: אנטק סורובייץ) הולך... שמות נרדפים של
מטיל-אימה, שכל הסביבה נתיראה מהם. ובכל זביירצ'ה היו שלושה
שוטרים כלבד, וגם המה עשו רצון איש ואיש, לרבות רצון באנדיט
ורוצח, בעד רובל אחד... ודומה להם היה גם היהודי חיים'ל
קרימיילובער. וכל שנעשה באיסור בזביירצ'ה - יכלו לחפות בשוחד
של חצי רובל או רובל. וזכרני, כי ברבות הימים, כאשר לי עצמי
היתה מכונה לקליית קאפה, וריח הקאפה נדף בכל הרחובות, ורשיון
לא היה לי - חפיתי על מעשי במחצית הרובל...

הקיצור: עבדתי בבית-מסחר של שאד-בשרי ר' הנדל האמר.
כל מיני עסקי טאבאק, עסקים גדולים מאשר לסוחר הותיק ר' איטשע
קורלנד. אני הייתי המוציא - והמביא, והאיש חנוך-הנדל האמר לא
ידע כל מאומה מלבד הלחם אשר הוא אוכל...

ואז - היה זה אף כשנה מאז מתה עלי אשתי היקרה, האהובה עלי יותר מגופי - רחל-לאה, בת האיש הדגול - מרבבה ר' ראובן זארומפף, זצ"ל. והנה, מוצאי-שבת אחד - נתאספו חסידי סוכאטשוב בבית ר' צבי הברמן, שגר אז בשוק הישן, והיה זה בשבת חול-המועד סוכות, ישבנו ושתינו יין, והחסידיים דברו, כנהוג, על העצים ועל האבנים, ומתוך שיחה קלה שמעתי את ר' חנוך-הענדל האמר אומר, לא פחות ולא יותר:

- לא לחינם מתוהה מידת-הדין על ר' איטשע ארליך, שמחה אשתו, - אין זאת כי אם משום שהוא גר ומתרועע עם ר' אברהם בורנשטיין...

בשמעי את הדברים הללו - חרה לי עד מאוד, נחרגשתי ונתפעלתי מאד-מאד, ולא יכולתי להבליג על מרץ-נעורי: הרימותי את ידי ונחתתי לר' חנוך-הענדל האמר שתי מכות לחי - לעיני כל העדה, עדת חסידי סוכאטשוב...

חרה לי אז עד מאד. רק משום שאין אני רוצה לעורר רפאים מקברם, לדבר על ר' חנוך האמר ומידותיו. אבל לתאר את ר' אברהם' לה בורנשטיין - צריך הרבה לדבר. האיש הלזה נחשב על עדת - הנאורים וציוני בלהב הוא. עתה כבר זקן האיש, כבן שבעים-וחמש. הוא פרנס העיר, מיושבים - ראשונה בעיריה, וחקופה מסוימת היה אף נשיא - העיריה, ואז היו כבר בזבזירצ'ה כחמישים אלף נוצרים ורק כאלף יהודים, ובכל - זאת נבחר ר' אברהם בורנשטיין לפרנס העדה ולראש - העיריה. האיש הלזה, יאריך ה' את ימיו, הוא להפליא. אמנם בניו ובנותיו כבר הרחיקו לכת; אבל הוא עצמו - משרידי הדור הישן, המשכילים, אין הוא בוש לעמוד להתפלל מנחה אף במאגיסטראט, וסדר פסח שלו נערך ברוב-פאר, וכל בניו ובנותיו, המפוזרים בפולין,

מתכנסים אליו המיד-חמיד, ויושבים מסובין סביב שולחן. אין הוא מרמה את הבריות: הן שלו הן, ולאן שלו לאן; אהוב וחביב לכל כתות העיד, עוסק בצרכי-ציבור ובצדקות. - וחליפותיהן בר' הענדל האמר... - ועל ר' אברהם'לה בורנשטיין זה, אומר ר' הענדל האמר שמחמת שאני מתרועע עמו, שהיה שכני בבית-מגורי ביתו של ר' אפרים ויינרב, מענישני ה' יתברך; ועוד מוסיף ואומר כי איש אפיקורס הוא ר' אברהם בורנשטיין, ומשום זה המית ה' יתברך את אשתי, שהיתה אהובה וחביבה על כל רואיה. היטב חרה לי - והכתי את ר' הענדל האמר מנה אחת אפייס...

הגיע ערב. מוצאי יום-טוב. היה עלי לישב ולעבוד בהנהלת ספרי-המסחר בעסקו של ר' הענדל האמר. אך אני לא הלכתי לביתו, אלא באתי לבית-המדרש, ושכבתי על הספסל. והנה בא אלי ידיד-נפשי האיש - הטוב ר' מנדל בורנשטיין - ודיבר על לבבי, לשוב לבית האמר, לעבדו ולשמרו. לא יכולתי להשיב פני ר' מנדל בורנשטיין ריקס, שמעתי לקולו וחזרתי עוד באותו לילה לבית האמר - עבדתי ביתר מרץ בחנותו.

בני משפחת האמר פינקו אותי והשתדלו מאד שאשבע רצון, ביותר השתדלה אשתו הגבוהה שדה-ליבע, וכל בניהם ובנותיהם. העסקים גדלו ונותרהו למסחר "קולוניאל" בסיטונאות, ואני ניהלתי את ספרי מסחר - החשבונות. עיקר המסחר של הקאפה היה מברטלאו (מהפירמות: מאילינארי, קעניג וסיצע) ומהאמבורג (מהפירמה רייטשמן ועוד); וסוכן היה שהעביר את הקאפה, הוא אדולף אופנהיים מסוסנוביץ. ובזבזירצ'ה היו עוד בעלי מסחר, אך לא גדולים כמונו. היה שם ר' ישראל הלברג, הגר היום בארץ-ישראל, במושבה רעצנה, ולו שדות וכרמים ובתי-חומה; היה גם אחיו, שלמה פנחס הלברג, עשיר וקמצן, ולו בן בארץ-ישראל ושמו

יהודה הלברג, שהגיע לארץ-ישראל מגרמניה, אחר בירוסו של היטלר, ימח-שמו (ועוכד כיום בחברת החשמל של רוטנברג הידוע). והיה גם בונם פלדבוים. ערירי, עבר לאחר-מכן לסוסקוביץ; ומעל כולם אותו אישוע קורלאנד, שהיה שונא לר' חנוך-הענדל האמר - אך אפי' חידתי עם כולם בשלום ובשלום. בכל ששת ימי המעשה עבדתי עבודה גופנית, התרצצתי בין החצירות על-מנת לקבל הזמנות, לרשום ולדאוג לאספ-קתם, ובמוצאי-שבתות ישבתי וערכתי את החשבונות.

על אחד מאותם מוצאי-שבתות בירדני לספר: היה ליל-חורף, וה' השליך קרחו כפתים. אפי' הוצרכתי לילך החוצה, כדרך כל אדם, והנה שומע אפי' בקישות חזקת בדלת. נשלתי בידי פטיש ברזל - ויצאתי. והנה... שלושה אנשים עומדים ומבקשים לחתור הבית, המחסן; לבנוב הסחורות האצורות שמה. ראיתי כי אין האנשים פוחדים מאומה, ואף אם אצעק - מי ישמע קולי, והללו יהרגוני. השכלתי כרגע, ואומר אליהם: אחי, לא לכם לבדכם כל האוצר, אלא גם לי, קחוני כשותף. דברנו מה וכיצד. ותוך כדי דיבור ראיתי איש הולך וקרב, ואקרא אליהם: ברחו, הנה שוטר הולך. והאנשים, מרוב בהלה האמינו לי וברחו, זה בכה וזה בכה, וגם אפי' עשיתי עצמי בזרח. רצתי לבית הענדל האמר וספרתי הדברים לו ולאשתו, גם קראנו לשומר הבית ויצאנו לדאות את שאירע. לא מצאנו דבר. למחרת היום ספרנו הדברים לשוטר העיר, ואמר כי בהשכל ובדעה עשיתי...

לא תמיד ישרו דרכי בעיני הענדל האמר ורעיתו. עם אשתו רבתי פעמים, ועמד פעם אחת אז שחיס. בזבירצ'ה גר אז יהודי טוב וישר, ושמו ד' לייבוש יוסקוביץ; ולו בן חולה, שמעון יוסקוביץ, שמת במבחר ימיו, בערך בגיל עשרים שנה. ואז, בהיות הבן חולה - בא אביו לבית-המסחר וביקש כי אמכור לו שמן, מן השמן המוכר

שהביא ר' שמעון סדרגור מסודייסט. ידעת את ענין של האיש וגם
בנו הסוד והמסכן, והסכמתו ליקח ממנו מחצית מהמחיר שנקבע.
שמעון זאת אשת הענדל האמר - ונתמלאה בעם, בעטה בפח השמן,
והשמן בולל נשפר, ונתקלקל... יעור פעם רבתי עמה כאשר מכרת
במחיר נמוך מהדגיל, חכילה של טבק, ואף אז בעטה - ואגף עמדת
אז במעלה החנות ו"בלוי-משים" ודקתי את חבילת הטבק, שפגעה
בראשה, והפילה את הנאה - הנכרית שלה... האשה הזאת לא ידעה
בין ומינה לשמאלה, והתערבה במה שלא ידעה - וכך עלתה לה. אך
עם זאת - בבדחני - פעם בשובה מימי - מנחה נקארלסבאד הביאה
עמה שכנינים לכבוד-שבת. לבעלה ול... שכין זאת הייתה על שולחן
השבת של שנים הרבה, ורק בימי מלחמת - העמים, כאשר שהו בבית
הייליס הונגריט - נעלמה השכין... גם עם הענדל האמר רבתי פעם,
גוסף לאותו ריב שעלה לו בשתי מכות-לתי. היה זה בערב חג,
ובדחתי מפני הריב אל בית הורי לסוסנרביץ, אך מיד במוצאי-החג
בא הענדל האמר, פייסני והשיבני לזכרונותיה.

כך עברו עלי בשלוש שנים.

*

*

*

יא

עברו כבר שלוש שנים מיום שחידשתי אורח-חיי: כשנה

התגוררתי בוארשה וכשנתיים בזבירצ'ה. במשך השנים הללו וכל

הזמן הזה - לא שמעתי כלום בדבר האשה פראנקה, שנתן לי אחי

מנדל שליט"א - לבשתי ולחרפת ימי-נעורי. ידעתי שהיא יושבת

בבנדין, אך אני לא שמעתי דבר מאז עזבי - אין נורד כנף ומצפצף.

אף שהותלתי וקוייתי: אולי יהיה סוף לענין הביש הלזה - אבל

לשוא, אין קול ואין קשב. אני יושבתי דומם, לא שמעתי ולא

השמעתי ולא דברתי עם מי בדבר האשה; ואפילו אם אחרים דברו -

לא הרשיתי לדבר. וכל-כך למה? כי ידעתי וחייתי באמונה כי סוף-

סוף יתקיימו דברי אדמו"ר, זצוקללה"ה, שדיבר כנביא-אלקים בהשקט

ובבטחה, שיבוא אברך שיחפוץ לשאתה - ואז תבקש ממני גט-פטורין,

ומשום-כך חייתי בבסחון גמור שכן יהיה. אבל נמשכו הימים, ולי

היתה תוחלת ממושכה. נשאתי הכל בדממה. קוייתי שתבוא איזו ידיעה

מבנדין - ואין.

אבל על לבבי היו תמיד ארבעת ילדי המפוזרים. במשך הזמן

הועברה דרזל בתי מביתה של האשה המיניקת פכטר בכפר אגרוודז'ניץ

אל ביתם של גיסי ר' שלמה גיסלר בן הרב-הגאון ר' אנרהם-מאיר

גיסלר, אב-בית-דין דק"ק סוסנוביץ ואשתו-גיסתי בריינדל -

אחותה של אשתי רחל-לאה, זצ"ל. גם אלעזר בני הועבר מביתו של

חונתי הצדיק ר' ראובן-זליג זרומפף - לביתו של גיסי ר' איציק

גולד. זאב-נחום בני שהה עד אז בבית חונתי ר' ראובן, זצ"ל -

אבל נלאו שם לשאת מעשי-נעוריו ושלחו גם אותו לבית אבותי,

לסוסנוביץ - שם שהה כל אותה עת בני-בכורי המהולל והמפואר

הרשלה. וולוויש עבר, בדרכו לסוסנוביץ, את זבירצ'ה - ואף אז

גרם לי כושה.

במשך העת נישאה רויזה, בת חותני, לבחור אחד מוארסה, ושמו וינאבער. ולא היו ימים הרובים - ותשא רויזה עיניה ותראה את אשר קנתה חליפתי, ותקע בפסה מהאיש וינאבער, ואחרי הרבה עמל וכעס חשיבה ממנו גט. אבל נולדה להם במשך הזמן בת - זאת היא בתם רחל-לאה שנישאה אחר-כך לאימשעלע מאירציק בן ר' שלמה מאירצ'יק, שהיה בעלה השני. הנה אז, כאשר נפטרה אשתי רחל-לאה, זצ"ל, חפצו אנשים טובים לדרך לי את רויזה ביסתי, ביני-הם הרב ר' ליפמן בורנשטיין ובנו ידידי ר' מנדל בורנשטיין, וגם אני חפצתי בה - יען היתה טובה מאד-מאד, ובתו של חותני ר' ראובן זצ"ל, ואחותה של רחל-לאה, זצ"ל, ואיך לך נישואין הגונים מזה... עתה כשנתגרשה - כבר נמצאו אנשים, ואולי גם היא, גם אני - שעלה במחשבותינו שיהיה ממנו זוג; כי הן ראינו אות מן השמים לזה: היא נישאה לאיש - ונתגרשה, אני נשאתי אשה - ומחכה לגט. וחותני וכל ביתם אהבו אותי אהבת-נפש, אבל כנראה לא היה זה מן השמים, כאשר אספר במרוצת הדברים מתולדות ימי היי-ההבל שלי, שהיו רועשים מאד ואף מפתיעים, חיים מלאים רטט וצרות רבות.

לעתים אני מהרהר: למה אני כותב שטויות כאלה, מאשר עבר עלי במשך ימי היי? איזה תועלת מכך? ואולי אין זה אלא כדי לדעת כי אך הבל האדם וכל ימי-חיו.

אותם ימים קבלתי מכתב מגיסתי רויזה, בת חותני היקר באדם ר' ראובן זארומפף, הגרה בקוטנא, בו כתבה כי בימי שבתו בביתם, בויסקיטנא היער, ואכלתי מן המוכן על שולחנם - התגורר שם איש אחד ושמו ר' פנחס-לייבוש. איש זה למד עם גיסי לייבוש גמרא, מסכת ביצה. האיש היה מהעיר ז'אריק, איש אמיד ולו בית-

סחינה. ולאיש - בן. הציקה אשתו של ר' פנחס - לייבוש לבעלה כי יסע עם הבן לעיר וארשה, לתתו בבית-ספר של המשכילים. ונסע עמו, בעת שנסע הוא עם הבן ברכבת שעל מטילת-הברזל - החל פתאום הבן לשיר פרק בטהילים. ואז נתעוררה באיש דות חדשה, ויבואו לוֹאֹרְשָׁה נתן את בנו למלמד - להועיל ב"חדר"... והוא ירא מחמת אשתו, ולא נסע לביתו שבז'אריק, וגם את בית-הסחנה השליך אחר גיוֹר, והתחבא אז בבית חותני, והיה לבעל-תשובה: התענה בכל יום שני-וחמישי, בכל ימות השבוע, לא אכל בשר אלא ביום שבת-קודש בלבד, לא אכל דגים כלל; כל זאת עשה באמרו שאשתו היא "גויה", ודר עמה שמונה-עשרה שנה, ומשום-כך נהג הוא בתשובה... והיה האיש משכיל, ידע לשון פולין על בוריה, ועוד לשונות. אף סייע בידי בנות חותני, שכולן חכמות היו ומשכילות, והוא עזר להן בידיעות-תיו. אחר-כך נסע מבית-חותני, ולא ידענו היכן קבע משכנו. לי נודע לאחר-זמן כי יושב הוא בבית-חסידי גור בוארשה, הלכתי לבקשו, ומצאתיו - ושמחנו יחדיו, כי אהבנו איש את רעהו. יחא זכרו ברוך.

כך עברו השנים. ואני יושב בזבז'רצ'ה - ומחכה בכליוץ עיניים לידיעה שתבוא מבנדין, בדבר האשה, אולי תרצה בדין-תורה, ובגס. אבל לא שמעתי דבר, איך קול ואיך קשב.

לפתע - בא אלי איש אחד ואמר שהוא יפעל אצל האשה שתלך לדין-תורה. הוא נסע אצלה לבנדין, ותיכף חזר, ובשורה בפיו: הוא פעל אצלה שתלך לדין-תורה. בשמעי זאת - מהרתי ועליתי לבנדין. שלחתי את שמש בית-דין-צדק ובנדין לקרוא אל הרב - ושימש אז בבית הרבנות הרב הגאון ר' בריש גרויבארט, זצ"ל, משדליץ. לחמהוני הגדול באחה האשה ודודה, וערכה טענותיה, ואני את טענותי. הרב ישב על מדוכה זו ימים מספר, הוא ומורה-הוראה

הרב הגאון ר' יהושע, שליט"א; והמה פסקו שעל האשה לקבל גט-פטורין ממני, ועלי לשלם לה סך שלוש-מאות רובל-כסף, ועליה להתזיר לי חפצי שעור נותרו אצלה. ואף שהכסף היה מוכן בביסי - עשיתי את עצמי כמי שאין לו, ושבתי לביתי בזבירצ'ה "כדי ללקט את הכסף". בתום שבועיים חזרתי לבנדין וצורר הכסף באמתחתי. אמרתי שיש בידי מאתיים - וחמישים רז"כ בלבד, אף שהיה לי מלוא הסכום. יצא פסק שאתן את חמישים הרז"כ בשטר, וכך הוזה. שקלתי הכסף לידי הביד"צ, וביית-הדין ציוה על הסופר לכתוב הגט; לקחתי הגט מיד הסופר ונחתתי ביד האשה, כפי שציוה בית-הדין, עם כל הערכות. הכל כאשר לכל מלאתי. אף שלמתי לבית-הדין שכר טרחתו, עשרה רז"כ, וגם שכר-הסופר נתתי בידו. גרשתי את האשה.

נגולה אבן כבדה מעל שכמי. גרשתי את האשה, ונעשיתי

שניים: אלמן וגרוש. אך חזרתי לזבירצ'ה - חפשי...

בשובי לזבירצ'ה ברכוני הכל ברכת מזל-טוב. ואני ברכתי,

בלי שם - ומלכות, ברכת הגומל - שגמלני כל טוב. ובאמת כמו שניבא אדמו"ר הגאון האמיתי שר-התורה והיראה והחסידות שאר-בשרי מסוכאשוב, וצוקללה"ה - כך נתקיים, אף פרט לא חסר: בא איש מהעיר פראשקא, ואמר לשאתה, ומשום-הכי הסכימה ללכת לדין-תורה, ולקבל הגט. שמעתי כי היתה לאשה לאיש זה, ולאחר שנים מתה בפראשקא, אך איני יודע אם אמת הדבר.

ויהי אחרי הגט - שבתי לזבירצ'ה בששון ובשמחה. שבתי לעבוד בבית-מסחרו של האמר. בכל כחי חפצתי לשכח את כל הענין הבייש הזה, כאילו לא היה בעולם כל ענין פראנקא. עשיתי הכל כדי לשכח. שקעתי בעבודת היום והערב. הרגשתי עצמי חפשי, אך לבבי נתון היה כל הימים וכל הלילות לארבעת ילדי הרטושים -

* *

יב

לא עברו ימים מרובים - ואנשים טובים החלו מתדפקים על דלתותי, ומציעים לפני שידוכים משידוכים שונים. הייתי אז אברך רענן, מנהל בית-מסחר גדול, מנהל ספרי המסחר, רוב המציעים את השדוכים ראו את הנדון, אותי, בלבד. הם לא ראו לפנייהם את ארבעת ילדי הרטושים בין בתי בני-משפחתי. ואמנם - שידוכים טובים הציעו לפני.

בין המציעים לי שידוכים היה גם גיסי ר' שלמה גיטלר. הוא עם רעיתו - גיטלי בריינדל, שהיתה אחות אשתי רחל-לאה, זצ"ל - לקחו לביתם את בתי דודל, ואנכי הייתי קשור לביתם. ר' שלמה גיטלר גיסי הציע לפני את גיטל'ה בת-דודו ר' יששכר-דב, משעלצע. בשיחתו עמי הציע לפני את מעלותיה של גיטל'ה, ואת מעלות משפחתה. ולגיטל'ה אז את בבנדין, ושמו נחמיה; נחמיה זה ניהל את ספרי המסחר בפירמה ארליכמן - ויוסף ארליך שבבנדין; ונחמיה זה היה נחמד למראה וטוב-רואי, יפי-תואר וטוב במידותיו; הכרתי את נחמיה זה, כי היה בא לעתים קרובות אל גיסי ר' איציק גולד. וכאשר אך נודע לי שגיטל'ה, המדוברת, היא אחותו של הבחור הזה נחמיה - נכנסו הדברים באזני... גיסי ר' שלמה גיטלר אמנם אמר לי כי אביה של גיטל'ה, הוא דודו ר' יששכר-בר, אחיו של הגאון הגדול והאיש הנחמד ר' אברהם-מאיר, מורה הוראה בסוסנוביץ - הוא איש עני, ואין לו כסף מאומה; גם הזכיר לי כי בנו הוא של הגאון הצדיק ר' לייביש וולושצ'עווער, ואיש טוב מאד-מאד, ובתו המדוברת היא טובה מאד-מאד, ותהיה באמת אם טובה לבני מאשתי רחל-לאה, ז"ל, אחות אשתי בריינדל...

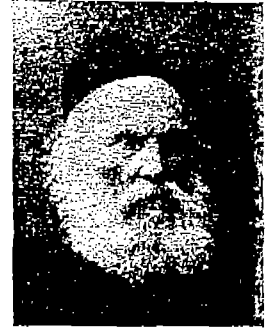
ביתו של הרב ר' אריה-לייבוש גיטלר
(רבה של וולושצ'בה, פולין)

הרבנית חנה'לה
בת ר' נחמיה פילער

ר' ישראל'קה

הרב ר' אברהם-שמאיר
אב"ד סוסנוביץ

ר' דב'ברל

ר' צבי-הרשל

ר' יצחק-אייזיק

רבקה'לה

איידל (פרידנברג)

כל זאת דיבר אלי גיסי ר' שלמה גיטלר, ועוד הוסיף על אלה. תחילה לא רציתי לשמוע מזה מאומה. חשבתי כי אולי טוב יותר למען בני כי אשתדל לשאת את רויזה, אחות רחל-לאה, ז"ל. היא עסקה אז בעניני גירושיה מהאיש ויגובר.

אבל גיסי שלמה גיטלר עשה מלאכתו במרץ. בהשתדלותו נסעתי לשעלצע, לבית ר' יששכר-דב גיטלר, לראותו ולהכיר, וכן לראות ולהכיר את בתו הבתולה גיטל'ה. מיד הרגשתי כי יקר באדם הוא ר' יששכר-דב, וטובת-לב היא גיטל'ה בתו. ועוד ראיתי בזה אצבע אלקים, וזה הדבר: בלכתי לטייל מעט עם גיטל'ה, שהיתה אז בבית עשרים-ושתיים שנים, ואני - אלמן וגרוש עם ארבעה ילדים, אמרתי אליה בטיילי עמה לעיני אביה ואמה ובנם שלמה גיטלר, שיחיו - לא פחות ולא יותר:

- שמעי נערה, אם תנשאי לי, ויהיו לנו ילדים, והיה אם תהא בת תחילה - התסכימי לקרוא לה שם, כשם אשתי המתה רחל-לאה, בת ר' ראובן זרומפף מחותנכם!...

והיא, גיטלה, ענתה בטוב לבה:

- כן, כן. זה לי האות כי כבודו הוא איש טוב, ולב רגש לו, אם מצא און לו לדרוש כזאת ממני. ואני - אם יתן ה' בת תחילה, בכל לבי אמלא בקשתו, ועוד תהא לי זאת לתפארת...

ואני, בשובי לטייל עם גיטלה לעיני אבותיה - אמר לי אביה, היקר באדם: כסף אמנם אין לי לתת נדוניה לבתי היקרה גיטל'ה. רק מעט בצלחתי: רק שתי מאות רובל-כסף, אותם קח לך, ויהיו לנדוניה... ואני לא אביתי ליטול את הכסף שהוציא

מכיסור, אמרתי כי לא אשא עיני לכסף. הן משרה לי בעסקן של
האמר, הנותנת לי פרנסה, ואולי - אחרי החתונה נפתח עסק קטן
מסוגי הסחורות הידועים לי. אבל - אקדים ואסע לסוכאטשוב,
ואשאל באורים-ותומים, אדונו - מורנו-ודבנו מרן סבא קדישא
דטמריץ גליא ליה, שליט"א - ואשיב דבר.

וכן היה. בסעתי לסוכאטשוב, לשאול בעצת אדמו"ר שליט"א.
ואני בבואי לסוכאטשוב - לא מצאתי את האדמו"ר בביתו, כי יצא
לטייל בגן העיר הנאה, הסמוך לפלגי-המים, להשיב נפשו. מהרתי
לבן העיר, ויהי כראות אותי האדמו"ר, אמר: ודאי באת לשאול
עצה בדבר נכבדות, ודאי רבים חפצים בך... ענית: כן, מדברים
לי נכבדות עם נכדתו של ר' לייבוש וולושצ'ווער. ענני
האדמו"ר: ר' לייבוש וולושצ'ווער זה, שדימה בנפשו שיש לו
ידיעה בקבלה...

עד כאן דיבר האדמו"ר. הוא הזכיר ענין "ידיעה בקבלה",
ההבנה כי אכן היתה לו ידיעה עמוקה בחכמת הקבלה, אבל חסירי
קוצק עינו את הרב הגאון ר' לייבוש וולושצ'ווער, כי לאחר
שפרש מקוצק - נסע לבעל ה'תפארת - שלמה, זצוק"ל, לראדומסק.
עיקר הדבר: האדמו"ר הסכים לשידוך.

ובכן, הסכמתי בלבי אודות השדוך הזה. ראיתי את טוב לבם
של האנשים הללו ואת עהינוחם. דחיתי עצותיהם של אנשים רבים,
גם לעצותיהם לא שמתי עוד לבבי. החלטתי.

לא הוחלתי מאומה. כתבתי למדוברים, ר' יששכר-דב הנקרא
ברל גיטלר, לקטרינא הסמוכה לסוסנוביץ, כדברים הללו "...הנני
בא - ושכנתי בתוכם..."

מסוכאטשוב נסעתי לזארשה. קניתי חכשיט זהב משובץ,

צמיד ליד, למען יהא בידך למתנת-"חתימה". במסע - המהיר

נסעתי כל הלילה מוארשה לזביירצ'ה. לאחר ימים מספר - נסעתי

לשעלצע. נסעו אמי הורי - אבי ואמי, גם אחי הבאון ר' חנוך-

הגדל מפילץ, וגם אשתו של ש"ב ר' חנוך האמר עם בתה גיטלה,

וכמובן גם גיסי ר' שלמה גיטלר ואשתו בריינדל (שאחר-כך דרו

בנירנברג) הגיעו מבונדין לשעלצע. חגוננו כל הלילה את חג

התנאים, אף שמחו עמי החתן ועם גיטל'ה בת ר' יששכר-בר גיטלר

הכלה. הכל היה מסודר ונאה, אף סעודת התנאים היתה כיד-המלך

וכאחד הגבירים, והיינו שבעי-רצון מאד-מאד -

כשנה הייתי בברית-אירושין עם גיטל'ה בת ר' יששכר-ברל

גיטלר. במשך השנה לא בקרתי בבית הכלה, גם הכלה לא בקרה אותי.

כן היו הימים ההם. אך זוכר אני כי פעם אחת כתבתי ברכה לראש-

השצה אל מחותני ר' ברל גיטלר - והרשיתי לעצמי לדרוש בשלום

בתו, המיועדת להיות אשתי. כתבתי בדחילו - זרחימו: "... אויף

דער פראמסטע ווייזע ערלאבע איך מיר צו גריסען איהרע וו'

טאכטער, מיין באשערטע, אונד אויך - - - גם הדברים הקצרים

הללו עלו לי בעמל רב, אף כי אז כבר הייתי אב לארבעה ילדים,

ובן עשרים-ושבע או עשרים-ותשע שנים, וכבר מתה עלי אשה,

והשניה גרשתי - ובכל זאת קשה היה לי לדבר אל עלמה המיועדת

לי. כן היה בימים ההם לפני כארבעים שנה. אך - הדורות נשתנו

עלינו, ואף אחד מיני אלף לא יאמין כי כן הוא, ואפילו החסיד-

בחסידים, ואף אצל האדמו"רים, לא יתכנו היום כדברים האלה. כן

היה אז. ואם-כי הפצתי להכיר את אשר הוכיח ה' לי, ואשר עליה

להיות עיקרת בית - לא הרהבתי עוז בנפשי, ודי היה לי לכתוב

את אשר כתבתי.

בריינדל (וקסלר)
אשת ר' דביביל גיטלר

→

גיטל'ה ←

„... כל מחשבותי נתונות
היו אל בית משפחת גיטלר,
אל חותני היקר, ואל גיטל'ה
הטובה, המיועדת לי — — —”

במשך העת שהייתי התנה של גיטל'ה - קניתי לה שעון זהב
עם שרשרת זהב מתנה (קניתי מיד גרוסברג שהיה צורף זהב). אין
אני זוכר מאשר עבר במשך השנה שחתן הייתי, רק זאת שבבוא עת
פגישתנו, סיפרה לי גיטל'ה היקרה והטובה את הדברים הללו:
פעמים מספר באה האשה מבנדין, פראנקה, אל חנותו של אביה של
גיטל'ה, הוא ר' יששכר-כרל גיטלר, בשעלצה. האשה באה כדי
להרבות עלי דברים רעים. אך היא לא מצאה את גיטל'ה. פעם אחת
פגשה את גיטל'ה בחנות, ואך החלו לדבר - הבינה גיטל'ה כי זו
האשה מבנדין. ברחה גיטל'ה לבית אביה. באה אמה, היא חותנת
היקרה בנשים הצדקת בריינדל, ומצאה את האשה עורגת עומדת
בחנות. אמרה לה חותנתי: מה את רוצה? והתחילה האשה לדבר:
"איטשע -" תיכף הפסיקה חותנתי את דברי האשה, ואמרה: "איני
רוצה לשמוע מאומה. לכי... לכי...". אך עתה כבר שכחתי כל
הענין הזה. כל מחשבותי נתונות היו אל בית משפחת גיטלר, אל
חותני היקר, ואל גיטלה הטובה, המיועדת לי - -

*

*

*

יב

הגיע יום רביעי בשבוע, פושת שמיני, כ' בחודש אדר-
שני לשנת תרנ"ז. הגיע תור כלולותינו.

הכנות רבות הכינו לקראת החתונה. בין המכונות היתה
מרת שרה-ליבא תח"י, אשתו של ש"ב ר' חנוך-הנדל האמר, הכינה
גם האשה מרת פראדל, תח"י, אשתו של מחותני ורב-חביבי החסיד
והעניו האדם הגדול-כתורה ר' משה-דוד מורגנשטרן שליט"א,
ועוד אנשים ונשים, שהכינו כל טוב, וגם כרים וכסתות, הכל
מהחל ועד בלה.

נסענו לחתונה, שחגגנו ברוב פאר. גם אשתו של הנדל
האמר עם בתה גיטל'ה (שנשאה אחר כך להרשל גרינברג מוולברום)
נסעו עמנו, גם הדוכה אורחים ממספחתי בבנדין הגיעו, וביניהם
שאר-בשרי יהושע-הנדל, וגם דוד רמבישבסקי, ואחותי אדל,
ואחותי שרה-לאה, וגם אשתו של ש"ב ר' מנדל דומב הגביר והחסיד
שבאה בכרכרה שלה, שהמחינה לה כל הלילה). הכל נערך ברוב
פאר. ממש כדרך הגבירים. גם כלי-זמר טובים באו מזבירצ'ה
ומסוסנוביץ; גם הבהן ר' זושא מרשליק היה, והוא פיזר שבחים
הרבה עלי, תהילות ותשבחות אמר עלי כי הכירני מזבירצ'ה -
והוא עודנו חי היום, יאריך ה' ימיו. כולם רקדו ושמחו. וזוכר
אני כי דוד רמבישבסקי ביקש את הכלה כי תצא עמו במחול, הכלה
השיבה פניו ריקם, ומשום זה היה עוין את אשתי כל ימיה...

גם סעודת-נגידים היתה סעודת-החתונה. יהושע-הנדל אמר
דברי-תורה ליד השולחן המיוחד לו ולעוד גבירים כיוצא בו.
הסעודה היתה כיד המלך. כל מיטב קיבל חלקים גדולים וטובים.
אני החתן ישבתי בראש השולחן. לידי ישב אבי הצדיק. זוכר אני

כי המחלק שכת להביש לי מנות, אבי הפץ להעיר זאת למחלק, אך אני מנעתי ממנו, ואכלתי ממנתו של אבי הצדיק...

מסדר-הקידושין היה אחיו של תותני, הרב הגאון הישיב מוה"ר אברהם-מאיר גיסלר, אב"ד דק"ק סוסנוביץ. זוכר אני שהיטב חרה לתותני, על שהוצרכנו להפתין לו עד שבא, אך הוא - ודאי עסוק היה בעניניו שבסוסנוביץ.

המשתתפים רקדו ושמחו כל הלילה, עד שהאיר השחר.

למחרת בערב באו אורחים חדשים. גם אבי בא. גם משה בוכנר, שהיה אז שותף לדודי ר' אהרן ארליך, ומכובד על הבריות היה - אף הוא בא. ברכנו שבע-ברכות כנהוג. ולמחרת היום - נתפזרו האורחים, נסעו איש - איש למקומו.

נשארחי ימים מספר בקטרינה. שמחנו ברוב מתנות - הדרשה שקיבלנו (ומהן מפירות גדולות: שרשבסקי מגראדע, פלקוביץ מוארשה, ינובסקי מביאליסטוק), גם גביעי כסף (המצויים בידי יעקב היום) וגם כסף רב במזומן. ואז בא יום שבת-קודש. את יום-השבת חגגנו ברוב פאר ושמחה, וברוב עונג. שוכ נתאספו כל המחותנים מבנדין ומסוסנוביץ. גם גיסי ר' שלמה גיסלר, בן הרב אברהם-מאיר מסוסנוביץ - בא אז רגלי מבנדין; הוא הביא עמו את בתי הקטנה, דרעזל, שהיחה אז בת שלוש שנים, ילדה נחמדה מאד-מאד, ותמהנו איך ילדה קטנה כזאת יכלה ללכת רגלי מבנדין עד קטרינה. גם משה בוכנר בא. משה בוכנר וכל האורחים התפעלו מרוב הטוב שהגישה חותנתי לאורחים, הפשטידה והתרנגולות השמנות והגדולות. אמרו האורחים כי מעולם לא טעמו טעם משובח כזה... שם שתינו הרבה, גם דברנו דברי-חורה בפרשת - השבוע,

פרשת שמיני, גם שמחנו כל השבת. גם בסעודה-השלישית - שרנו
ושמחנו, ברכנו שבע-ברכות, ושוב רקדנו. ברכנו, הבדלה. האורחים
נחפזו.

אך עדיין לא עברו שבעת - ימי - המשתה.

*

*

*

..... לעתים אני מהרהר : למה אני
כותב שטויות כאלה, מאשר עבר עלי
במשך ימי חיי ? איזה תועלת מכך ? ואולי
אין זה אלא כדי לדעת כי אך הבל האדם
ובל ימי חייו. — — —

